

İBRAHİM BƏY MUSABƏYOV

NEFT VƏ MİLYONLAR SƏLTƏNƏTİNDƏ

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

Bu kitab "İbrahim bəy Musabəyov. Neft və milyonlar səltənətində"
(Bakı, Yazıçı, 1984) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edən və
ön sözün müəllifi:

Gülzar Məmmədova

894.3613-dc21

AZE

İbrahim bəy Musabəyov. Neft və milyonlar səltənətində. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 152 səh.

Kitabda görkəmli yazıçı İbrahim bəy Musabəyovun "Neft və milyonlar səltənətində", "Gözəllərin vəfası", "Cəhalət fədailəri", "Xoşbəxtlər" povestləri, hekayələri və tərcümələri toplanmışdır. Bu əsərlərdə XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan həyatının ictimai-siyasi mənzərələri canlandırılmış, təbii və səmimi bir dillə təsvir edilmişdir.

ISBN10 9952-34-030-6
ISBN13 978-9952-34-030-3

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış, dövrünün nasirləri içərisində öz mövzusu, bədii tipləri, şirin və duzlu təhkiyəsi ilə seçilən ədiblərdən biri İbrahimbəy Mehdibəy oğlu Musabəyovdur. İ.Musabəyovun yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslıq nöqteyi-nəzərindən əsasən 1920-ci ildən sonra öyrənilməyə başlanmışdır. Yaradıcılığı xüsusi tədqiqatın obyektı olmasa da onun haqqında Cəfər Xəndanın, Mir Cəlalın, Əli Sultanlının, Kamran Məmmədovun tədqiqatlarında elmi və dəyərli fikirlərə rast gəlirik. Ədəbiyyatşünaslarımızdan Abbas Zamanov, Abuzər İsmayilov müxtəlif illərdə yazıcının bir sıra povest və hekayələrini nəşr etdirmişlər. Həmin kitablar geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olmuşdur. Biz bu kitaba yazıcının indiyə qədər məlum olmayan 1913-cü ildə "Məktəb" jurnalında çıxan hekayələrini, 1915-ci ildə "Üç hekayə" adı altında çap olunan təbdil və tərcümələrini də əlavə etmişik. Kitabda toplanan əsərlərin dil və üslubuna toxunulmamış, ancaq vacib hallarda tək-tək söz və ifadələr müasir ədəbi dilin tələbləri baxımından düzəldilmişdir.

Maarifpərvər yazıçı İ.Musabəyov 1880-ci ildə Şəki qəzasının Qutqaşen kəndində anadan olmuşdur. Birillik kənd məktəbini bitirdikdən sonra o, Gəncədə dairə məhkəməsinin katibi işləyən qardaşı Süleyman bəyin köməyi ilə Gəncə şəhər məktəbində oxuyur. Ziyalı ailəsində böyüyən İ.Musabəyov təhsilini davam etdirmək üçün 1897-ci ildə Qori müəllimlər seminariyasının hazırlıq sinfinə daxil olur, 1902-ci ildə həmin seminariyanı bitirib, Şəkiyə təyinat alır. Əvvəlcə Şəkiddə, sonra isə Vəndam, habelə Göyçayın Padar kənd məktəblərində müəllimlik edir. 1909-cu il (27 aprel) "Tərəqqi", 1910-cu il (19 noyabr) "Günəş" qəzetində dərc olunan məqalələrdən aydın olur ki, İ.Musabəyov müstəqil işə başladığı dövrdə Şəkinin mədəni həyatından kənarda qalmamış, müəllim həmkarları ilə bəhəm bir sıra teatr tamaşaları göstərmiş, şəhərin ictimai tədbirlərində fəal iştirak etmişdir. Təxminən on il Azərbaycan rayonlarında müəllimlik edən İ.Musabəyov 1911-ci ildə Bakıya gəlir. Burada pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmağa başlayır. O, B.N.Polevoyun "İki dost, iki yol" hekayəsini təbdil edir (1913), "Xoşbəxtlər" (1913), "Cəhələt fədailəri" (1914),

"Gözəllərin vəfası" (1914), məşhur "Neft və milyonlar səltnətində" (1917) əsərlərini çap etdirir. Ədibin bədii yaradıcılığında "Məktəb" (1913) jurnalının əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu jurnalın səhifələrində "Rzanın qutusu", "Çay", "Rəhimli arvad", rus yazıçısı V.Q.Korolenkodan təbdil etdiyi "Kor və onun yoldaşı" kimi kiçik həcmli hekayələri çıxmışdır. Dərin tərbiyəvi məzmun daşıyan həmin hekayələri Azərbaycan uşaq nəsrinin diqqətolayiq nümunələri hesab etmək olar. 1915-ci ildə o, "Üç hekayə" adlı kitab nəşr etdirmişdir. Bu kitabda "Prins Eduard Xams ilə zarafat", "Məhkəmənin səhvi", "Nadinc uşağın yuxusu" kimi təbdil və tərcümələri toplanmışdır.

Vaxtilə Ukraynanın Kırım vilayətinin Simferopol şəhərindəki partiya arxivində olarkən ədibin həyatı ilə əlaqədar bezi sənədlərə rast gəldik. Həmin sənədlərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, İ.Musabəyov dövrünün ictimai-siyasi hadisələrindən kənarda qalmamışdı. Fevral inqilabı ərəfəsində Bakıda baş verən ümumtətil günlərində Balaxanı, Bibiheybət neft mədənlərinə getmiş, müəllim və yazıçı kimi fəhlə həyatı ilə yaxından tanış olmuş, öz müşahidələrini qələmə almışdır. Arxiv sənədlərindən aydın olur ki, İ.Musabəyov görkəmli dövlət xadimi Nəriman Nərimanovla dostluq etmişdir. İ.Musabəyovun inqilabi fəaliyyəti üçün seçiyyəvi bir faktı da qeyd edək ki, o, 1918-ci ilin yanvar ayında İranın Rəşt şəhərinə getmiş, burada rus dili müəllimi sifətilə çalışmışdır. Ədib Rəstdə yerləşən çar ordusu hissələrində siyasi təbliğat apardığı üçün həbs edilərək İranın Qəzvin şəhərində saxlanılmışdır. 1919-cu ilin may ayında həbsxanada yanğın baş verir və İbrahimbəy Rusiyaya gəlir. O, 1920-ci il aprel ayının 15-də Krasnodar şəhərində partiya sıralarına daxil olur. Şərq dillərini (fars, ərəb, türk) mükəmməl bildiyi üçün həmin ildə Türkiyənin Trapezumd şəhəri məlumat bürosunda tərcüməçi işləyir. İ.Musabəyov özünü bacarıqlı diplomatik işçi kimi göstərir. Ədib Krimda yaşayarkən (1922-1936) həmkarlar ittifaqı tatar şöbəsinin rəisi, Simferopol şəhər partiya komitəsində təlimatçı, bir müddət Sevastopol-Simferopol dəmiryol stansiyalarının rəisi və başqa vəzifələrdə də çalışmışdır. İ.Musabəyov adı milli kino sənətinin yaranması ilə sıx və möhkəm bağlıdır. Rus və xarici kino mütəxəssislərinin köməyi ilə çəkilmiş ilk Azərbaycan filminin əsasını İ.Musabəyovun məşhur "Neft və milyonlar səltnətində" əsərinin süjeti və materialı təşkil etmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində İ.Musabəyov Krimda kino sahəsində də işləmişdir. 1936-cı ildə qızı Zəfiraya göndərdiyi məktubdan da aydın olur ki, o, burada da yaradıcılığını davam etdirmiş, iki kinossenari yazmışdır.

Yalta kinostudiyasının 1936-cı ilə aid olan arxivi mühafizə olunmadığı üçün ədibin həmin kinofabrikeyə təqdim etdiyi əsərlərini əldə etmək mümkün olmadı.

İ.Musabəyov xalq düşməni kimi həbs olunmuş, 1942-ci il sentyabrın 14-də sürgün yerində – Karaqanda şəhərində quru plevrit xəstəliyindən vəfat etmişdir.

* * *

Maarifpərvər yazıçı İ.Musabəyov ilk əsərlərindən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatının qabaqcıl ənənələrini təbliğ etmişdir. Ədibin "Xoşbəxtlər" əsəri bu cəhətdən çox səciyyəvidir. Povest ailə-məişət mövzusunda olub azad sevgi ideyalarını əks etdirir. Doğrudur, povestin süjeti ədəbiyyatda yeni deyildir, lakin professor Abbas Zamanovun yazdığı kimi "...Bu mövzu zamanəsi üçün o qədər aktual idi ki, İ.Musabəyovun əsərləri oxucu üçün artıq və əhəmiyyətsiz görünə bilməzdi". Əsər sadə bir süjet əsasında qurulub. Dövlətli Rəsul kişi öz yeganə oğlu Aslanı evləndirmək istəyir. Lakin bir dəfə də olsun bu barədə oğlu ilə danışmamışdır. Atanın qəti fikrinə belə məsələlərdə övladın rəyi ilə hesablaşmaq da olar. Elə buradan povestin ideya motivi başlanır; sonrakı hadisələrlə açılır və həllini tapır. İ.Musabəyov bir-birini sevməyi iki gəncin qovuşmasına mane olan feodal-patriarxal adətlərin insanların həyatına gətirdiyi çətinlikləri özünəməxsus bir şəkildə tənqid etmiş, bu adətlərə qarşı əsas qəhrəmanlarının istək və meyillərini qoymuşdur. Həmin adətlər, əxlaq normaları nə qədər nüfuzlu olsa da, köhnədir, onlara qarşı həyatda güclü bir etiraz vardır; insanın təbii istək və meyilləri artıq bu normalara sığmır. İ.Musabəyovun maarifçi realizminin ideya motivlərindən biri məhz bundan ibarətdir. Yazıçı bu ideyanı bəzən birbaşa qəhrəmanın monoloqu vasitəsi ilə ifadə edir. Atanın tam əksini düşünən Aslan savadsız olmasına baxmayaraq, gözüaçaq cavanlardandır. O, azad hiss, düşüncə sahibi kimi həyat və şəxsi səadət məsələləri üzərində düşündür. Aslan müəllif ideyasının əsas ifadə vasitəsidir; o, bu ideyanı yalnız şəxsi taleyi, vəziyyəti ilə yox, həm də görüşləri, qənaətləri ilə də ifadə edir. Gənc nəslin taleyi, həyat arzuları onu dərinlən düşündürürdü, məhz buna görə ədib əsərində qoyduğu ideyanı dönmə-dönmə davam etdirir, həyatın başqa hadisəsi fonunda onu ifadə etməyə çalışır. Bu cəhətdən "Cəhəlt fədailəri" də diqqətə layiqdir. Əsər müsbət qəhrəmanların məhvi ilə bitməyə o, elmə, biliyə, maarifə qüvvətli çağırış pafosu ilə aşılan-

mışdır. İ.Musabəyov Rəşid və Minanın faciəli ölümünü onların məğlubiyyəti kimi yox, mənəvi qələbəsi kimi mənalandıra bilmişdir. Bu ölüm yazıcının köhnəliyə, geriliyə etirazının bədii ifadəsidir. Ədib bütün əsər boyu qəhrəmanlarının dili ilə öz humanist arzularını tərənnüm etmişdir.

"Cəhəlt fədailəri"ndən sonra İ.Musabəyov "Gözəllərin vəfası" povestini qələmə alır. Birinci ilə müqayisədə bu əsər öz mövzu etibarən ilə bir qədər məhduddur. "Gözəllərin vəfası" povesti sevgi macəraları, onların ictimai fikir və ideallarını daha qabarıq təsvir edirsə, ikincidə o, hadisələri xalis məişət planında qələmə almaqla kifayətlənmişdir. "Cəhəlt fədailəri"ndə müəllif qəhrəmanların hiss və düşüncələrini sənətkarlıqla əks etdirmişdir. Bu əsər üslub-forma etibarən ilə Azərbaycanda lirik səpkili nəsrin uğurlu bir nümunəsidir. Müəllif məhəbbət səhnələrini hiss-emosional bir təhkiyə ilə təsvir edir. Məlum olduğu kimi Azərbaycan professional bədii nəsrin ilk nümunələrində ictimai problem və psixologiyanın təsviri daha qabarıq idi. Mənəvi aləmin, ailə-məişət gerçəkliyinin inikası nəsrimizin sonrakı mərhələləri üçün də xarakterikdir.

İ.Musabəyov milli nəsrin inkişafı uğrunda yalnız orijinal bədii əsərlər yaratmaqla kifayətlənmirdi. O, bu məqsədlə qabaqcıl rus ədəbiyyatına müraciət edirdi. Milli həyat və məişət üçün maraqlı, əhəmiyyətli olan əsərləri təbdil edib Azərbaycan mühitinə uyğunlaşdırırdı. Bu baxımdan İ.Musabəyovun rus yazıçısı B.N.Polevoydan təbdil etdiyi "İki dost, iki yol" əsəri öz dövrünə görə təqdirəlayiqdir. Azərbaycan ədibi B.N.Polevoyun süjetini və insan surətlərini yerli mühitə, milli şəraitə ustalıqla uyğunlaşdırmışdır; demək olar ki, İ.Musabəyov onun süjeti, kompozisiyası əsasında tamamilə orijinal əsər meydana çıxarmışdır.

İ.Musabəyovun "Üç hekayə" kitabı, həmçinin "Məktəb" jurnalında nəşr olunmuş hekayələri də öz yığcamlığı ilə, forma rəngarəngliyi, süjet və kompozisiya bitkinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Həmin hekayələri ilə o, XX əsr Azərbaycan uşaq nəsrinin ideya məzmununun zənginləşməsinə çalışmış, gənc nəsle qabaqcıl əxlaqi-mənəvi sifətlər tərbiyə etmək məqsədini güdmüşdür.

Bakı və onun ətraf rayonlarında neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar həyat və məişətdə bir çox yeniliklər əmələ gəlir, adamların taleyində kəskin dəyişikliklər yaranırdı. Milli həyatda baş verən bu yeni ictimai-sosial proseslər bədii ədəbiyyatda da özünü hiss etdirir, onu yeni mövzularla, süjetlərlə, insan xarakterləri və taleləri ilə zənginləşdirirdi. İ.Musabəyov ictimai həyat təzahürlərini təhlil etmək, oxucunun diqqətini daha vacib məsələlərə,

dövr üçün xarakterik olan hadisələrə yönəlmək bacarığına malik bir nasir olmuşdur. Bu mənada ədibin “Neft və milyonlar səltənətində” əsəri çox maraqlıdır. Burada təsvir olunan hadisələr neft Bakısının o zamankı həyatının səciyyəvi meyillərini ifadə edir. Əsərin qəhrəmanı Cəlil, varlanıb Cəlil ağaya çevrildikdən sonra tamamilə başqa keyfiyyətlər kəsb edir. Pulun bu pozucu rolunu göstərərək K.Marks yazmışdır: “Pul fərdiyyəti pozğunlaşdırmaq deməkdir. O, fərdləri öz əkslərinə çevirir, onlara, təbiətlərinə zidd olan xüsusiyyətlər verir... Pul vəfəni vəfasızlığa, sevgini nifrətə, nifrəti sevgiyə, xeyri şərə, şəri xeyrə, ağanı nökrə, nökrə ağaya, ağılsızı ağıllıya, ağıllını ağılsıza çevirir!”.¹ “Neft və milyonlar səltənətində” əsəri bütünlüklə Cəlilin həyat tarixçəsinə əsaslanır: Cəlilin uşaqlığı, yoxsul, fərhətsiz gəncliyi, təsadüf nəticəsində varlanması, bir müddət ağıllı həyat sürməsi, nəhayət, pozğun və əxlaqsız əməllərə qurşanması, iflasa uğrayıb məhv olması əsərin realist təhkiyəsini təşkil edir. Əsərin sonunda Cəlil haradan yüksəlmişsə yenə oraya enir. Burjua həyat tərzinin qanunlarına duruş gətirə bilmir; çünki o bu həyata hazır deyildir. Cəlilin iflasında burjua həyatının boşluğu, idealsızlığı öz ifadəsini tapmışdır. Yazıçı bu surət vasitəsilə kapital hökmranlığına qarşı oxucusunda ikrah hissi tərbiyələndirir. Cəlil Azərbaycan nəsrində müəyyən mənada yeni surətdir. Doğrudur, onun sələfləri də vardır, lakin bu surət ədibin yaradıcılığına həyatdan gəlirdi, o, real müşahidələrin nəticəsində yaranmışdır. Surətin yeniliyi bir də ondadır ki, müəllif Cəlilin simasında yaranmaqda, formalaşmaqda olan milli burjuaziya nümayəndəsinin bəzi tipik xüsusiyyətlərini, yeni hələ həyat mübarizəsində kifayət qədər möhkəm olmadığını, əldə etdiyi sərvətdən başı gicəlləndiyini, yüngül eys-ışrətə qurşanması kimi cəhətlərini yaxşı ümumiləşdirmişdir. Əsərdə Cəlilin faciəsi tək özünün yox, burjua cəmiyyətinin faciəsi kimi monalanır. Əsərin ikinci mühüm obrazı Lütfəli bəydi. Cəlil ağa kimi Lütfəli bəy də XX əsr Azərbaycan nəsi üçün yeni surətdir: nəsrimiz bu surəti o, həyatda formalaşmağa başladığı vaxtda sezməmişdir; İ.Musabəyov nəsrinin tarixi-ədəbi əhəmiyyəti də bununla izah olunmalıdır. Lütfəli bəy xalis burjua tipidir. O öz sinfinin ən səciyyəvi cəhətlərini – varlanmaq, mənimsəmək, insanların bədbəxtliyi üzərində öz səadətini qurmaq, acizi məhv etmək, öldürmək sifətlərini özündə cəmləşdirmişdir. Lütfəli bəy çevik, işgüzar, cildən-cildə girməyi bacır. Bu xüsusiyyətlərinə görə Cəildən sonra Lütfəli bəy əsərdə ən çox diqqəti cəlb edən obrazdır. Lütfəli bəyin çirkin

simasını canlandırarkən müəllifin boyaları tündləşir, biz duyuruq ki, yazıçı bu obrazın yaranmasına, “ətə-qana” dolmasına çox diqqət vermiş, obrazın daxili və zahiri aləmini qabarıq əks etdirmək üçün yaradıcılıq imkanlarından geniş ölçüdə istifadə etmişdir. Lütfəli bəy sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərindən də kamil bir obrazdır. O bir xarakter kimi canlı və mürəkkəbdir, nümayəndəsi olduğu sinfi, yaşadığı cəmiyyətin bütün ziddiyyətlərini özündə toplamışdır. Lütfəli bəyin dostu Cəlil ağaya münasibəti bunun ən parlaq timsalıdır. O, dərhal Cəlilin sadəlövhliyünü, təcrübəsizliyini görür, lakin məqsədinə nail olmaq üçün tələsmir, təcridən hərəkət edir. Əvvəlcə Cəlilin həyat tərzini dəyişdirir, qumara, içkiyə, qadına alışdırır, başqa sözlə, onun iflasını daxildən, mənəviyyatdan hazırlayır. Sonra onu iqtisadi cəhətdən zəiflədir. Nəhayət, məhv edir. Lütfəli bəy bunu iki məqsəd naminə – Cəlilin dövlətine və gözəl arvadına sahib olmaq üçün edir.

O tutduğu əməldən nəinki pəşman olur, əksinə insanlıq simasını itirərək, ehtiyac məngənəsində saralıb-solan, uşaqlarının vəziyyətindən sarsılan Şəfiqəni kölgə kimi izləyir, ona rahatlıq vermir. Təklənmiş qadının ələcsiz qalması Lütfəli bəyin daş kimi soyuq qəlbinə təsir etmir, əksinə onu əyləndirir, ona nəşə və zövq verir.

Şəfiqənin iradəsini qırmaq üçün Lütfəli bəy Cəlilin iflasını son nöqtəyə çatdırır, onun ailəsinin qaldığı binanı da satın alır. Şəfiqə Qurbanın evinə köçməli olur. Maraqlıdır ki, Cəfər Cabbarlının “Aydın” pyesindəki Dövlət bəy surəti Lütfəli bəyin bir çox sifətlərini özündə əks etdirir. Akademik Məmməd Arif yazır: “Dövlət bəy çox asanlıqla varlanan və var-dövləti ilə ətrafındakıları pozğunlaşdıran bir adamdır... pul gücünə yoxsul və təmiz ailəni məhv edir”. Məhz bu rəzil xarakteri ilə o Lütfəli bəyə çox yaxındır və müəyyən mənada onu Cəfər Cabbarlının yaratmış olduğu obrazın sələfi hesab etmək olar. Əsərdə canlandırılan zəngin kef məclisləri, gecə kazino-ları, əxlaqsız qadınlarla işrət Lütfəli və Cəlil ağanın simasını çox gözəl xarakterizə edir. Bu detallar həmin insanların məişət, əxlaq və psixologiyasını əks etdirir. Sərvət sahibləri öz şəxsi zövq və mənfəətləri üçün hər cür əxlaq və rəftar normalarından azaddırlar. Məhəbbət, ləyaqət, heysiyyət, mənlilik – pul qarşısında acizdir. Yazıçı bu qənaəti alt-üst edir, onun realizminin gücü və tendensiyası da bundadır. Qırılmaz tellərlə bir-birinə bağlı olan məhəbbət, namus və nəciblik duyğuları bu əsərdə ictimai tragediyaya çevrilir. İ.Musabəyovun ifadə etdiyi əsas ideyalardan birini bu şəkildə ümumiləşdirə bilərik. “Neft və milyonlar səltənətində” əsərinin ideya pafosunu burjua cəmiyyətinin maddi və mənəvi tənqidi təşkil edir. Yazıçı və cəmiyyətin

¹ К.Маркс и Ф.Энгельс. Об искусстве, т. I, М., “Искусство”, 1957, с.170.

qurbanı olan müsbət insanları, onların faciəsini, uğursuz taleyini geniş əks etdirir. Müsbət, saf, insani sifətlərə malik qəhrəmanların acı, fərəhsiz həyatının təsviri bu tənqidi daha da dərinləşdirir. Yazıçı öz mənliliklərini müqəddəs tutan, insan ləyaqətini mənfiliklərdən əzmlə qoruyan xeyirxah Qurban və Şəfiqə kimi müsbət obrazlar yaratmışdır. Azərbaycan qadınlarına məxsus bir sıra yaxşı, nəcib keyfiyyətləri, mənəvi saflığı Şəfiqənin simasında verməyə çalışan ədib onu əsərin mərkəzi hadisələri ilə möhkəm bağlamışdır.

Qurban və Şəfiqə vasitəsilə yazıçı burjuva həyat tərzinin eybəcərliklərinə qarşı təmiz insanların qəlbini və iradəsini qoymuşdur ki, bununla əsərin əxlaqi mündəricəsini dərinləşdirə bilmişdir.

Məlumdur ki, qadın taleyi, qadın dünyası Azərbaycan ədəbiyyatının başlıca mövzularından biridir. Qadın obrazlarıyla xalq ədəbiyyatımız da, folklorumuz da zəngindir. Lakin qadının realist təsviri, qadının ictimai taleyinin inikası baxımından M.F.Axundovla başlanan yeni dövr ədəbiyyatımızın təcrübəsi daha dolğun və sosial məhiyyətlidir. M.F.Axundov, N.Vəzirov, Ə.Haqqverdiyev, H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir qadın problemini sosial-realist bədii düşüncənin başlıca qayğısına çevirdilər, onu bütün kəskinliyi ilə irəli sürdülər və həll etdilər. Bu təcrübə sonrakı yazıçılar nəslə üçün də qiymətli olmuşdur, əsas ədəbi ənənə rolunu oynamışdır. Şəfiqə bu baxımdan ədibin yaradıcılığında ən əhəmiyyətli bir hadisədir. O, nəcib qəlbə malik qadındır. Elə buna görədir ki, ərinin xəyanəti, pis, eybəcər əməllərə aludə olması, bu evə yavaş-yavaş mənəvi sıxıntıların, maddi ehtiyacın yol tapması, Lütfuli bəyin məharətlə qurduğu kələklər və ac balalarının göz yaşları Şəfiqənin iradəsini qıra bilmir. Onda ana qəlbini saflığı, böyüklüyü, incəliyi və əzəməti vardır. Şəfiqənin xarakteri çətinliklərdə yoxlanılır. Onun təmiz ailə həyatı və arzuları dövlət ehtirasına qapılmış adamların cəhdləri sayəsində məhv olur. Lakin buna baxmayaraq, o, qadın şərəfini və təmizliyini hifz edir. Şəfiqə kapitalist həyat çəkismələrinin qurbanı olur. Yazıçı onun surətində bu yeni ictimai mühitdə, yeni ziddiyyətlər burulğanında Azərbaycan qadınlarının taleyini, hərəkət və davranışını ümumiləşdirmişdir. Əsərdə Şəfiqənin Lütfuli bəyi öldürməsi, xüsusən onun mühakiməsi realizm cəhətdən lazımcı psixoloji dərinliklə əsaslandırılmasa da, yazıçının bədii niyyəti baxımından əhəmiyyətlidir. Cəlil ağanın mənəvi şikəstliyindən, Şəfiqəyə etdiyi xəyanətdən qəzəbləndiyimiz zaman, vəfalı Şəfiqənin sonsuz sədaqətini təsvir edən sətirləri oxuduqda ədibin milli xarakteri real və inandırıcı təsvir etmək səyini bəyə-

nirik. Şəfiqə obrazı ilə milli və dünya ədəbiyyatının bədixət qadın qəhrəmanları arasında müəyyən tipoloji uyğunluq, oxşarlıq da tapmaq mümkündür.

Məsələn, bizim fikrimizcə, böyük fransız ədibi Vüktor Hüqonun "Şəfilər" əsərinin qəhrəmanı Fantina obrazı ilə Şəfiqə arasında müəyyən qədər bənzərlik var. Şəfiqə də Fantina kimi öz balasının sağlamlığı üçün əlindən gələn analıq borcunu əsirgəmir. Kozettanın isti paltarı olmadığı üçün o, sarışın saçlarını kəsdirib satmalı olur. Fantinanın bu hərəkətini Şəfiqədə də görürük. Lakin bu oxşarlığı eyniyyət kimi mənalandırmək doğru olmazdı. Doğrudur, İ.Musabəyov fransız ədibinin yaradıcılığı və bu əsərlə tanış olmuşdur. Bunu Fantinanın öz saçlarını kəsdirib satması təfəsilatı ilə İ.Musabəyov əsərində təsvir olunan hadisənin yaxınlığı da təsdiq edir. Bununla belə, Şəfiqə tamamilə orijinal obraz təsiri bağışlayır. Belə oxşarlıq onun mülki keyfiyyəti, özünəməxsusluğu üzərinə kölgə salmır. Şəfiqə evə pul gətirəndə Qurban anı olaraq şübhələnir, elə zənn edir ki, o, bu pulu namus-suzluq yolu ilə qazanmışdır. Şəfiqə qoca, xəstə Qurbanın fikrindən nələr keçdiyini dərhal anlayır, ona saçlarını kəsdirib satdığını söyləyir. Fantina və Şəfiqənin hərəkətləri arasında təfəsilat, təfərrüat yaxınlığı, oxşarlığı tale, həyat tərzində məişət yaxınlığından irəliləyən bir əlamətdir.

Beləliklə, Şəfiqə Fantinaya oxşasa da, tamamilə orijinal bir tərzdə təsvir olunmuşdur. Onun mühiti, onun həyatı yazıçının real həyat müşahidələrinin ümumiləşmiş mənzərələridir.

İbrahimbəy Musabəyov Şəfiqə və Qurban obrazlarını məharətlə yara-daraq onları mənfəi surətlərə qarşı qoymuşdur. Lütfuli bəy kimilərin rəzil və heyasız hərəkətlərinin, xəyanətlərinin hökm sürdüyü bir mühitdə Qurban kimi adamlar maddi məhrumiyyətlərə məruz qalsalar da, nümayiş etdirdikləri mənəvi paklıq, insani ləyaqət, həqiqətən, böyük bir hünər nümunəsidir. Lütfuli bəyin rəzaletlərindən dəhşətə gəlib qəzəblənən oxucu Qurban kişinin məhrəbanlığından, həqiqi insani sifətlərindən müəssir olur, qəlbə nəcib duyğular və düşüncələrlə dolur. Belə obrazlara müraciət, ümumiyyətlə, maarifçi realistlərin yaradıcılığı üçün xarakterikdir. Bu da bilavasitə realizmin insanda müsbət, işıqlı başlanğıc görmək və axtarmaq tendensiyası ilə əlaqədardır.

Qurban dayının keçdiyi əziyyətli həyat, cəmiyyətdəki ədalətsizliyə qarşı qəzəbinin güclənməsi əsərdə dərinlən, müfəssəl işıqlandırılmışdır. Qurban dayı Şəfiqəyə maddi-mənəvi köməklik göstərməyi özünə borc bilir.

Neft və milyonlar səltənətinin zahiri bər-bəzəyi, ehtişamı Qurban kişinin gözünü qamaşdırı bilmir. O, bu səltənətin parlaqlıqları içərisində göz yaş, acılıq, səfəlet, ayrılıq və bədbəxtlik gizləndiyini bilir. Onun bu aləmə qəzəbi – xalq qəzəbinin ifadəsidir.

Bir realist sənətkar kimi qüvvətli həqiqət hissine malik olan ədib müasir gerçəkliyi tənqid edərək öz əsərinin daxili tendensiyasını çox gözəl əsaslandırır bilmiş, öz görüşlərini bürüzə verməklə oxucunu onların həyatiliyinə, doğruluğuna inandırmışdır. “Neft və milyonlar səltənətində” əsərini və eyni adda çəkilmiş kinofilmin o zaman böyük şöhrətini məhz bununla izah etmək lazımdır. Təsədüfi deyildir ki, hələ 1916-cı ildə “Açıq söz”, “Kaspi”, “Yeni İqbal”, “Babayı-Əmir” kimi qəzet və jurnal səhifələrində film haqqında xoş xəbərlər dərc edilmişdir.

“Neft və milyonlar səltənətində” İ.Musabəyovun ən mükəmməl, bədii forma cəhətdən bitkin və tam əsəridir. Hər şeydən əvvəl, qeyd edək ki, bu əsər XX əsrin realist nəsrində İ.Musabəyovun görkəmli yerlərdən birini tutması üçün kifayətdir. Əsər bizim günlərdə də öz əhəmiyyətini, öz müasirliyini itirməmişdir. Belə ki, Cəfər Cəbbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının “Neft və milyonlar səltənətində” əsərinə ikinci dəfə müraciəti (1980-ci ildə) onun aktuallığını bir daha sübut edir.

İ.Musabəyovun bütün əsərləri ilə tanışlıq bizdə belə bir təəssürat doğurur ki, ədib ruhuna, qəlbine yaxın qəhrəmanlarını axtarıb tapmış, ictimai həyatda onun yerini, mövqeyini müəyyənləşdirməyə, insanlara daha çox fayda verə biləcəyini aydınlaşdırmağa çalışmış və buna nail olmuşdur.

İ.Musabəyovun nəsrində bütün maarifpərvər ədiblərimizin yaradıcılığı kimi nəcib və ali ictimai məqsədə – xalqın səadəti işinə xidmət göstərmək idealına tabe etdirilmişdir.

Gülzar Məmmədova

1984

NEFT VƏ MİLYONLAR SƏLTƏNƏTİNDƏ

Yaxşıya yaxşı, pisə pis hər kəs deyir, hər kəs söyləyir, lakin yaxşıya sey edib pisdən nifrət edirmi və ya edə bilirmi? Nə qədər gözəl əxlaqlı bir adamı götür, sal bir pis vəsətə, bədəxlaq adamların mühitinə, bir az vaxtdan sonra görərsən ki, onun əxlaqı çevrildi, bədəxlaq oldu, öz evini də yıxdı, qeyrilərinin də. Odur ki, hər kəsi bədəxlaq görüb də bilkülliyyə onun özünü müqəssir eləməyə bizim haqqımız yoxdur, çünki təqsir onun təqsiri deyil, ancaq vəsətin, mühitin və tərbiyənin təqsiridir. Belə adamlardan birisi də Cəlil ağa idi.

Cəlil "B" şəhərində bir fəqir kişinin oğlu idi. Cəlilin altı yaşı tamam olanda onun atası mərhum olmuşdu. Onun anası Zəhra isə çopur və bir gözü də kor olduğu üçün heç kəs daha onu almadı. Odur ki, Zəhra öz şəhərlərində onun-bunun qapısında işləyib, bir güc ilə özünün və balasının çörəyini qazanardı. Bədbəxt Cəlil hər gün səhər tezdən durub, ayaqyalın, başaçaq, anasının dalınca onun-bunun qapısına gedərdi. Bu minval ilə Cəlil doqquz yaşına çatdı. İndi o, anasına iş tutmağa daha çox mane olduğu üçün anası Zəhra onu, qoy başımdan rədd olsun, – deyə aparıb məscid məktəbinə qoydu ki, orada oxusun. Cəlil hərçənd məktəbə gedib-gəlirdi, ancaq oxuduğu bir şey yox idi, çünki molla köhnə qayda ilə dərs verirdi. Bir il boylə keçdi. İkinci ildən Cəlil çox vaxtı məktəbə də gəlməyib, vaxtını yolda qeyri uşaqlarla keçirərdi. Molla neçə dəfələrlə bunu döyərki ki, hər gün məktəbə gəlsin, dərs oxusun, ancaq Cəlilə belə şeylər təsir eləməzdi. İki il bu minval ilə keçdi, axırda bunun əlindən molla tənə gəlib onu məktəbdən kənar elədi.

Savaşardı və çox vaxtı da başı yarılmış, paltarları cırılmış anasının üstünə gələrki. Axırda bunun nadinliyindən anası da bezar olub, onu bir dükançının yanına xidmətçi qoydu. İndi Cəlil hər gün səhər yerindən duran kimi dükana gəlib, qulluq edərdi və dükamın qabağını süpürüb sulayardı. Həmin dükanda Cəlildən başqa Qurban adlı bir xidmətçi daha var idi. Qurban otuz səkkiz, ya qırx yaşında bir ağıllı, doğru və adil bir adam idi və neçə illərlə haman bu dükanda qulluq edərdi. Qurbanın Cəlilə rəhmi gəldiyindən həmişə ona nəsihət edib, dükan işlərini və alış-veriş yollarını ona öyrədərdi. Axşamlar isə dükan bağlananda Qurban Cəlili özü ilə bərabər aparıb anasına tapşırırdı.

Dörd il Cəlil bu dükanda qulluq edəndən sonra bunun anası Zəhra mərhum oldu. Bu zaman Cəlilin on beş yaşı vardı. Anasının nə günə dəfn olmağını başarmadığından, gəlib Qurbana xəbər verdi. Qurban bu xəbəri alan kimi pul götürüb, Cəlilin evinə getdi və onun anasını dəfn elətdi. Bu gündən sonra Qurban Cəlilə yoldaşlıq yox, bəlkə də atalıq edərdi. Həmişə onu özü ilə bərabər nahara əyləşdirərdi, nəsihət edərdi və axşamlar da özü ilə bəhəm aparıb evinə ötürərdi.

Cəlilin Əhməd adlı bir qonşusu vardı. Əhməd qoca və fəqir adam idi. Neçə il idi ki, onun arvadı ölmüşdü. Əhmədin Şəfiqə adlı bir qızı var idi. Şəfiqənin anası öləndən sonra Əhməd bir daha evlənməyi özüne artıq bilib, daim onun tərbiyəsilə özü məşğul olardı. Axşamlar Cəlil evinə gələndə, ya Əhməd kişi onun yanına söhbətə gələrdi və yainki Cəlil bunlara gəlib, Əhməd ilə oturub bir az vaxtını keçirərdi. Hər halda Əhməd kişi də Qurban kimi Cəlilə nəsihət edərdi ki, o, yaxşı olsun və öz kamalı ilə özüne bir parça çörək qazansın.

Cəlil də bunların hər ikisinin xatirələrini çox sevərdi və həmişə bunlar deyən kimi dolanardı.

Cəlilin anası Balaxana kəndindən idi və o vaxtı ərə gələndə atası ona haman kənddə iki desyatın yer vermişdi. O yeri Zəhra satmayıb, balası Cəlilə saxlamışdı. Zəhra bu yeri bəlkə də satardı, ancaq o zaman bu yerə heç kəs bir qəpik pul verməzdi. Həmin yeri Cəlil özü də heç tanımazdı və xəyalına da gətirməzdi ki, bir zaman bu yer artıq pula gedər. Ancaq axır vaxtlarda haman yerin ətrafında neft mədənləri əmələ gəlmişdi. Odur ki, bu yer də yavaş-yavaş qiymətlənirdi. Bu zaman Cəlil istəyirdi ki, bu yeri satıb özü üçün bir dükan açsın və canını gədəliqdan qurtarsın, ancaq Əhməd kişi ilə Qurban bunu məsləhət görməmişdilər. Odur ki, haman yer hələ onun ixtiyarında idi.

Bu gün Cəlil öz evinin qabağında oturmuşdu, bir də gördü ki, aşağıdan bir fayton gəlir. Fayton bir az yuxarıya gələndə ondan bir adam yerə düşüb dedi:

– Burada bir Cəlil adlı oğlan var, onun evi haradadır?

Bu sualı Cəlil eşidən kimi cəld yerindən durub, haman adamın yanına getdi və dedi ki, axtardığı Cəlil özüdür. Cəlili tanıyandan sonra haman adam əlini onun çiyninə qoyub dedi ki:

– Oğlan, mən görürəm ki, sən bir yaxşı və ağıllı cavansan, özün də kasıbsan. Sənin Balaxana kəndində iki desyat yerin var, gəl sən onu mənə sat. Aldığın pullar ilə alış-veriş elə, çörək qazan.

Cəlil cavab verdi ki, heç vaxt yerini satmayacaqdır. Bu cavabı aldıqda haman adam dedi ki, qorxma sən qiymətini də, nə qədər istəyirsən mən sənə pul verərəm. Cəlil Əhməd kişi ilə Qurbanın sözlərini yadına salıb, cavab verdi ki, yerini satmayacaqdır, ancaq bir hissəsini ortaqlı neft üçün verə bilər. Bu sözləri Cəlildən eşidəndə haman adam dedi ki, yaxşı, mən razıyam, sabah gəl filan notariusun kontoruna, orada bağlaşaq. Bu işə bunlar hər ikisi razı olub ayrıldılar.

Bu adam Lütfəli bəy idi. Bu, “B” şəhərində məşhur dövlətliklərdən hesab olunurdu. Lütfəli bəy uzunboylu, qurcaşaqlı, şirindilli və natiq bir adam idi. Hər kəs bununla bir, ya iki dəfə həmməclis və həmsöhbət olsaydı, yaqın onu sevərdi. Hərçənd Lütfəli dövlət dağından adam deyil idi, ancaq yenə məqam düşəndə içkidən, qumardan dala durmazdı. Hər bir şey, hər bir əməl, yaxşı ya pis insanda getdikcə artdığı kimi, Lütfəlinin də içki içməyi və qumar oynamağı axır vaxtlarda artmaqda və kök salmaqda idi. Odur ki, Lütfəli bəy indi daha içkisiz nahar edə bilməzdi və qumarsız da vaxt keçirə bilməzdi. Bunlardan başqa Lütfəli bəydə qeyri nöqsanlar da yenə vardı; Lütfəli bəy xain, zalım, bəxil və düruğ bir adam idi. Xüsusi mənfəəti üçün nəinki dostunu, bəlkə də namusunu satardı.

Sabahı günü Lütfəli ilə Cəlil notarius ilə bağlaşdılar, bir az zaman sonra Lütfəli haman yerdə buruq qoymağa başladı. Bu zaman Cəlilin bir yerə ümidi olmadığından, yenə haman dükanda xidmətçi idi və ayda otuz manat məvacib alırdı, çünki daha uşaq deyildi, bunun indi iyirmi bir sinni vardı. Axşamlar isə gah Qurban və gah da Əhməd kişi ilə oturub, çay içərdilər və söhbət edərdilər.

İki ay da belə keçdi. Bir gün Cəlil dükanın qabağında durmuşdu. Bir də gördü ki, Lütfəli bəyin nökrəri bunun yanına gəlib dedi ki, ağa, mustuluğumu ver, sənin yerindən neft fəvvarə (fontan) edib. Əvvəl zavallı Cəlil bu sözlərə inanmadı və özü telefon ilə Lütfəli bəydən əhvalatı xəbər aldı.

Xülasə, bu gündən xidmətçi Cəlil oldu Cəlil ağa. İndi bu, Avropa libasında qeyrilər kimi gah faytonda, gah da avtomobildə öz işlərinin üstünə gedib-gəlirdi. Bir az zamandan sonra Cəlil ağa özüne şəhərin ən gözəl yerində bir neçə evlər də almışdı. Cəlil ağa dövlətə nail olandan sonra özünü belə dolandırır ki, cümlə tacirlər ona məşallah deyib, başına and içərdilər. Bu, nə içki içərdi və nə də qumar

oynayardı və gecələr də vaxt keçirmək üçün ya özü tacirləri dəvət edərdi, ya özü onların evinə gedib, vaxtını keçirərdi.

Bir azdan sonra Cəlil özü yerinin qeyri tərəfində buruq qoymuşdu və o yerdən də neft fontan edirdi. Bu zaman dövlət onun başından asıb-daşırdı. Neft yerlərindən başqa, Cəlil ağa özünə paroxodlar da almışdı.

Cəlil ağa özü keçmişdə fəqir olduğundan çox rəhmli idi və harada bir ittifaq düşsəydi, fəqirlərə, əlsizlərə külli miqdarda kömək edərdi. Odur ki, Allah da onun dövlətini, cəlalını günü-gündən artıq edirdi. Cəlil dövlət sahibi olan kimi özü ilə bərabər dükanda qulluq edən Qurbanı da yanına çağırıb, artıq hörmət və məvacib ilə saxlamışdı və hər vaxt bir iş tutanda ona məsləhət edərdi və xeyir də tapardı. Qurban isə Cəlilə artıq məhəbbət və sədaqət ilə qulluq edərdi. Cəlil ağanın indi 25 sinni vardı, ancaq hələ evli deyildi. Odur ki, Qurban hər axşam oturub söhbət edəndə ona deyərdi ki, bircə de görüm Allah qoysa, toy nə vaxt edəcəksən? Cəlil ağa isə cavab verərdi ki, Qurban əmi, qorxma, daha az qalıb, bu yovuş zamanlarda edəcəyəm.

Bir gün səhər vaxtı Cəlil ağa evdən iş üstə gedəcəkdi. Qurban gəlib buna xəbər verdi ki, ağa, bu gün bazarda mənə xəbər verdilər ki, senin keçmiş qonşun Əhməd kişi neçə həftə bundan əvvəl vəfat edib.

Bu xəbəri eşitcək, Cəlil ağa Qurbana dedi ki, Qurban, bəs onun qızı Şəfiqə necə olub, yəqin ki, o, çox çətinliklə dolanır. Bu saat gərək mən gedib onun əhvalından xəbərdar olam və kömək edəm. Xəbər elə avtomobil hazır olsun. Bir azdan sonra Cəlil ağanın avtomobili Əhməd kişinin evinin qapısının qabağında dayandı. Cəlil ağa düz evə üz tutdu. Cəlil ağa həyətə girəndə, Şəfiqə qapının qabağında oturub nə isə özge üçün tikirdi. Bunu görçək, cəld yerindən durub evə girdi. Cəlil isə bunu gözəlcə görmüşdü. Şəfiqə indi daha uşaq deyildi, onun 18 sinni vardı. Onun bədirlənmiş ay kimi gözəl üzünü, arxası dolusu qara və uzun saçlarını, qələm ilə çəkilmiş kimi qaşlarını, uzun və sıx kirpiklərinin altında qara və parlaq gözlərini, mərmər kimi ağ üzündə olan çökəklərini gördükdə, Cəlil ağa məbhut qaldı və birdən birə onu sevdi, aşiq oldu.

Cəlil ağa bir az irəliyə gedib dedi:

– Şəfiqə, mənə tanıyırsanmı? Mən Cəliləm, eşitdim ki, senin atan Əhməd kişi ölüb, gəldim ki, senin əhvalından baxəbər olub, sənə kömək edim. Necə dolanırsan?

Şəfiqə cavab verdi ki, qeyrilər üçün paltar tikib dolanır. Bu sözləri Cəlil ağa eşidən kimi cibindən 500 manat pul çıxarıb daşın üstə qoydu və dedi:

– Şəfiqə, mən gedirəm, gəl bu pulları götür, mən sənə yenə pul verəcəyəm, qorxma, səni unutmamam. – Bu sözlərdən sonra Cəlil ağa həyətdən çıxdı. Şəfiqə isə yüyürüb, Cəlili bir daha görmək istədi.

Cəlil ağa avtomobildə oturub evlərinə gələndə öz-özünə söz verdi ki, qız, səni nə günə olsa, alacağam.

Cəlil ağa evə gəlib məxmər sandalyanın üstündə əyləşib, bir əli ilə alnını sığal edə-edə fikrə getdi. O, Şəfiqənin gözəlliyini fikir elədiyi kimi, özünün indiki cəlalını da yad elədi və dedi:

– Əgər mən Şəfiqəni alsam, xalq mənə nə deyər? Qız bir fəqir kişinin qızı, ancaq mən belə milyonçu, mənə eyib edəcəklər, halbuki bunda heç bir eyib yoxdur, bunlar hamısı boş-boş sözlərdir, arvad kişinin adı ilə adlanır, kişi özü dövlətli, varlı olsun, arvadın dövlətindən nə olacaq?

Bu sözlərdən sonra Cəlil ağa özünə bir daha söz verdi ki, bu barədə xalqın sözüne qulaq asmayıb, nə günə olsa Şəfiqəni alacağam.

Bu əhvalatdan bir ay keçdi. Cəlil ağa Şəfiqəni öz evinə gətirdi və Şəfiqənin heç kəsi olmadığından, öz evində toy edib, onu özünə nikah elədi.

İndi Cəlil ağa qapısını hər vaxt və hər kəsə açardı və onun süfrəsində özündən başqa daim qeyrilər də nahar edərdilər.

Bunun evinə hər kəs gəldiyi kimi, şərqi (ortağı) Lütfuli bəy də gəlib-gedərdi. Və Lütfulinin də xatirini Cəlil ağa çox istərdi.

Son vaxtlar da Lütfuli bəylə Cəlil ağa belə yavuş, belə mehriban dost olmuşdular ki, Cəlil ağa Şəfiqəni də ondan gizlətməzdi və Lütfuli daim bunların xüsusi süfrələrində oturub nahar edərdi və dost yox, qardaş hesab olunardı.

Şəfiqəni əvvəlinci dəfə görəndə Lütfuli bəy ona aşiq olmuşdu. Onun məhəbbəti gecə və gündüz onu narahat edərdi və o həmişə öz-özünə deyərdi ki, əgər mən evlənsəm, Şəfiqədən başqa dünyada heç kimsəni almayacağam. Çox gecələri səhər kimi Lütfuli bəy yuxusuz keçirirdi və əgər yuxu onu həlak edib aparırdısa, dərhal Şəfiqənin əksini o, yuxuda görüb, dəli kimi yerindən qalxardı. Şəfiqəni görünce,

Cəlil ağaya dost deyən və az-çox sədaqət ilə dolanan Lütfuli bəy indi ona düşmən gözü ilə baxardı. Ancaq şikar pələng caynağında olduğundan, tülkü kimi həmişə hiylə qurardı ki, şikarı oğurlansın, yəni şikardan bir pay alsın. Həmişə Lütfuli öz-özünə deyirdi ki, nə edim? İçki içməz, qumar oynamaz, şantana getməz, bəs mən nə günə bunun evini yığım ki, dövləti də mənə qalsın, arvadı da. Odur ki, Lütfuli bəy həmişə Cəlil ağaya içkini tərif edirdi və yalvarırdı ki, onunla içsin, lakin arzusuna nail olmazdı. Bir gün Cəlil ağa nədənsə bərk qeyzlənib evə gəlmişdi və arvadının və uşaqlarının yanına gedib görüşməmiş kabinetində oturub fikrə getmişdi. Qurban bu xəbəri gəlib xanımına ayan elədi. Şəfiqə isə durub cəld bunun yanına gedib istədi ki, onun üz və gözlerini sığal edib könlünü açsın. Cəlil ağa isə bu iki ildə əvvəlinci dəfə olaraq Şəfiqənin üzünə baxmayıb dedi:

– Məndən xilas ol, get nahar et, məni gözləmə.

Biçərə Şəfiqə ölü kimi dala qayıdıb buyurdu ki, naharı versinlər və uşaqlarını başına yığıb əvvəlinci dəfə olaraq Cəlilsiz nahara əyləşdi. Şəfiqə Cəlilin yanından çıxan kimi Lütfuli bəy salam verib, qapıdan içəri girdi.

Cəlil ağa bunu görçək ağuşunu açıb, üstünə getdi və onu ağuşuna alıb dedi:

– Ah, Lütfuli, sən bilsən əgər, məni necə şad elədin, qəm-qüسسə məni partladır.

– Bircə də görüm bu nə haldır, nə olub sənə?

– Doğrusu, onu mən sənə söyləməyəcəyəm və sən də bir daha məndən sorma.

– Daha bundan nə çıxdı, bu dostluq olmadı ki?

– Lütfuli, bircə də görüm nahar edibsən, ya yox?

– Yox, bəs sən?

– Mən də yox, bu saat bərabər edirik, – deyib zəngi çaldı. Qurban daxil olub: – Ağ, nə buyurursan? – dedi.

– Xanıma de ki, Lütfuli bəy də buradadır, bu saat nahara gəlirik.

Qurban qapıdan çıxan kimi Lütfuli sordu ki, bircə mənə doğrusunu de görüm, sənə nə olub? Mən səni heç belə görməmişəm.

– Ay kişi, qoy bunlar dursun, bircə mənə de görüm doğrudurmu ki, adam araq içəndə nə qədər qəmgin olur olsun kefi açılır?

– Bəs mən sənə yalan deyirəm? Əlbəttə doğrudur!

– Belə olanda, qardaş, mən də bu gün səninlə araq içəcəyəm.

Bu sözləri Lütfuli eşidən kimi neft tökülmüş lampa kimi şadlığından işıqlanıb güldü və dedi:

– Sən Allah, doğrumu deyirsən? Səndənmi bu sözləri eşidirəm?

– Bəli, doğru deyirəm, bu saat sən özün də görürsən.

Bu halda Qurban daxil olub, – ağa, nahar hazırdır, – dedi və dostlar qol-boyun olub, nahara getdilər. Yemək otağına daxil olanda Lütfuli Şəfiqə xanıma salam verib, uşaqları oxşayıb, dostu Cəlilin yanında əyləşdi və rumkanı bir görüb dedi:

– Bəs hanı sən rumkan?

Cəlil:

– Şəfiqə, bu gün mən də bir az içəcəyəm. Bir rumka da mənə ver, – dedi.

Şəfiqə durub özü bir rumka da getirdi və bunlar başladılar içməyə. Cəlil qabaqca araq içib, üzünü turşaltmışdı, çünki öyrənmədiyindən, araq onun ağzını və boğazını yandırmışdı. Lütfuli isə buna baxıb öz-özünə deyirdi ki, əcəb oldu, quş özü gəlib tora düşdü, indi daha arzularıma yetişməyimə şübhəm yoxdur və bundan sonra sağ ol Cəlilim, – deyib içdi və yemək yədi.

– Bəs sən deyirdin araq çox yaxşı içkidir, bu nə acı imiş, az qaldı gözlerim çıxsın?

– Qorxma, bu saat görürsən səni necə yaxşı edəcək və haman bəyənmədiyin acılıq sənə gələcəkdə necə ləzzət verəcək. İndi, əzizim, bir də içək, – deyib, rumkaları bir daha doldurdu. Xülasə, bunlar iki-üç rumka içəndən sonra Cəlil ağanın kefi açılıb, başladı söhbət və zarafat etməyə.

Bir azdan sonra Lütfuli özü üçün bir də araq süzüb:

– Sağ ol, dostum, – deyə içdi və sonra dedi:

– Bağışla mən sənə təklif eləmədim, çünki sən hələ öyrənməmişən.

Araq öz işini görmüşdü, şikarını dəhşətli caynaqlarına almışdı, ona görə də Cəlil ağa:

– Zərər yox, indi bir daha mənimlə gərək içəsən, – dedi və bərkədən güldü.

Lütfuli isə – yaxşı, mən razıyam, – deyib, rumkaları bir də doldurdu və onları toqquşdurub içdilər.

Zavallı Şəfiqə Cəlilin belə açıldığını görüb çox şad oldu və bunun bəisi Lütfuli olduğundan ürəyində ona xeyir-dua elədi.

Bədbəxt Şəfiqə daha burasını düşünməyirdi ki, gözəl güllər arasında zəhərli ilanlar yatıb. Daha burasını düşünməyirdi ki, bu şadlıqda, bu gülüşdə göz yaşı, acılıq, ayrılıq görünür, daha burasını fikir eləməyirdi ki, bu şadlığın bəisi olan araq onun özünü, özündən artıq sevdiyi kişisini və iki gözü hesab olan balaları Suğram və Əlini memət ağuşuna atır. Daha burasını anlamayırdı ki, öz ürəyində xeyir-dua elədiyi adamın, yəni Lütfulinin ürəyində nə günə dəni və alçaq fikirlər və arzular dövr edirdi.

Nahar qurtarandan sonra Lütfuli razılıq edib öz evinə getdi. Cəlil ağa isə Şəfiqəni və uşaqlarını busə edib, rahat olmağa getdi.

Haman gün axşam saat yeddi idi, Lütfuli bəy yerindən qalxıb öz-özünə dedi ki, dayanmaq olmaz, gerek mən nə günə olsa, Cəlil ilə görüşəm. Bu fikir ilə libasını geyməmiş telefona gedib Cəlil ağanın nömrəsini tələb elədi. Bu zaman Cəlil ağa yerindən qalxıb gördü ki, başı çox ağrıyır. Əllərini və üzünü yudu ki, bir az sakit olsun, lakin bundan bir xeyir olmadı. Balkona çıxdı ki, bir az hava alsın. Bu halda telefonun zəngini eşidib, cavab verməyə içəriyə girdi. Danışan adam Lütfuli idi.

– Salamünəleyküm, axşamın xeyir olsun, halın necədir?

– Lütfuli, başım çox ağrıyır.

– Zərər yoxdur. Allah kömək olsun, araqdandır, onun əlacı məndə, durma gəl bizə, mən bu saat ona əlac edim.

– Dostum, deyəsən heç gələ bilməyəcəyəm, çünki başım çox bərk ağrıyır.

– Yox, gerek gələsən, mən ölüm durma gəl, səni gözləyirəm.

– Mən ölüm deyirsən, gələrəm. Ancaq halım çox pərişandır.

Yarım saatdan sonra Cəlil ağa Lütfulinin qapısının ağzında faytondan düşdü və Lütfuli isə qapını özü açıb onunla qol-boyun söhbət edə-edə onu düz yemək otağına gətirdi. Stolun üstə araq və zakuskarlar hazır idi.

Cəlil içəriyə girən kimi Lütfuli rumkaları doldurub dedi:

– Dost, sənin başının ağrısının dərmanı budur ki, sənə verirəm, buyur içək.

Cəlil əhvalatdan xəbəri olmadığından dedi ki, heç vaxtı bir daha içməz.

Lütfuli isə – olmaz, sən öləsən, sən bilməyirsən, indi bir imtahan et, sonra nə günə istəyirsən özün bil, – dedi.

Xülasə, Cəlil ağa araq içdi və gördü ki, doğrudan da, başının ağrısı bir az kəsdi. Ona görə onlar bir də, iki də içdilər və Cəlil ağanın başının ağrısı lap yaxşı oldu və özü də buna təəccüb elədi və dedi:

– Ay kişi, dünyada və insanda nə qərribə hallar var imiş!

Bir qədər burada oturub söhbət edəndən sonra Lütfuli Cəlil ilə gəzməyə getdilər və bir qədər hava alandan sonra Cəlil ağanın evinə gəldilər. Bu gündən sonra bunlar həmişə bir yerdə nahar və axşam yeməyi yeyərdilər və günü-gündən araq Cəlilə artıq ləzzət verərdi, çünki araq da onun vücuduna təsir etmişdi.

Bunlar iki il belə vaxt keçirdilər. Cəlil ağanın içki içdiyi hər kəsə daha məlum idi, çünki daha kluba da gedərdi və klubda da yeyib-içərdi. Odur ki, Lütfuli indi çalışırdı ki, ona qumarı da öyrətsin və öyrədirdi. Çünki bilirdi ki, Cəlil ağanın dövlətini yalnız bir içki dağıda bilməz və özü də mətləbə çatmaz. Bir gün Lütfuli Cəlilə dedi ki, dostum, daha gerek bu gün oynayasan. Burada bir çətin iş yoxdur, pul qoy, pul götür, daha nə var?

Haman gecə Cəlil ağa da qeyriləri kimi klubda oynayırdı və oyun qurtaranda 50 min manat uduzmuşdu. Amma Lütfuli isə 60 min manat aparmış idi. Oyundan sonra bunlar durub yeməyə əyləşdilər.

Cəlil ağa bu gecə həmişəkindən də bir az artıq içdiyinə görə keflənmişdi. Odur ki, dostu Lütfuli də fursəti fota verməyib dedi ki, dur gedək kazinoya qəhvə içək. Sən kazinonu hələ görməmişən. Həmişə yox deyən Cəlil, indi özü çox şadlıqla bu işə razı oldu və bunlar buradan durub kazinoya getdilər. Kazinoda bunlar bir kabinetdə əyləşib iki dəne qız da qonaq təklif etdilər və təzədən kefə, içməyə məşğul oldular.

Bir qədər kabinetdə yeyib-içəndən sonra Lütfulidən sordu ki, fikrin nədir? Lütfuli cavab verdi ki, fikrim nə olacaq, buradan durub nömrəyə gedəcəyik.

Cəlil ağa burada kefdə olduğu halda zavallı Şəfiqə duz axtaran maral kimi o evdən bu evə, bu evdən o biri evə gedib-gəlirdi və bir fayton, ya avtomobil səsi eşidəndə pəncərələrin qabağına yüyürüb baxırdı.

Biçərə Şəfiqə sübhə kimi Cəlilin yolunu gözləyə-gözləyə qaldı. Axırda yuxu buna qalib gəldi, bihuş halda onu balası Suğramın bəlişinin üstünə yıxdı. Şəfiqə yuxudan oyananda gördü ki, saat səkkizdir,

ancaq hələ Cəlil evə gəlməmişdir. Bu, əvvəlinci gecə idi ki, Şəfiqə Cəhilsiz gecəni sabah eləmişdi.

Sabahı günü Cəlil ağa gözlərini açanda özünü bir qeyri aləmdə, bir qeyri mühitdə gördü. Bunun yanında bir rus qızı yatmışdı. Onun saçları pərişan bir halda süd kimi ağ qollarına, marmər kimi ağ sinə və döşlərinə, qələm ilə çəkilməmiş kimi üzünə, gözlərinə və qaşlarına tökülmüşdü.

Bunu belə yanında görək Cəlil ağa fikirləşməyə başladı. Dünənki gün və keçirdiyi vaxt onun yadına duman kimi gəlirdi. Bir azdan sonra onun yadına Şəfiqə və balaları düşdü. Bu halda o, cəld yerindən qalxıb öz-özünə dedi ki, Allah, indi mən Şəfiqəyə nə cavab verəcəyəm? Yarəb, bu nə işdir mən tutdum? Ömründə bir dəfə də olsa yalan danışmayan və danışan adamı da sevməyən Cəlil ağa indi məcbur idi ki, yalan danışsın. Odur ki, onu vicdanı çox ağrıtdı. Cəlil ağa libasını əyninə geyə-geyə öz-özünə deyirdi ki, Allah, mən bu murdar olan dodaqlarım ilə Şəfiqənin pak, müqəddəs ləblərini və üzünü bir daha necə busə edəcəyəm, onu bu murdar ağuşuma necə alacağam? Bu fikirləri edə-edə Cəlil ağa özünü birdən güzgüdə gördü və öz-özündən qayət utanıb, başını aşağı saldı və bir daha güzgüyə baxmadı. Bu halda qız gözlərini açıb Cəlilə dedi ki, Cəlilçik, nə üçün belə tez durubsan? İndi ancaq aşpazlar yerindən durar, gəl yataq, hələ tezdir. Cəlil isə bundan xəbər aldı ki, hanı mənim yoldaşım? Qız cavab verdi ki, qorxma, o da buradadır, qeyri bir qızla yatıb, sonra gələcəklər, ancaq indi tezdir.

Xülasə, qız nə qədər çalışdısa, Cəlil bir daha yatmadı və bunu da təvəqqə ilə ayağa durğuzub, Lütfulini yanına çağırırdı. Bir qədərdən sonra Lütfuli bəy də öz yoldaşı ilə bu nömrəyə daxil olub soruşdu ki, ay kişi, nə var, nə olub, niyə belə tez durubsan? Hələ saat on bir də deyil. Cəlil ağa isə bunun suallarına cavab verməyib bundan soruşdu ki, indi mən Şəfiqəyə nə cavab verim? Mən indi necə onun yanına gedim?

– Ay kişi, sən kefini çək, onun cavabı məndə. Müsəlman arvadını aldatmağa nə var!..

– Yox, vallah, bu saat gerek deyəsən, yoxsa mən ölürəm.

– A kişi, deyərsən ki, klubda bir böyük adamı şəhər əhli qonaq edib, yola salırdılar, məndən də təvəqqə elədilər, mən də onlarla oturdum və sonra da vaqon ilə neçə stansiya bərabər getdim. İndi də qayıtmışam, bir az da üz-gözüne sığal et, qurtarıb getsin.

– Axı bu olmayıb, mən bunu necə söyləyim?

– Bax, əzizim, ya onu söylə və ya bunu, özün bil.

Bu əvvəlinci yalan idi ki, Cəlil ağa onu gerek deyəydi. Xülasə, bu sözlərdən bir az sakit olub, Cəlil ağa dedi ki, indi dur gedək evimizə. Vaqon da gələn vaxtıdır, bəlkə Şəfiqə bu sözlərə inana.

– Belə məlum ki, hələ vaqon bir dəfə gəlir, sabah vaqonu olmasın, axşam vaqonu olsun!

– Lap yaxşı deyirsən.

Bu da əvvəlinci yalan idi ki, Cəlil ağa onu tərif eləyirdi.

– Bəs indi fikrin nədir?

– Əzizim, mənim başım ağrıyır, zənn edirəm ki, gerek sən də başın ağrısın. Ona görə yerimdən duran kimi bir az zakuska-filan zakaz etdim ki, başım ağrımazsın, bu saat xəbər verərlər, gedərik bir az yeyib-içərik, sonra ya Allah, düz evə, yaxşı deməyirəmmi?

– Yaxşı deyirsən və yaxşı da eləmişən.

Qapı bu halda dəqqülbab oldu. Gəl! – ömrindən sonra xidmətçi daxil olub, ərz elədi ki, ağa, buyurduğunuz zakuskalar hazırdır, buyurunuz!

Haman gün saat 4 idi. Cəlil ağamı gözləyirdilər. Bir də qapıda bir avtomobil dayandı. Şəfiqə əvvəl elə hesab elədi ki, yenə gələn Lütfulidir, sonra gördü ki, avtomobildən düşən öz əridir. Dedi:

– Suğra, Suğra, atan gəldi, yüyür! – Və özü də onun əlindən tutub, Cəlil ağanın qabağına çıxdılar, yarı yolda Cəlil özünü bunlara yetirib, Suğranı ağuşuna aldı və Şəfiqənin əhvalını sordu.

Cəlil qapıya çatanda daye Əlini də qucağına alıb onu gözləyirdi.

Cəlil ağa balaları ilə və məsum Şəfiqə ilə görüşəndən sonra Şəfiqə bundan soruşdu ki, harada idi və nə üçün gecə gəlmədi? Cəlil ağa bir az sükutdan sonra öz-özündən utana-utana əzbərlədiyi yalanları bircə-bircə söyləməyə başladı və sonra dedi:

– Şəfiqəm, məni bağışla, mən nahar eləməyəcəyəm, çox yuxusuzam, bir az gerek rahat olam.

Bu sözləri deyəndən sonra Cəlil durub yataq otağına getdi. Şəfiqə isə bunu rahat eləməyə gedib dedi ki, əzizim, səni inan ki, sübhə kimi gözlədim, gəlib çıxmadın.

– Şəfiqə, məni bağışla, sənə böyük əziyyət vermişəm.

Bu sözlərdən sonra Şəfiqə bunu busə edib dedi yat, əzizim. Yuxun şirin olsun və sonra yemək otağına gedib nahara əyləşdi.

Cəlil ağa nə qədər çalışdısa da, yuxulaya bilmədi. Çünki ona vicdanı ağlasığışmayan dərəcədə əziyyət verirdi. Cəlil ağa deyirdi:

– Bax, 24 saat bundan əvvəl mən nə idim və indi nə oldum? Qeyri arvad ilə vaxt keçirdim, yalan dedim, hələ bir günah da bu oldu ki, müqəddəs Şəfiqə o pak ləbləri ilə mənim bu murdar alnımı, üzümü busə edəndə, məcbur oldum razı olum. Yarəb, bu nə belə idi mən düşar oldum, bu nə günah idi mən etdim? Kaş birçə parça çörəyim olaydı, amma bayaqkı kimi də pak və bigünah olaydım!

Bu sözlərdən sonra Cəlil ağa öz-özünə söz verdi ki, bir daha belə günahları etməyəcək və bundan sonra axşamlar evdən çıxmıyacaq və əgər çıxsə Şəfiqə ilə bərabər gedəcək.

Doğrudan da, Cəlil ağa iki aydan artıq axşamlar öz evindən bir yana çıxmıyır və əgər bir yana gedərsə, ancaq Şəfiqə ilə bərabər gedərdi. Bununla belə, Cəlil ağa ara q da içməyirdi, lakin xain dost və damarlara təsir etmiş ara q (alkoqol) ona rahatlıq vermirdilər. Lütfəli bəy isə gecə-gündüz bu qəmi çəkirdi ki, Allah, nə pis yerdə gün axşam oldu. Zalım oğlu zalım birdən-birə içkini və qumarı yerə qoydu və bununla belə mənim cəmi ümidlərimi bəbad etdi.

Lütfəli bəy qəssab dükamının qabağını kəsib duran it kimi daim onun ətrafında dolanıb, həmişə eys və işrətə dair söhbətlər ilə onun fikrində, həyatında olan gözəl-gözəl mənzərələri tərif etmək ilə onu yenə bayaqkı kimi yaşamağa təhrik və təşviq edirdi. Odur ki, bir yandan xain dost, digər tərəfdən isə alkoqol Cəlil ağaya qalib oldular. Lütfəli isə bundan şad olub öz-özünə daim deyər ki, arzularıma çatmağa yenə ümidim var və gərək də çatam.

Bu dəfə Cəlil ağa içkini və qumarı bayaqkıdan da artıq içib oynayırdı və çox gecələri evə gəlməyirdi. Axır vaxtlar da Cəlil ağa bir dəfə də olsa nə iş üstə və nə də kontoruna gəlməyirdi.

Bədbəxt Şəfiqə gecə və gündüz gözələrinin yaşını sinəsinə tökməkdə idi.

Qurban ağasını belə görəndə ürəyi qan ağlayıb öz-özünə deyirdi ki, Allah xain dostun evini yıxsın, bunun evini dostu Lütfəli bəy yıxdı və həmişə Lütfəli bəyi görəndə elə bil ki, bir ilan görürdü. Qurban yəqin bilirdi ki, belə ömür, belə həyat insanı yıxar, bəbad edir, bu günə qumarın və içkinin müqabilində nəinki milyonlar, dənizlərin suyu da davam etmər. Odur ki, o, həmişə firsət tapanda ağasına deyər ki, ağacan, qurban olum, belə işləri eləmə, özün öz əlinlə

özünü, arvadını və balalarını aclıq və məmat ağuşuna atma. Cəlil ağa isə buna həmişə cavab verərdi ki, Qurban, sən mənim işlərimə qarışma! Belə cavabları dünyada ən sevdiyi adamdan eşidəndə, Qurban öz-özünə deyər ki, doğru deyiblər ki, Allah adamın əvvəl ağlını alar, sonra dövlətini. Haqq sözlər imiş.

Bir gün Cəlil ağa 300 min manat pul uduzub və özü də bərk kefli evlərinə gəlmişdi. Odur ki, balaları Suğranı və Əlini yanına çağırıb onlar ilə zarafat edib, onları güldürürdü. Bir az bunlar ilə zarafat və söhbət etdikdən sonra Cəlil ağa Qurbanı çağırıb ona dedi ki, Qurban, əmr elə avtomobil hazır olsun, uşaqlar gəzməyə gedəcəklər. Özün də bunlar ilə gedərsən.

Uşaqlar bir azdan sonra gəzməyə getdilər. Cəlil ağa Şəfiqəni yanına çağırıb çox mehribanana söhbətə başladı. Söhbət arasında Cəlil ağa Şəfiqənin saçlarını sıgal edə-edə dedi ki, ah, Şəfiqəciyim, nə gözəl saçların var. Əgər bu saçları bazarda satarsa olsalar, ona çox böyük pullar verərlər. Şəfiqə isə bu sözlərdən məyus olub dedi ki, əzizim, nə üçün belə sözləri danışsən, onlar sənindir, onlara milyonlar versələr, mən onları satmam və nə üçün də satım. Bu sözlərdən sonra Şəfiqə başını onun döşünün üstə qoyub dedi ki, ah, Cəlilim, nə olaydı sən qumarla içkini tərk edəydin! Bunlar, qorxuram axırda bizi fəraya verər. Cəlil cavab verdi ki, Şəfiqə, sən Allah belə söhbətlər ilə mənim kefimi xarab etmə, nə var, Allaha şükür, bir dərəcə yeddi yetim ilə ac və susuz qalmamışıq ki. Bizim dövlətimiz dağılan və qurtaran dövlət deyil. Axır mən sənə birçə söz deyim, əgər sən mənə belə-belə sözləri söyləyib kefimi xarab etməsən, mən səni daha da çox sevdim.

– Əzizim, özün deyirsən ki, bu ay altı yüz min manat pul uduzmusan, özün deyirsən ki, qulluqçuların sənə xəyanət edirlər, dövlət də belə dağılar. Bir az qumarda gedər, bir az içkidə, bir az oğurlayarlər, axırda görərsən ki, ortada heç şey qalmayıb.

– Şəfiqə, mən uşaq deyiləm sən mənə belə nəsihətlər edirsən, odur ki, sənə yanına az gəlirəm, qeyrilər mənə nə belə sözlər və nəsihətlər edir və nə də kefimi xarab edir.

– Sənə məndən başqa canı yanan kimdir? Hər kəs istəyir ki, sən ac olasan, amma mən...

Bu sözləri deyib, Şəfiqə hönkür-hönkür ağladı və yenə dedi:

– Allah xatiri üçün belə etmə, bunlardan nifrət et.

Şəfiqə axır sözlərini qurtaranda Cəlil ağa qapını bərk örtüb evdən çıxdı. Şəfiqə isə evdə tək qalıb, ürəyi boşalana kimi ağladı.

Bir zamandan sonra uşaqlar gəzməkdən gəldilər, Suğra anasının yanına yüyürüb dedi ki, anacan, o qədər gözdük ki!.. Əli isə anasının ağuşuna atılıb dedi, anacan, hələ vağzal da gedib gözdük. Şəfiqə balalarını bir az oxşayıb dedi ki, balalar, di durun gedək indi çay içək. Və bunlar durub çay içməyə getdilər. Bu halda Qurban içəri girib, salam verdi və soruşdu ki, xanım, bəs ağa necə oldu? Şəfiqə cavab verdi ki, məndən rəncidə olub getdi və sonra yenə dedi ki, Qurban, bu gün ağa yenə üç yüz min manat pul baxtalıyıb. Qurban başını yelləyib bir söz demədi və qayıdıb öz otağına girib çox məyus oldu.

Cəlil ağa təzədən içkiyə başlayandan sonra Lütfuli bəy onunla daha mehriban dolanardı və bununla belə qeyrilər ilə əlbir olub, daha da onun pullarını çox çəkərdi.

Bu gün Lütfuli yenə Cəlil ağanın evində nahar edirdi. Bu dəfə Cəlil Şəfiqənin təvəqqəsinə görə içməmişdi, çünki bərk vacib işi vardı. Bunu belə görək Lütfuli bəy özünü bir az saxladı, yəni az içdi, çünki gerek hər növ olsaydı, bu gün Şəfiqəyə ürək sözünü deyəydi.

Nahar qurtarandan sonra Cəlil ağa durub uşaqları ilə öz otağına getdi və Lütfuli bəy də gerek durub gedəydi. Yemək otağında indi bununla Şəfiqədən başqa heç kəs yox idi. Şəfiqə ayağa durub istədi ki, zəngi vursun ki, xidmətçilər gəlib süfrəni yığıdırsınlar. Bu halda Lütfuli bəy ayağa durub istədi ki, onun əlindən yapışsın, zəngi vurmağa qoymasın. Şəfiqə isə ilandan qorxan kimi əlini çəkib dedi:

– Nacins və alçaq adam! Sən nə edirsən?

Lütfuli isə cavab verdi:

– Gözəl Şəfiqə, səni sevirəm, mənə xoşbəxt elə.

Bu sözlərə cavab Şəfiqə dedi:

– Mən səni özümə qardaş bilirdim. Sən xain adamsan, çıx burdan.

Lütfuli bəy isə dedi:

– Şəfiqə, bunu yadında saxla, sən görərsən mən sənə nə edərim!..

Bu sözlərdən sonra Lütfuli Cəlil ağanın yanına getdi. Cəlil ağa isə bu halda uşaqları ilə çox mehribanə söhbət və zarafat edirdi. Lütfuli pozğun bir halda otaqda o yan-bu yana gəzişib dedi:

– Xoşbəxt adam, balaları ilə gör necə oynayır.

Və sonra saata baxıb dedi:

– Cəlil, mən gedirəm, mənə işim var.

– Nə üçün belə, dayan qəhvə içək.

– Yox, sağ ol, dayana bilmərəm, gerek gedəm, xudahafiz.

Bu halda Şəfiqə qapıdan içəriyə girib dayandı və fikrə getdi. Şəfiqə istəyirdi ki, əhvalatı kişisinə desin, ona görə pərişan bir halda onun yanına gəlib, əlini onun çiyninə qoydu və dedi:

– Cəlil...

Cəlil dalı çevrilib Şəfiqəni çox pərişan gördüyündən dedi:

– Nə deyirsən, nə olub?

Şəfiqə sözünü deməyib, cavab verdi ki, heç, əzizim, bir şey olmayıb, hələ-belə yanına gəlmişəm və Cəlili buse elədi. Cəlil isə buse ilə cavab verib dedi ki, əzizim, mənə bir az imiş var, mane olma, yazım qurtarım. Şəfiqə bu sözləri eşidib, alnına sığal edə-edə durub öz otağına getdi.

Lütfuli isə öz evinə gəlib bərk-bərk gəzişə-gəzişə öz-özünə deyirdi, dayan, Şəfiqə, gör mən səni və balalarını nə hala salaram!..

“B” şəhərinə təzə sirk gəlmişdi. Bu sirkdə Olya adlı bir qız var idi. Olya nəinki öz yoldaşları arasında gözəl hesab olunurdu, bəlkə də tamam şəhərdə bundan artıq nə gözəl bir qız, nə bir arvad yox idi. Olya hündürboylu, uzunsaqıl, ağüzlü, xumargözlü və dolubədənli bir qız idi. Bununla belə, Olya çox nazlı, duzlu və hiyləgər idi, hər kəs olsa, onunla bir az söhbət edəndən sonra ona məhəbbət edərdi. Olyanın göz və qaşlarını oynatmağı, çiynlərini tərpətməyi, duruşu-oturuşu və gəzişi hər kəsin ürəyini titrədərdi.

Xülasə, şəhərə təzə sirk gəldiyi və haman gün əvvəlinci dəfə olaraq onun tamaşası qəzetlər vasitəsilə elan olmuşdu.

Lütfuli bəy yuxudan durub öz kabinetində oturub, qəzet oxuduğu yerdə haman elanı da oxudu və bir az fikrə gedib dedi ki, gerek axşam nə günə olur olsun Cəlil ağa ilə bərabər haman sirkə getsinlər. Ona görə telefona gedib, Cəlil ağanın telefonunun nömrəsini tələb etdi.

Həmin gün Cəlil ağa yenə də nədənsə çox pərişan bir halda kabinetində oturub öz-özünə sual edirdi ki, haraya getsin və nə günə vaxtını xoş keçirtsin?

Bu halda telefon zəng elədi. Danışan Lütfuli idi.

– Salaməleyküm, halın necədir?

– Çox pərişandır.

– Səbəbini bilməz olmazmı?

– Bir səbəb yoxdur, elə-belə, perişandır.

– Cəlil, mənim də kefim o qədər yaxşı deyil, bilmirəm nə edim, ancaq bu gecə sirk tamaşası var. Bu saat qəzetdə oxudum, gəl bu gecə sirkə gedək, bəlkə vaxtımızı xoş keçirdə bilək. Əvvəl tamaşa, sonra da qız, filan, özün bilirsen, daha mən nə deyim.

– Yaxşı, istəyirəm, gedək, amma...

– Daha bunun amması yoxdur ki, xa-xa-xa.

– Yaxşı, indi de görüm sən gəlirsən, ya mən sənənin yanına gəlirəm?

– Zəhmət çəkmə, mən gələrəm, xudahafiz!

Lütfəli trubkanı yerə qoyub, bir az fikir elədi və dedi: “Allah sən elə et ki, o, bir qıza aşiq olsun, mən də bəlkə arzuma çatım”. Və sonra zəngi çalıb, nökrinə dedi ki, onun paltarını hazır eləsin və özü isə çay içməyə getdi.

Cəlil ağa isə başladı yenə gəzişməyə və sonra əmr elədi ki, avtomobil hazır olsun. Bu sözləri eşidəndə Şəfiqə onun yanına gəlib dedi ki, yenə hara gedirsən?

Cəlil cavab verdi ki, bu saat Lütfəli gələcək, bərabər iş üstə gedəcəklər.

Lütfəlinin adını eşitcək, Şəfiqə başını aşağı salıb dedi:

– Mən bilirəm, Lütfəli ilə yenə ya içməyə, ya oynamağa gedirsən, mənə daha nə üçün yalan söyləyirsən?

Cəlil ağa heç danışmadı, çünki danışmağa haqqı da yox idi. Ona görə cəld-cəld paltarlarını əyninə geyinirdi ki, evdən çıxsın. Libasını geyinib, Cəlil ağa kabinetə getdi ki, özü ilə pul götürsün. Cəlil ağa pul şkafları açıb, pulları ciblərinə dolduranda Şəfiqə onun yanına gəlib, boynundan qucaqlayıb dedi ki, Cəlilim, getmə, aparma o pulları, qorx Allahdan, vallah, bir gün sən bizi ac qoyacaqsan.

Cəlil Şəfiqəyə dedi ki, Şəfiqəm, bizim dövlət dağılan və ya qurtaran dövlət deyil, sən qorxma. Şəfiqə isə cavab verdi ki, necə dağılan dövlət deyil, hamı filan, filan və filan ağanın dövləti, indi nə gündədir?

– Ay, Şəfiqə, sən nə deyirsən, onlar hara, mən hara və başladı ki, yola düzəlsin. Şəfiqə onun qabağını kəsib istədi ki, qoymasın, Cəlil onu döşündən itələyib, qapıdan çıxdı.

Cəlil aşağı qapıya çatanda Lütfəli gəlib faytondan düşdü və görüşəndən sonra bunlar Cəlil ağanın avtomobilinə minib, sirkə getdilər. Qurban bunların dalınca baxıb dedi: belə həyat baqi olmaz!

Lütfəli bəy ilə Cəlil ağa sirkə gələn qızlar ilə tanış oldular və sonra Olya ilə Lara adlı qızları özləri ilə götürüb bufetə gəldilər ki, bunları qonaq eləsinlər. Burada da şərt elədilər ki, tamaşa qurtarandan sonra bərabər kefi getsinlər. Bir az qızları qonaq edəndən sonra Lütfəli ilə Cəlil gedib öz lojalarında əyləşdilər. Bir neçə dəqiqədən sonra Lütfəli Olyanın yanına gəlib dedi ki, o, Cəlilin çox xoşuna gəlib və bununla bərabər onu xəbərdar elədi ki, Cəlil ağa şəhərdə əvvəlinci milyonçu hesab olunur və əgər qız onun xoşuna gəlsə, nəinki pul, hətta canını da ona qurban edən adamdır.

Olya əhvalatdan xəbərdar olandan sonra ürəyində dedi ki, yaxşı oldu, indi iş görməli, can almalı və pul qazanmalıdır.

Tamaşa başlandı. Olya bir qara atın üstündə, əynində rəngbərəng şefəq verən paltar, sirki dolanıb, camaatı öz oyunları və gözəlliyi ilə məbhut edirdi və hər dəfə üzü Cəlil ağaya tərəf düşəndə ona qaş və gözlerini oynatmaq ilə onun canını alırdı.

Cəlil ağa buna baxdıqca onun vüsəlinə darıxdığı kimi Olya da nə vaxt onun yüzüklərini alıb cibədən qoyacağına darıxırdı.

Olya öz oyununu qurtarıb, camaatın gözündən itən kimi Lütfəli ilə Cəlil ağa daha tamaşaya baxmayıb, onun yanına getdilər və onu təbrik edəndən sonra yenə bufetə gətirib növbənöv içki və şirniyyata qonaq elədilər. Lara da öz oyununu qurtarıb gələndən sonra bunlar hamısı avtomobillə əyləşib kazinoya kefi getdilər. Kazinoya gəlib bunlar özləri üçün bir kabinet açıdırıb, işrətlə məşğul oldular.

Bu zaman bədbəxt Şəfiqə öz balalarının yanına gedib onları mışhamış yuxulayan görüb, əllərilə onlara buse göndərüb, öz yataq otağına getdi və bir az fikirdən sonra yuxu üçün olan libasını əyninə geyib, göy rəngli elektrik lampasını yandırıb, öz rəxtxabında uzandı.

Şəfiqənin fikrində, xəyalında əgər bir adam var idisə, o da özizi Cəlil ağa idi. Bu zaman Şəfiqə istekli Cəlilini öz pak, müqəddəs əğuşuna gözləyirdi. Amma o?..

Cəlil ağa?.. Bu zaman Cəlil nəinki Şəfiqəni, hətta insanlığını, vicdanını, namusunu unudub, Olyanın əğuşunda vaxtını keçirməkdə idi. Şəfiqə onun dərini çəkib, ürəyi qəm odunda yandığı zaman Cəlil Olyaya növbənöv bəxşişlər vəd edib, onun könlünü və qəlbini şad edirdi.

İnsan özü-özündən utanmazsa, heç kəsdən də utanmaz və qorxmaz! Cəlil indi nəinki tutduğu işlərdən utanmayırdı, hətta bunları

ədəbdən, insanlıqdan kənar iş də hesab etməyirdi. İndi Cəlil ağa, hər kəs nə deyir qoy desin, mən özüm istədiyimi edəcəyəm, deyən adamlardan olmuşdu.

Əvvəl dəfə əğyarla yatıb duranda, Allah, bu nə işdir mən tutdum, Allah, mən Şəfiqəyə nə deyəcəyəm deyən Cəlil ağa bu sabah Olyanın ağuşundan çıxanda heç fikrinə də gətirmədi. Sabah vaxtı Şəfiqə, Allah, Cəlilim necə oldu, gəlib çıxmadı, fikrini edib, hönkür-hönkür ağlayıb gözlərinin yaşını sinəsinə tökəndə, Cəlil ağa Olya ilə şərti-surut bağlayırdı ki, o, sirkdən çıxsın və həmişə ona yar olsun, yoldaş olsun...

Cəlil ağa Olyanın adına yüz min manat qoyub və dəftərini götürüb ona verəndən sonra Olya sirkdən çıxdı və "Cəlilçik" ilə olmağı qəbul elədi.

Cəlil ağa isə Olya üçün "B" şəhərində olan mehmanxanaların ən birincisində iki nömrə kirayə edib, Olyanı orada saxlayırdı.

Cəlil Olyanın adına banka qoyduğu puldan başqa onun üçün gündə bir xələt, gündə bir qiymətli bəxşilər alıb gətirməkdə idi. Cəlil ağa gündüzlər onunla vaxt keçirdiyi kimi, gecələr də onunla bahəm gah teatroya, gah şantamlara gedib, kef edirdi. İndi Cəlil ağa nəinki Şəfiqəni, evini, işlərini, hətta iki gözləri hesabında olan balalarını da unudub, onları özünə əğyar və düşmən hesab edirdi. Həmişə evə gələndə balaları üçün pay gətirən Cəlil ağa indi nəinki onlara pay gətirmirdi və hətta onlar, – atacan, – deyib, onun üstünə gələndə onları döyüb, özündən nifrətləndirirdi.

Cəlil ağa Olyanın vücudundan ləzzət çəkdiyi kimi, Olya da onun dövlətini çəkirdi. Olya hər bayramlarda Cəlil ağadan nəhaq yere küsüb və sonra atasına, anasına, qardaşına min-min manat bayramlıq göndərdikdən sonra dübarə onunla barışırdı. Bundan əlavə, Cəlil ağa hər dəfə ondan ayrılıb, evinə, ya bir yana gedəndə özü üçün otuz-qırx manat da konfet pulu alardı. Bu işlərin də hamısını Olyaya elətdirən və öyrədən Lütfuli bəy idi.

Cəlil ağa evinə, ya qeyri bir yana gedən kimi Olya Lütfuli bəyə telefon ilə xəbər edirdi və hamam saat Lütfuli də hazır olub, Cəlil ağanın sağlığına burada kef çəkərdilər və növbənöv tədbirlər təşkil edirdi ki, qoy Cəlil ağa tez ac olsun. Cəlil ağaya bu qədər pul xərc etdirməkdən onlar kifayətlənməyib, hələ bufetçi və lakeylər ilə də

əlbir olub, bir manatı üç manat yazdırardılar və hər ayın başında gedib hesab çəkib öz paylarını alardılar.

Xülasə, Olya bir ildə Cəlil ağadan beş yüz min manat pul və bundan əlavə bəxşilər cəmləmişdi. Bunlar hamısı bəs olmayıb, Olya başlamışdı ki, mənə Avropaya səyahətə apar. Cəlil ağa bunun sözlərinə qulaq asmadığından, Lütfuli bəy Olyaya öyrətdi ki, Olya Cəlilə desin ki, əgər səyahətə aparmasan, mən ayrılacağam və öz vətənimə gedəcəyəm. Olya ona belə demişdi. Ona görə də Cəlil ağa məcbur olub, Olyaya söz vermişdi.

May ayına bir neçə gün qalmışdı. Cəlil ağa Avropaya gedəndə onun dövlətinin və işlərinin üstündə gərək ya bir baxıcı adam və ya bir icarədar olaydı. Ona görə Cəlil ağa Lütfuli bəyi yanına çağıraraq dedi ki, bu işlər necə olsun. Lütfuli ancaq bunu gözləyirdi, ona görə dedi ki, icarəyə o özü can və baş ilə götürər, Cəlil ağa da dostanə, yeni çox az qiymətə var-yoxunu Lütfuli bəyə icarəyə verib və pullarının yarısını da alıb, Olya ilə Avropaya səyahətə getdi.

Cəlil ağa Olya ilə Avropanı qarış-qarış gəzib kef çəkməkdə, pul xərcləməkdə idilər. Cəlil ağanın Olya ilə Avropa səyahətinə getmələri şəhərdə hər kəsə məlum olduğu kimi, Şəfiqəyə və Qurbana da məlum idi.

Cəlil ağa evindən çıxdığı və balalarından ayrıldığı iki aydan artıq idi. Bu qədər vaxtda Cəlil ağa bir dəfə də olsa balalarını yadına salmamışdı və bir dənə də olsa onlara məktub yazıb, əhvallarını soruşmamışdı.

Bədbəxt Şəfiqə gecə və gündüz ağlayırdı. Məsum balaları bunu həmişə ağlayan görüb deyirdilər ki, anacan, nə üçün sən həmişə ağlayırsan? Anası isə balalarından bu sualı eşitcək gözlərinin yaşını leysan kimi töküürdü. Axır vaxtlarda balaca Əli anasını o qədər ağlayan görmüşdü ki, hər şəhər yerindən duranda anasından soruşardı: anacan, yenə bu gün ağlayacaqsanmı?

Qurban isə həmişə xanımını ağlayan görüb deyərki ki, ay xanım, başına dönüm, nə üçün ağlayırsan, daha ağlamaqdan keçib, gərək Allah-təala özü xeyir eləsin. Amma tək olanda Qurban deyərki ki, Allah xain dostun evini yıxsın!..

Əvvəl vaxtlarda Qurban Cəlil ağanı belə ağıllı dolanan görüb deyərki ki, oğul, Allah səni xoşbəxt eləsin. İndi isə deyərki ki, atalar doğru deyiblər, dövlət adamı azdırar. Əli ildir dünyada yaşadım,

çalışdım, vuruşdum ki, dövlətli olum və hər kəsə bunu söylədimə, mənə cavab bu oldu ki, kişi, axtar-tapma, çünki dövlət bir şey deyil, səni yoldan çıxardar, rəhmsiz edir, namussuz edir. Mən inanmayırdım, indi görürəm ki, bu sözlər hamısı doğru imiş, adam yoldan çıxarmış, evini, işini, arvadını, övladını və belkə də namusunu və Allahını da unudarmış.

İlanın ağ, nazik və gözəl dişlərindən insanın xoşu gəldiyi halda, bu dişlərdə adamı öldürücü ağrı (zəhər) olmağı yadına düşəndə nə qədər onlardan nifrət edərsə, indi Qurban da Cəlili içki içən, qumar oynayan görəndə ondan nifrət edirdi. Bununla bərabər, Qurban yenə bu evdən əl çəkib gedə bilməyirdi. Çünki Şəfiqə xanıma və onun balalarına artıq dərəcədə məhəbbəti olub da rəhmi gəlirdi.

Axır vaxtlarda Qurban ağasına çox nəsihətlər edirdi, ancaq Cəlil ağa heç bunun sözlərinə qulaq asmayıb öz işinə, yəni özü bildiyinə gedirdi, çünki iş işdən keçmişdi. İlanın başı bir dəliyə girəndən sonra onu dartıb geriye çıxartmaq mümkün olsaydı, Cəlil ağanın da damarlarına təsir etmiş arəğin zəhərini və qəlbində kök salmış qəbih adətləri ona tərk etdirmək mümkün olardı.

Olya ilə Cəlil ağa Avropanı gəzə-gəzə gəlib axırda Monte Karlo şəhərinə çıxdılar. Monte Karlo şəhərinin məşhur dövlətliklər və qumarbazlar yığıncağı olmağını hər kəs bilir.

Cəlil ağa Monte Karlo şəhərinə gəlib çatanda, onun pulları sanki qurtarmışdı. Odur ki, buraya gəlib çatan kimi Cəlil ağa Lütfuli bəyə təcili bir teleqram göndərüb pul istədi. Lütfuli isə bu teleqramı alan kimi çox şad oldu və dedi: gözələrinə dönüm, Olya, gör necə mənim xahişlərimi əmələ gətirir. Bura Cəlilin ölənin və mənim dirilən yerimizdir. İndi mən ona həmişə istədiyindən də artıq pul göndərəcəyəm ki, qoy çoxlu udusun. Bu sözlərdən sonra durub banka getdi və Cəlil ağa istədiyi pulun əvəzində iki yüz min də artıq, yəni yarım milyon pul pərevod elədi və sonra da sağa-sola bu əhvalatı söyləməyə başladı.

Aradan beş gün keçəndən sonra Cəlil ağadan bir teleqram gəldi, bu teleqramda Cəlil yazırdı: "Paroxodlarımı sat, vəkalətnamə göndərdim. Pulunu təcili göndər. Cəlil".

Bu teleqramı vurmağa səbəb bu idi ki, Cəlil ağa haman əvvəlki beş yüz min manatı bir gecədə udub parasız qalmışdı və Olya

isə Lütfulinin düzülməsinə görə əvvəl paroxodları satmağı məsləhət görmüşdü.

Lütfuli pulları özündən göndərdi və vəkalətnaməni alan kimi paroxodları bir ayrı adama satıb üç-dörd gündən sonra da haman adamdan özü qaytarıb aldı, çünki haman adama da bu şərtlə satmışdı.

Cəlil paroxodların pulunu alan kimi yenə gedib qumara əyləşdi ki, belkə baxtlandığı pulları qaytarsın. Amma qaytara bilməyib, yenə dörd yüz min manatı da udurdu.

Haman günlərdə Cəlil ağanın qızı Suğra bərk naxoş idi. Təbiblər gündə bir neçə dəfələrlə Suğranın yanına gəlib onu müalicə edirdilər. Nəhayət, bunu sağaltmağa ümidləri kəsilib bədbəxt anasına əhvalatı beyan etdilər. Bədbəxt Şəfiqə bir yandan bala dərdi çəkməkdən, digər tərəfdən də Cəlilin tutduğu işlərə fikir eləməkdən ayaq üstə ölüb qurtarmışdı. Onun bədirlənmiş ay kimi üzü indi heyva kimi saralmışdı. Bayaq onun qəm və qüssə bilməyən və həmişə Cəlilin məhəbbətilə dirəxşən olan könlü və ürəyi indi qan ağlayırdı.

Sabahdan axşama kimi və axşamdan sabaha kimi ölüm ağuşunda olan Suğranın başının üstündə oturub yuxulamamaqdan, onun ulduz kimi parlaq gözləri ağlamaqdan, yuxusuzluqdan sübhə qalmış şam işığına bənzəyirdi.

İki gün də belə keçəndən sonra məsum Suğra bədbəxt anasının ağuşunda canını Allaha tapşırırdı. Suğranın öldüyünü bədbəxt Şəfiqə hiss edən kimi: balacığım vay! – deyib qəşş edib yerə yıxıldı. Uşaqların dayəsi və qulluqçular yığılıb Şəfiqəni yerinə qoydular və telefonla təbibə xəbər verdilər ki, gəlsin. Təbib gələndən bir qədər sonra zavallı Şəfiqə özünə gəldi və Qurbanı yanına çağırub dedi ki, gedib atasına teleqram göndərsin.

Lütfuli haman gün Cəlil ağanın adresini bazarda Qurbana yazıb vermişdi. Ona görə Qurban dayanmayıb özünü teleqramxanaya çatdırdı və ağasına belə bir teleqram vurdu: "Suğra öldü, durma gəl! Qurban".

Bədbəxt Şəfiqənin ciyərləri parə-parə olduğu zaman Cəlil Monte Karlonun klubunda "ruletka" oynayıb pullarını udurdu və oyun qurtarandan sonra durub Olya ilə yeyib-içib öz nömrəsində onunla eys-işrətlə vaxtını keçirdirdi. Əziz balası Suğra məmat ağuşunda yatdığı zaman, bihəya, bərk Cəlil ağa Olyanın ağuşunda ləzzət çəkirdi.

Sabah saat on bir idi. Cəlil ağa ilə Olya çaylarını içib, şəhərə gəzməyə hazırlaşdılar. Bu halda lakey daxil olub gümüş podnosda teleqramı Cəlil ağaya verdi. Olya isə bunun üstünə yüyürüb teleqramı onun əlindən dartıb aldı və cəld açıb oxudu: “Suğra öldü, durma gəl! Qurban”. Olya elə hesab elədi ki, teleqram pul teleqramıdır, ona görə yüyürüb qapmışdı. Gördü ki, o deyil, bir söz deməyib ağzını və qaş-qabağını turşalda-turşalda teleqramı Cəlil ağaya verdi. Cəlil ağa teleqramı oxuyub bir söz danışmağa qadir olmadı və gözlerini bir nöqtəyə düzəldib bir zaman möbhut qaldı. Olya libasını geymişdi, ona görə gəlib Cəlilin qabağında zontikinə söykənib dedi:

– Hə, nə var, nə olub, bir balaca qız ölüb. Dur gedək gəzməyə, çox lazımdır, ölüb, mən ki ölməmişəm.

Cəlil buna bir cavab vermədi. Onda Olya ona “durak”, yəni axmaq, – deyib, özü yalnız gəzməyə getdi.

Dünyada olan insanlar üç qismə bölünür: bir qismi hər şeyi öz-özündən qanar, anlar, digəri isə o qüvvəyə malik deyilsə, qeyrilər deyəndə anlar, üçüncü firqə isə deyəndə də anlamaz və ayılmaz. Cəlil ağanın haman gün demək olar ki, on bədbəxt günü hesab ola bilərdi. Onun bu günündə Olya onun bədbəxtliyində nəinki iştirak etmədi, hətta ona bir “axmaq” da deyib öz kefinə getdi, bununla belə Cəlil ağa yenə bir şey anlamadı və bir saat belə qalandan sonra durub evinə yığışmayıb, Olyanın dalınca getdi.

İki gün aradan keçmədi, Cəlil ağa balasını belə unutdu, bir teleqram da olsa yazmadı. Ancaq dörd gündən sonra Lütfəli bəyə bir teleqram da göndərirdi ki, onun mülklərini də satıb pullarını göndərsin. Lütfəli də yenə bayaqkı kimi bir Şəfiqə oturan mülkdən başqa, hamısını bir qeyrisinə satıb, sonra yenə özü aldı. Cəlil ağa bu pulları xərc-ləyib qurtarmaqda idi ki, onun neft mədənləri yandı.

Bu əhvalatı Lütfəli bəy dərhal Cəlil ağaya teleqram ilə xəbər verdi. Teleqram Cəlil ağaya çatanda Olya evdə yox idi. Cəlil teleqramı açıb oxudu: “Mədənlərin yanır. Lütfəli”. Ürəyi qəşş edib, yerə yıxıldı.

Olya evə gələndə Cəlil ağa hələ ayılmamışdı. Bunu bu halda görüb, Olya təəccüb elədi və sonra bunun yanında teleqram görüb cəld onu aldı və oxudu, sonra teleqramı yerə atıb Cəlili ayağı ilə və sonra zontiki ilə dümsüklədi. Cəlil ağa ayılıb cəld ayağa durdu və sonra: – Olya, mədənlərim yanır, – deyib istədi ki, onu qucaqlayıb ağlasın. Olya isə onu özündən rədd edib, bir daha gəzməyə getdi.

İndi Olya Cəlil ağaya deyirdi ki, əzizim, paroxodları və evləri satdın, uduzdun, mədənlər də yandı, daha ondan nə əmələ gələcək. Yaxşısı budur ki, indi mədənləri də satasan, oynayasan, bəlkə bax-taladığını qaytarasan. Cəlil ağa isə buna dedi ki, lap yaxşı deyirsən, gəl teleqram vurum, onları da satsın. Pullarını göndərsin burada kef çəkək. Dünya beş gündür, beşi də qara gündür. Bəli, teleqram yazıb göndərdilər.

Haman teleqram gəlməzdən əvvəl Cəlil ağanın mədənləri satılacaq sözü şəhərdə danışılırdı və Şəfiqəyə də bu xəbər çatmışdı. Bədbəxt Şəfiqə hər gün teleqram teleqram üstündən vururdu ki, Cəlil ağa gəlsin. Heyhat! Teleqramlar oxunub ancaq yerə atılırdı və bir daha yada düşmüyüdü.

Sabah saat on idi. Lütfəli yerindən təzəcə durmuşdu ki, Cəlil ağanın teleqramı gəlib çatdı. Lütfəli teleqramı oxuyub, bərk gülə-gülə dedi: “Mədənləri sat. Cəlil”. Ay heyvan, sən bu gününü də əlhəmdüllah gördüm. Sağ ol, Olya, sağ ol.

Lütfəli şad və xürrəm cəld paltarını geyib, Cəlil ağanın mədənlərini satmağa getdi və satdı. Lütfəli pulu yola salandan iki-üç gün sonra Şəfiqənin yanına getdi.

Lütfəli zalda oturub Şəfiqənin yolunu gözləyirdi. Şəfiqə xanım Lütfəlinin yanına gəlib giren kimi, Qurban o biri otaqdan çıxıb zalın qapısına gəlib qulaq asdı ki, görə Lütfəli bəy nə üçün gəlib.

Lütfəli Şəfiqəni görcək yerindən durub əvvəl salam verdi. Sonra Lütfəli bəy dedi ki, ay Şəfiqə, gəl sən özünü və birçə danə balan Əlini bədbəxt eləmə.

Şəfiqə bundan soruşdu ki, qardaş, nə demək istəyirsən, sözünü de?!

Lütfəli isə buna dedi ki:

– Mənə qardaş demə, mən səni sevirəm, heç bilirsənmi nə qədər sevirəm?

Bu sözləri qardaş dediyi adamdan dübarə eşidəndə Şəfiqə az qaldı ki, qəşş edib yıxılsın və sonra bir az özünü toxdadıb, divara söykəndi. Lütfəli isə elə hesab elədi ki, daha Şəfiqə yumşalıb, dedi:

– Cəlil ağadan sənə kişi olmaz, gəl səni mən alım, sən də xoşbəxt ol, mən də.

Bu sözləri Qurban eşidəndə istədi ki, içəriyə girsin və bu nacinsi qovlasın, sonra dedi ki, qoy bir görüm Şəfiqə xanım nə günə arvaddır, sonra qovalaram.

Lütfəli isə sözlərinə cavab almadıqda belə hesab elədi ki, dediyi sözlər Şəfiqənin xoşuna gəlib, onun üçün qabağa yeriyib, istədi ki, Şəfiqəni qucaqlasın, bu halda Şəfiqə dala çəkilib dedi:

– Nacins və alçaq adam, nə fikrə gedibsən, nə qayırmaq istəyirsən? – Bu sözləri deyib Şəfiqə mizin üstündəki şamdanı alıb belə atdı ki, əgər o, Lütfəli bəyə deyseydi, yəqin o, murdar olardı.

Bu halda Qurban qapıdan içeri girib Lütfəli bəyə dedi:

– Dur buradan çəkil, yoxsa bu saat qarnını cıraram!

Lütfəli məsciddən qovulmuş it kimi durub, buradan getdi.

Qurban üzünü Şəfiqəyə çevirib dedi:

– Sağ ol, xanım, yaşasın sənin kimi arvadlar!

Lütfəli bəy evinə gəlib qeyzli-qeyzli gəzişib, öz-özünə deyirdi: arvad, dayan gör mən sənə nə qayıraram, səni nə günə salaram, sən özün şadlıqla mənə gəlməyi qəbul etməsən, başımdakı papaq sənin yaylığın olsun.

Aradan bir neçə gün keçmişdi. Cəlil ağadan daha xəbər yox idi. Lütfəli isə gündən-günə teleqram gözləyirdi ki, bugün-sabah teleqram çıxacaq ki, axırıncı evimi də sat, pulunu göndər. Belə də oldu. Mədənlərin pulları Cəlil ağada ancaq on gün davam etdi. Sonra bunlar da qurtardı.

İndi daha Olya da bundan ayrılmaq istəyirdi. Çünki əvvəla sezon, yeni Monte Karlonun vaxtı keçmişdi və sonra özü də çox yaxşı bilirdi ki, daha Cəlil ağada bir şey qalmamışdır. Onun üçün Olya daha onunla xoş da danışmayırdı.

Nəhayət, bir gün Olya Cəlil ağaya dedi ki, daha, əzizim, sən mənə gerek deyilsən. Çünki səndə özünü saxlamağa qüvvə qalmayıb. İndi get sən başına çarə qıl. Mən də özümə bir qeyri adam tapım.

Bu sözləri eşitcək Cəlil ağa Olyaya çox yalvardı, bir şey çıxmadı, axırda Olya ona dedi ki, bir dəne evin qalib, əgər teleqram vursan ki, onu satıb pulunu buraya göndərsin, onda bilərəm ki, doğrudan da sən məni sevirsən və mən də səninlə qalaram. Cəlil can və baş ilə əlinə qələm götürüb, Lütfəli bəyə bir teleqram yazdı: "Mənim axırıncı evimi də sat, pulunu mənə göndər. Cəlil".

Teleqram yazılıb göndəriləndən sonra Olya Cəlil ilə yenə üzgörə barışdı. Aradan bir neçə gün keçdi. Cəlil ağaya axırıncı evin yüz min manatı gəldi.

Lütfəli bir gündən sonra öz-özünə dedi ki, daha bu gün gerek gedib Şəfiqəyə desin ki, bu evlər əşyaları ilə bərabər mənimdir, bəlkə o, bilməyir. Onda görək nə deyəcək. Bu fikirlə Lütfəli bəy evdən çıxdı və düz Şəfiqənin yanına gəldi. Lütfəli qapıdan içeri girəndə Qurban ona rast oldu və bunlar hər ikisi nifrətlə bir-birinə baxdılar. Sonra Lütfəli istədi ki, yuxarı getsin, Qurban onu saxlayıb dedi:

– Mən səni evə qoymaram, xanım mənə buyurub.

Lütfəli bu sözləri eşidəndə tənə ilə güldü və dedi:

– Qərribə axmaq olubsan, necə ki, sən məni öz evimə qoymazsan, sənin xəbərin yoxdur, indi bu mülk mənimdir?!

Qurban bu sözləri eşidəndə başını aşağı salıb, alnını əli ilə sığal etdi və bir söz daha demədi. Lütfəli bəy isə sözlərini deyib, yuxarıya gedib zəngi vurdu. O zaman dayə, Əli ilə bərabər gəzməyə getmək istəyirdi və Lütfəli zəngi vuranda bunlar da qapını açıb çıxmaq istəyirdilər. Lütfəli bəy dayəyə dedi ki, Şəfiqəyə xəbər ver ki, mən gəlmişəm, onu görmək istəyirəm və özü də həmişə çörək yediyi yemək otağına izinsiz gedib aylaşdı. Dayə isə Şəfiqə xanıma xəbərə getdi. Bu halda Qurban da otağa girib qapıda dayandı.

Şəfiqə Lütfəli adı eşidən kimi acığından əvvəl ağarıb, sonra bulud kimi qaraldı və sonra dayəyə dedi:

– Get de ki, xanım naxoşdur, gələ bilməyir. Sözüünü desin, – və yenə fikrini dəyişib özü dayə ilə bərabər Lütfəlinin qabağına çıxdı. Lütfəli salam verib dedi:

– Şəfiqə xanım, mən sənə demədimmi ki, Cəlil ağadan sənə kişi olmaz, budur bir evi qalmışdı, onu da satdı və mən də aldım, indi bu mülk mənimdir və gəlmişəm ki, görək indi mənə nə deyirsən? Əgər bu evlərdə oturacaqsansa, mənə kirayəni gerek verəsən və əgər kirayəsini verməyi başarmayırsan, onda gerek evləri boşaldasan.

– Əgər bu ev sənin isə mən nəinki burada kirayə ilə oturmaram, hətta bu evi sən mənə bağışlasan, yenə qəbul etmərəm. Mən əşyalarımı götürüb buradan çıxaram.

– Bağışla, mən evi əşyaları ilə almışam, sən ancaq öz paltarlarını götürüb çıxıb bilərsən.

– Əşyalar da sənin olsun, Allahın lənəti də. Mən elə-belə çıxaram, qorxma, sənə də bu dövlət qalmaz, xəyanət və göz yaşı ilə qazandırılan dövlətdən xeyir görmək olmaz. Bunu yəqin bil!

Bu sözlərdən sonra Şəfiqə xanım o biri otağa girdi. Lütfəli bəy üroyində dedi: mən elə hesab edirdim ki, indi daha bu, ağlayacaq və yalvaracaq. Bu yenə tərslik ələyir. Və sonra dedi: yəni bu mənim xoşuma gəlir, çünki bugün-sabah bu mənim arvadım olacaq. Elə mənə də belə damarlı, namuslu arvad gerəkdir.

Bu sözlərdən sonra Lütfəli bəy durub evdən çıxdı və Qurbana tapşırı ki, üç günə kimi ev gərək boşalsın.

Lütfəli bəy evdən çıxan kimi Qurban ağlaya-ağlaya Şəfiqənin yanına getdi və dedi: xanımcən, indi sən nə edəcəksən? Şəfiqə isə cavab verdi ki, Qurban, iş ağlamaqdan keçib, indi fikir etməli. Bu cavabı alaraq Qurban özünü toxtadıb dedi: mehriban xanım və əziz anam və bacım. Əgər mənə izin versən, bir təvəqqe edərim!

Şəfiqə dedi:

– Qurban dayı, izin lazım deyil, nə demək istəyirsən, sözünü de.

– Xanımcən, bağışla, sənə ağır gəlməsin, bu, dünyadır, elə də olar, belə də. İnsan gərək səbir eləsin, gəl köçək mənim evimə, orada oturaq, heç olmazsa kirayə verməzsiz. Özünü bilirsiniz ki, mənim heç bir kəsim yoxdur, sən olarsan mənə ana və bacı və mən də sənə qardaş və nəkər, bir növ ömrümüzü tamam edirik.

– Əcəb deyirsən, Qurban dayı, mən sənəin təklifini can və başla qəbul edirəm.

Bir neçə gündən sonra Şəfiqə öz balası ilə Qurbanın evinə köçdü.

Şəfiqə Qurbanın evinə köçəndə onun nə pulu və nə də imarəti var idi. Çünki Cəlil ağa pul göndərmədiyindən və Lütfəlidən də özü pul almaq istəmədiyindən özünə təəllüq qiymətli şeylərin hamısını lombarda zaloq qoyub, pul almışdı. Evdən köçəndə əlində bir az pulu vardı, onları da qulluqçulara vermişdi, çünki axır vaxtlarda onlara məvacib verməmişdi.

Qurban qocalmışdı, işləyə bilmirdi, çünki qocalıqdan başqa da onun ayaqlarında yel naxoşluğu vardı. Odur ki, Şəfiqə xanım yavaş-yavaş var-yoxundan satıb xərcləyirdi.

Xülasə, bayaq xoşbəxtlikdə birdən-birə tərəqqi edən Şəfiqə indi günü-gündən tənəzzül edirdi. Axırda iş o yerə gəlib çatmışdı ki, Şəfiqə yenə özgələr üçün paltar tikib, pul alır və bununla başını saxlayırdı.

Axır vaxtlarda Şəfiqəyə iş də verən olmadı. İndi onun özünün satılacaq bir şeyi olmadığı üçün Qurban özünə təəllüq əşyalardan

satıb, bunları dolandırır. Şəfiqə isə gecə və gündüz, Allah, sənə şükür, nə bədbəxt günlərə düşdüm, deyə-deyə gözlərinin yaşını sel kimi axıdırdı:

– Yareb, nə günah etmişdim ki, mənə bu günlərə saldın, pərvərdigara, rəhm et.

Cəlil ağa gəzməkdən otele, yəni mehmanxanaya gələndə lakey yüz min manatın pərevod kağızını aparıb qapıda ona verdi. Cəlil ağa isə cəld bunu oxuyub cibinə qoydu və nömrəsinə getdi. Bu zaman Olya nömrədə oturub kitab oxuyurdu. Cəlil ağa şad və xürrəm onun yanına gəlib dedi ki, indi mənə gözüydünlüğü ver, pul gəldi. Olya isə bu xəbəri eşidəndə şikar görmüş pələng kimi kitabı yerə atıb, ilan kimi Cəlilin boynuna sarmaşdı və onu dalbadal busə edə-edə dedi ki, dünyada səndən çox sevdiyim adam yoxdur və sonra dedi, onu mənə ver. Cəlil ağa isə cavab verdi ki, dayan hələ, bu ki pul deyil, hələ bir alım, sonra. Bu sözlərlə, Olya kifayətlənməyib, onu düşündən çəkə-çəkə məxmər divanın üstünə aparıb oturtdu və burada onu busə edib, üzünü və gözüydünlüğü sığal edə-edə bir daha soruşdu:

– İndi daha almaq olarmı?

Cəlil isə dedi: olar, al, canım da sənə qurbandır.

Bu sözləri eşidəndən sonra Olya onun dodaqlarını busə edə-edə cibindən pul kağızını çıxarıb döşünə qoydu. Xülasə, bir az burada vaxt keçirəndən sonra bunlar hər ikisi durub şəhərə gəzməyə və alverə getdilər. Neçə gün idi ki, bunlar belə vaxt keçirirdilər. Olya isə Cəlili daha qumar oynamağa qoymayırdı, çünki fikri ayrı idi. Ancaq puldan bəlkə yarısı xərcələnmişdi.

Bir axşam Olya Cəlil evdə olmayan vaxt yola yığışdı və sonra oturub Cəlili gözlədi. Bir azdan sonra Cəlil ağa gəldi. Olya ona dedi ki, əzizim, üreyim darıxır, özüm də içmək istəyirəm. Gəl bu gün bir ayrı restorana gedib, orada kef edək. Cəlil ağa ona cavab olaraq ancaq Olyanı busə etdi.

Bir azdan sonra bunlar qeyri bir restoranda əyləşib, kef edirlər. Olya özü çox içməyib Cəlili çox içirirdi. Cəlil ağa o qədər içdi ki, lap kefləndi. Olyaya da bu lazım idi. Hesabı verib bunlar ayağa durdular və avtomobile minib nömrələrinə getdilər.

Gecə saat üç idi. Bir saatdan sonra bu şəhərdən Berlənə qatar gedəcəkdi. Bu qatar ilə də gərək Olya gedəydi.

Nömrəyə gələn kimi Olya Cəlil ağanı yatırdı və bir az özü də bunun yanında yatıb sonra yavaşca ayağa durdu. Olya paltarını geyinib, əl çamadanını götürüb stolun üstünə qoydu və sonra ələ gələn nə var isə hamısını buraya yıxdı. Axırda, Cəlil ağanın başının altından bumajnikini də çıxarıb içində olan pulların hamısını götürdü və sonra yavaş-yavaş evdən çıxıb getdi.

Sabahı günü saat onda Cəlil ağa yuxudan ayıldı. Cəlil ağa Olyanı yanında görmədi. Bir elə fikir elədi ki, Olya durub gəzməyə gedib, ona görə özü də durub cəld libasını geydi və yuyundu. Olya gəlib çıxmadı. Cəlil ağa zəngi vurub, lakeyden soruşdu ki, xanım necə oldu? Lakey isə cavab verdi: xanım saat dörd qatırı ilə getdi...

Bu sözləri eşidən kimi Cəlil ağanı guya ildırım vurdu.

Lakeyi yola salıb Cəlil ağa otağa göz gəzdirdi və gördü heç bir şey qalmayıb. Ancaq döşbağının qutusu durur. Cəld gedib ona baxdı, gördü ki, içi boşdur. Yadına bumajniki düşdü. Cəld başının altından bumajnikini qapıb açdı, gördü ki, bir qəpik də qalmayıb. Cəlil ağa iki əli ilə başını tutub bihuş halda sandalyanın üstünə yıxıldı.

Cəlil ağa var-yoxun satıb yavaş-yavaş gah işləyirdi, içirdi, gah da vətənə doğru yol gəlirdi. Bunun vətənə gəlməkdə mətləbi bu idi ki, Lütfəlidən kömək tələb eləsin və bir növ dolanıb, başını saxlasın. Heyhat!..

İki ildən sonra Cəlil gəlib Dərbənd şəhərinə çıxdı. Çox ac olduğundan aşpazxanaya girib istədi ki, nahar eləsin. Cəlil özünə yemək deyib oturmuşdu. Ətrafda bir neçə adam oturub, "B" şəhərli Cəlil ağanın əhvalatından söhbət edirdilər. Bu adamlardan birisi haman "B" şəhərinin ətraf kəndindən idi. Buraya alış-verişə gəlmişdi. Söhbəti oradan edirdi ki, indi onun arvadı öz növkarları Qurbanın evində olur və onun-bunun qapısında işləyib özünü və balasını dolandırır. Dostu Lütfəli bəy isə bunlara nəinki kömək etmədi, hətta mülkü alandan sonra onları haman evdən çıxarıb qovladı. İndi şəhərdə belə söyləyirlər ki, Lütfəli bəy çoxdan onun arvadı Şəfiqə xanımı sevirmiş və axır vaxtlarda neçə dəfə ona təklif edibmiş ki, gedib qazı əli ilə boşansın, sonra onun özünə gəlsin, arvad olsun. Və bununla belə söyləyirlər ki, arvad onu qovalayıb rüsvay edib. Bayaq Olya qaçanda, Olya nə üçün onunla olarmış, anlayan kimi, Cəlil ağa indi Lütfəli nə üçün bununla dostluq elədiyini anladı. Fəqət, gec anladı. İndi Cəlil

belə söhbətləri eşidən kimi iştahı tutuldu. Naharının pulunu verib, piyada yola düşdü ki, gəlib özünü vətənə və balasına yetirsin.

Lütfəli bəyin var-yox birçə anası vardı ki, indi o da vəfat etmişdi. Odur ki, Lütfəli indi lap yalqızdı və evindən çıxanda bir adam yox idi ona ev işlərini tapşırıydı.

Qulluqçular ümidinə qalmış evinə gələndə Lütfəli həmişə öz-özünə deyirdi ki, Allah, nə vaxt mən bir rahat olacağam? Lütfəli, məlumdur ki, Şəfiqədən başqa dünyada heç kəsi sevməmişdi və indi də sevməyirdi. Hər kəs sevdiyi adamın xoş gününə çalışır. Lütfəli üçün indi bu da mümkün deyildi, çünki onun sevdiyi Şəfiqə Lütfəlini gözü ilə də görmək istəmirdi, odur ki, Lütfəli həmişə iki odda yanırdı: birisi bu idi ki, Şəfiqə çox pis gündə və halda yaşayırdı, digəri isə bu idi ki, o, bunu sevmədiyi halda, bu, onu artıq dərəcədə sevirdi. Odur ki, ona nə gecə və nə gündüz rahatlıq var idi.

Axşam çoxdan olmuşdu. Şəfiqə əziz balası Əlini bir növ tovlayıb yatırtmışdı, çünki o, ac olduğundan yatmaq istəməyirdi. İndi o öz-özünə deyirdi ki, Allah sabah bu məsum bala yuxudan duranda nə yeyəcək? Yərəb, mən nə edim?

"Qapı-qapı gəzib özümə iş axtarıram, mənə iş də verən yoxdur. Pərvədigara, əgər mənə rəhm etmək istəmirsənsə, bu məsum balama rəhmin gəlsin". Belə-belə fikirləri edəndə bir də onun yadına düşdü ki, bir zaman Cəlil ağa onun saçlarını sıgal edə-edə demişdi ki, əgər o, saçlarını kəsib bazarda satsa, ona yaxşı pul verərlər. Bu, onun yadına düşən kimi cəld yerindən durub dedi: bu saat saçlarımı aparıb satacağam. Qayçı olmadığından, Şəfiqə durub qonşuya getdi və bir qayçı alıb evə qayıtdı. Bədbəxt Şəfiqə saçlarını tutub dibindən qayçı ilə kəsdi və bir yaylığa bağlayıb, şalmı götürdü və düz bazara – dəllək dükanına getdi. Dükana çatıb, zavallı Şəfiqə qapını tiqıldatdı. Dəllək şagirdi qapını açanda, Şəfiqə saçlarını ona verib dedi:

– Bunları satıram.

Şagird hörükləri ustanın yanına apardı və bir azdan sonra beş manat pul gətirib, Şəfiqəyə verdi.

Çoxdan bəri pul görməyən Şəfiqə indi beş manatı görəndə ələ hesab elədi ki, dünya bunudur və Allah, sənə şükür, – deyə-deyə evinə gəldi.

Şəfiqə evə gələndə balası və Qurban yatmışdılar. Şəfiqə əlində beş manat evə girən kimi dedi ki, əziz balam, indi sənə sabah yeməyə

çörək pulun var, qorxma, rahat yat, bəlkə, bu gecə mən də bir az da olsa yuxuluya bilim.

Şəfiqə oturub halını fikir eləyirdi və öz-özünə deyirdi ki, bir zaman boynuma dolanan saçlarımı... növbənöv müşklərlə qoxuyan saçlarımı... gözəlliyim üçün, Cəlilim üçün etirlədiyim və bəslədiyim hörüklerimi... balamın çörəyi üçün satdım... Ah, pərvərdigara! Satılmayan... satılmayan bircə namusum qaldı. Allah, sən namusuma xəyanət etdirmə!

Bu sözlərdən sonra bədbəxt Şəfiqə, xainlər fədası Şəfiqə bihüs bir halda balasının yanına yığıldı və oradaca sabaha kimi qaldı.

Sabahı günü hamıdan tez Şəfiqə ayağa qalxdı. Şəfiqə ocaq qalayıb qara çaydanı ocağın üstünə qoydu ki, qaynasın. Bu halda Qurban da oyanıb o biri cvdən çıxdı. Qurban görcək Şəfiqə dedi ki, Qurban dayı, ala bu pulu, get bir az qənd, çay al getir və bir az da çörək. Neçə gündür çay içməmişik, bir balaca çay içək.

Qurban beş manatı gören kimi Şəfiqədən sordu ki, bu pul haradan olub. Şəfiqə dedi ki, Qurban, onu daha soruşma.

Qurban soruşduğuna da peşman oldu, çünki onun ürəyinə belə gəldi ki, Şəfiqə bu pulu binamusuqla qazanıb, onun üçün çox pərişan oldu və sonra fikirləşib dedi ki, əgər Şəfiqə mən tanıyan Şəfiqədir, dünyada belə şey olmaz və əgər həyat onu da belə rəzalətə salıb, onda daha dünyada Allah və heç bir şey yox imiş. Bunların hamısı boş-boş sözlər imiş. Qurbanı bu qədər fikrə gedən görüb, Şəfiqə dedi:

– Qurban dayı, mən bilərəm sən nə üçün fikrə getdin, ancaq sən mənə necə tanımışan, clə də bil. Səni arxayın etmək üçün sənə sözün doğrusunu deyim. Heç bir şeye ümidim gəlmədiyindən... hörüklerimi kəsib satdım. Bu pul onun puludur, təmiz puldur.

Bu sözləri eşidib, qoca Qurban acı həqiqəti anladı və iki əli ilə üzünü tutub hönkür-hönkür ağladı və dedi:

– Allah, şahid ol bu zülmə! Allah, sən rəhm qıl!

Daha sonra Şəfiqəyə dedi ki, Şəfiqə xanım, sən də mənə bağışla, mən günahlıyam.

Həman gün axşam oldu. Qurban dayı ilə Şəfiqə oturub keçmişdən və gələcəkdən söhbət edirdilər. Balaca Əli isə bayaqdan yatmışdı. Bir qədər söhbətdən sonra Şəfiqə durub, soğan ilə çörək gətirdi və bunlar yedilər, sonra Allaha şükür, deyib ayrıldılar. Qoca Qurban öz otağına getdi. Şəfiqə isə qapını bağlayıb balasının yanında uzandı və yuxuladı.

Cəlil ağa haman gecə gəlib “B” şəhərinə çatdı. Bərk külək idi. Cəlil ağa istədi ki, düz Qurbanın evinə getsin, arvadı və oğlu ilə görüşsün, sonra fikrini dəyişdi və dedi, yaxşısı budur ki, onların rahatlığını indi pozmayım, sabah, Allah qoysa, gedərəm.

Haman gecəni Cəlil ağa bir çörəkçi dükanında keçirdi. Çünki sabaha yaxın olduğundan çörəkçilər durmuşdular və çörək bişirirdilər. Şəhərdə Cəlil ağaya rast olan adamlardan heç biri bunu tanımadı və tanımaq da olmazdı. Çünki əvvəl o, qiyafəsini dəyişmişdi və sonra da gecə və gündüz piyada yol gəlməkdən rəngi qapqara qaralmışdı. Çörəkçilərdən birisi bundan soruşdu ki, sən kimson? Cəlil ağa cavab verdi ki, çovdardır, şöhrə mal getirib, sabahı gözləyir ki, malını satıb evinə getsin. Bunlar da bu sözə inandılar. Burada Cəlil bunlardan soruşdu ki, bu şəhərdə bir Cəlil ağa adlı böyük bir milyonçu var idi, o dururmu? Çörəkçilər cavab verdilər ki, Allah ona lənət eləsin, bir qızın ardınca düşüb o qədər dövləti dağıtdı, baxtaladı, arvadını, övladını ac qoydu, indi onlar qapı-qapı dilənirlər və özü də hələ gəlib çıxmayıb və yeri də məlum deyil. Ağılı adam onun dostu Lütfəli bəy kimi olar. Cəlil ağanı axmaq görüb onun da dövlətini yıxdı altına, indi kef çəkir. Deyirlər ki, özü də Cəlil ağanın arvadına aşiq olub, onu almaq istəyir, ancaq arvad getməyir. Çörəkçinin o biri yoldaşı dedi ki, qorxma, gedər, hələ bir fəqirliyin zəhərini görsün, sonra özü yalvaracaq.

Sabah açıldı. Cəlil bu sözlərdən çox pozuldu. O, istədi ki, gedib Lütfəlini öldürsün və sonra arvadını və balasını görüb girsin dustaq-xanaya, sonra dedi, yox, gedim əvvəl görüşüm, sonra gedib onu öldürərəm. Cəlil ağa dükandan çıxıb, düz Qurbanın evinə getdi.

Cəlil ağa gəlib Qurbanın həyətinə girəndə gördü ki, həyətdə ayaqyalın, başaçıq bir uşaq oynayır. Cəlil ağa bunu görcək çox diqqətlə ona baxdı, ancaq tanımadı, ona görə onun yanına gedib soruşdu ki, bala, sənənin adın nədir? Cəlil ağa uşaqdan “adım Əlidir” cavabını aldıqda istədi ki, onu qucaqlasın, bu halda yerə yığılıb ürəyi partladı. Uşaq cvə yüyürüb, anasına əhvalatı söylədi. Şəfiqə isə cəld durub həyətdə çıxdı və Cəlili tanıyıb istədi ki, onu qalxızsın, gördü ki ölüb. Qəşş edib onun üstünə yığıldı. Bu halda Qurban da gəlib çatmışdı və bunları belə görüb bilmədi ki, nə eləsin, axırda qışqırıb qonşularını başına çağırırdı. Qonşular yüyürüb gəldilər və Şəfiqənin qollarını boğub özünə gətirdilər və sonra Cəlil ağanı cvə aparıb, polisə məlum etdilər.

Bir az zamandan sonra polisler təbib gətirdilər. Təbiblər baxıb dedilər ki, Cəlil ağanın ürəyi partlayıb ölüb və izin verdilər ki, onu dəfn eləsinlər.

Şəfiqenin hörüklerini satdığı pulundan dörd manat qalmışdı. Cəlil ağanın işe cibindən bir abbası pul çıxmışdı. Xülasə, bu pullarla Cəlil ağanı dəfn elədilər.

Sabahı günü qəzetlərdə hamam əhvalat belə xəbər verilmişdi: "Qabaqda məşhur milyonçu Cəlil ağa indi gəlib buraya çıxıbdır, dünyanın şəhər arvadının və uşağının yanına gedəndə həyətdə oğlunu görüb, istəyibdir ki, onu qucaqlasın, bu halda yerə yığılıb, ürəyi partlayıb ölüb".

Lütfəli bəy təzə yerindən durmuşdu və öz kabinetində oturub, qabağında çay, hamam əhvalatı qəzetədə oxudu və qəzetəni yerə atıb pərişan bir hala düşdü.

Bir az fikrə gedib Lütfəli bəy dedi:

– Bu gecə gördüyüm pis yuxu bu imiş.

Lütfəli uzun müddət evdən çıxmadı və otaqda gezişə-gezişə fikir eləyirdi ki, indi nə qayırınsın. Axırda belə qərar etdi ki, Qurbanı yanına çağırıb, Şəfiqəyə pul göndərsin və yenə bayaqkı dəni təklifi eləsin, ona görə nökerini çağırıb dedi:

– Ay gədə, gedərsən Qurbanın yanına, bilirsən harada olur?

– Bəli, ağa, bilirəm.

– Ona deyərsən ki, ağam səni çağırır və özünlə bərabər götürüb, buraya gələrsən, gözləyirəm, al bu da fayton pulu, – deyib, gədəsinə bir manat pul verdi.

Lütfəli bəyin nökeri gəlib Qurbana əhvalatı söylədi və dedi səni gözləyir, əyləş faytona, bərabər gedək. Qurban cavab verdi ki, görək bir gedib Şəfiqə xanımın əhvalatı desin və əgər o, izin versə, gedər. Qurban gəlib əhvalatı Şəfiqəyə söylədi:

– Xanım, buyur görüm, gedim, ya getməyim?

Şəfiqə cavab verdi ki, getmə, bizim onunla bir işimiz yoxdur və hər nə demək istəyir, qoy ürəyində qalsın.

Qurban gəlib Lütfəli bəyin nökerinə dedi ki, Şəfiqə xanım izin verməyir, ona görə o da gədə bilməz. Nöker gəlib faytondan düşəndə Lütfəli bəy balkonda gezirdi və bunu təklif gələn görüb otağa getdi və öz-özünə dedi ki, yəqin Şəfiqə qoymayıb ki, qoy sözü var özü gəlsin.

Belədi ki var və adın nədir Daşdəmir, yumşalarsan, yumşalar, deyib gəldi. İndi daha ağillanıbdır.

Nöker gəlib əhvalatı söyləyəndə Lütfəli dedi ki, söyləmə, nə deyəcəksən bilirəm, get şofərə də ki, avtomobili hazırlasın. Özü işə yığılmağa başladı.

Yarım saatdan sonra Lütfəli bəy Şəfiqenin yanında idi.

Deyərlər ki, ilanın başı ağrıyanda yol üstə çıxar. Lütfəli bəyin də indi Şəfiqenin yanına getməsi lap eləcə oldu.

Lütfəli Şəfiqenin yanına gəlib əvvəl salam verdi və dedi:

– Şəfiqə xanım, məni bağışla, burada deyildim, qeyri şəhərə getmişdim, yoxsa mən sənin yanına gələrdim.

– Bunlar boş sözlərdir, indi de görüm nə üçün gəlmisən?

– Gəlmişəm ki, sənə kömək edəm.

– Mən səni çağırمامışam və kömək də tələb etməyirəm.

– Şəfiqə, gəl sən tərslik eləmə, bircə dəfə balana rəhmən gəlsin, sən gəl...

Bu sözləri Lütfəli başlayanda Şəfiqə bildi ki, dəli nə olacaq və nə deyəcək. Mizin üstündəki bıçağa baxdı.

– Sən gəl daşı otəyindən tök, mən deyən sözü qəbul elə, özün də xoşbəxt ol, məni də xoşbəxt elə...

Bu sözləri Lütfəli deyib qurtarmışdı ki, Şəfiqə bıçağı qapıb şikar üstə atılan pələng kimi Lütfəlinin üstünə yüyürdü və bıçağı onun ürəyinə sancıb öldürdü və dedi:

– Alçaq adama it ölümü yaraşır.

Polisler əhvalatı bilən kimi gəlib Şəfiqəni tutdular və işin istintaqını başladılar. Şahid lazım olmadı, çünki Şəfiqə özü boynuna götürdü. Polis protokol yazıb, Şəfiqə ilə bərabər müstəntiqə göndərdi. Şəfiqə burada da iş nə günə olubsa söylədi və Lütfəlini öldürdüyünü boynuna götürdü. Əhvalat qəzetələrdə yazılmışdı və hər kəs oxuyub, yaşasın Şəfiqə, – deyirdi. Şəhərdə olan vəkillərdən Cavad bəy əhvalatı bilən kimi gedib min manata Şəfiqəni zəminə götürdü. Şahid lazım olmadığından, bu işə tez vədə təyin etdi və Cavad bəy də bu işi pulsuz öz boynuna almışdı. Divan günü idi, şəhər əhli yığılmışdı ki, görək Şəfiqenin işi necə olacaq, hər kəs öz ürəyində onun qurtarmağına dua edirdi.

Divan quruldu. Şəfiqə qəhrəmananə ətrafa baxırdı. Sudyalar Şəfiqədən soruşdular ki, özünü müqəssir bilirsənmi? Şəfiqə cavab verdi ki, xeyr, müqəssir deyiləm.

Prokuror sözünü deyib qurtarandan sonra Cavad bəy belə bir nitq söylədi:

– Cənab sudyalar!

Müqabilimizdə oturan arvad ağıllı və dövlətli bir şəxsin halalıdır. Bunun və hətta kişisinin bu qədər bədbəxtliyinə səbəb ancaq onun gözəlliyi olubdur. Bunu görə biz müqəssir edək ki, nə üçün o, belə gözəl yaranıb, qeyri surətdə, görə bunu biz xilas edək, bunun kişisi, necə ki, hər kəsə məlumdur, çox gözəl əxlaqlı bir adam olub və öz ürəyinin təmizliyindən hər kəsi də özünə dost sanıb, çörək verib. Haman adamlardan biri də bu ölən adamdır ki, ona Cəlil ağanın artıq sədaqəti və məhəbbəti var idi. Müsəlman aləmində bir adam ki bir adama övrətini göstərir, demək olur ki, o adam haman adamı özünə dost yox, bəlkə qardaş və ata kimi hesab edir. Cəlil ağa Lütfuli bəyi özünə eləcə bilib, Şəfiqəni ondan gizlətməyirdi. Halbuki, Lütfuli bəy bu sədaqətin, bu məhəbbətin müqabilində elə bir dostun övrətinə təəşşüq edir və arzusuna çatı bilmədiyindən var qüvvəsilə çalışır ki, onu yıxsın, arvadını əlindən alsın. Lütfuli bəy haman arvadı alman üçün onun özünü də gətirib bu hala, bu zillətə salır. Baxınız, cənab sudyalar! Bu qadın başının saçlarını satıb, balasına çörək alıb, zalım Lütfuli bunu bu həyatında rahat qoymayıb, daim onun damarlarını, sinirlərini, beynini öz dəni təkliflərilə qeyzləndirməkdə idi. Əlbəttə, bu da insandır, bunun da ağılı başından çıxı bilər və çıxıb, odur bu, özünü bilmədiyi bir hala gəlib, bu qədər onun bədbəxtliyinə səbəb olan adamı öldürməyə məcbur olub və öldürüb. Cənab sudyalar! Mən təvəqqe edirəm ki, Şəfiqəyə rəhm edib onu xilas edəsiniz, çünki əgər ona rəhm olunmazsa, onda onun bir dəne balasına baxan, ya rəhm edən necə ki, görürsünüz olmayıb və olmayacaq.

Bir saatdan sonra sudyalar zala girib, “Şəfiqə bu işdən xilasdır” qətnaməsini oxudular. Zalda olan camaat isə yaşasın haqq, qanun – dedi.

Cavad bəy haman gün bir qonaqlıq edib, şəhərin dövlətliklərini çağırıb Şəfiqəyə beş min manat da pul yıxdı və sabahı günü özü aparıb ona verdi.

GÖZƏLLƏRİN VƏFASI

“B” kəndinə iraqdan durub baxan olsaydı, onu meşə hesab edərdi. Haman kəndin bir tərəfindən böyük bir çay axırdı, digər tərəfindən isə gözəl çəmənlər və düzlər görünməkdə idi. Baharın əvvəli olduğundan “B” kəndinin əhli gecə və gündüz çöllərdə və düzlərdə işləyirdi. Ona görə kənarda durub qulaq asan adama bir tərəfdən əkinçilərin hay-küyü, digər tərəfdən isə çobanların balabanlarının sədası və hər yerdən bunlara qarışan bülbüllərin və qeyri quşların oxumaları gəlməkdə idi. Haman kəndin yanından axan çaya “Sarı çay” deyirdilər, çünki bu çayın suyu ətrafdakı dağların torpaqları sarı olduğundan həmişə sapsarı olardı. Bu çayın kənarı ilə dik başıyuxarı əyri-üyrü bir yol gedirdi. Bu yolun adı dəyirman yolu idi. Haman yol ilə hər kəs getsəydi, gəlib Heydər kişinin dəyirmanına rast olardı. Bu dəyirman “Çal dağ” deyilən bir dağın burnunda olduğundan, ətrafında çox böyük daşlar və bir neçə böyük ağaclar var idi. Dəyirmandan biri neçə qədəm yuxarı gedəndə bir təpə var idi ki, buna “Çılpaq təpə” deyirdilər, çünki bu təpədə nə ağac və nə də ot bitirdi. Bu təpəyə çıxıb baxanda sol tərəfdən “Sarı çay”, sağ tərəfdən gözəl dağlar və aşağıdan isə “B” kəndi gözəl bir mənzərədə görünürdülər. Bu təpəyə hər səhər sübh tezdən on altı, on yeddi sinnində başı açıq, ayaqları yalın, yanaqları lələ kimi qırmızı bir qız gəlib, əllərini boynuna çatıb, üzünü aşağı tutub baxardı. Buradan gördüyü mənzərələr ona nəhayət xoş gəldiyindən, “Pərvərdigara, nə gözəl dünya yaradıbsan”, – deyirdi. Bu qız haman dəyirmançı Heydər qızı Tutu idi.

Heydər altmış yaşında bir kişi idi. Bu, iyirmi ildən ziyadə öz kəndlərində Rəhim bəy adlı bir bəyə qulluq etmişdi. Heydər ağası qayət razı olduğundan, onu özü evləndirib, haman dəyirmanı, bir inək və bir neçə qoyun ilə iki dəne keçi bağışlayıb onu azad etmişdi.

Heydər kişinin kənddə evi olmadığından dəyirmanın bir başında özü üçün bir dəne otaq tikib əyalı ilə bərabər oradaca olardı. Heydər Tutudan başqa övladı yox idi. Tutunun səkkiz sinni tamam olanda anası vəfat etmişdi. Heydər qoca olduğundan, bir daha evlənməyi artıq bilib, qızının tərbiyəsi ilə özü məşğul oldu.

Dəyirmançı Heydər həmişə sübh tezdən durub qara çaydanda çay qayırib, qızı Tutunu yuxudan oyadardı və sonra onu yedirib, içirib deyərdi ki, “qızım, di dur indi keçilərini, qoyunlarını otarmağa apar”.

Tutu isə əlinə bir çubuq götürüb oynaya-oynaya, tullana-tullana onları otarmağa aparardı. Heydər isə dəyirmanı gələn dənələri üyütməyə məşğul olardı və tez-tez də bir daş üstə çıxıb qızı Tutuya baxardı ki, o, çox iraq getməyib ha. Birdən qızını görmədikdə Heydər gedib yenə onu dəyirmanın ətrafına getirərdi. Heydər dünyada qızının tərbiyə-sindən başqa bir derdi yox idi. Biçərə Heydər həmişə qızının yanında olub onunla danışib, oxşamağa vaxtı olmadığı üçün haman iki keçi ilə iki qoyunu saxlamağa məcbur idi ki, qızı onlarla vaxtını keçirsin.

Zavallı Tutu həmişə təmiz havada həyat keçirdiyindən il-ildən yox, bəlkə də gün-gündən böyüyüb canlaşmaqda idi. On üç-on dörd sinlərinə çatandan sonra atası bunu daha çölə getməyə qoymayırdı, ona görə də bunun keçilərini və qoyunlarını satmışdı. Bu zaman Tutu az-çox ev işlərlə məşğul olub, qışda arxayın vaxtı olanda isə evdə oturardı. Baharda isə özü üçün növbənöv çiçəklər ekib, onların nazı ilə oynayırdı. Bu minval ilə Tutu on yeddi yaşına yetdi. Bu ana qədər onun qəm və qüsse bilməyən ürəyi və könlü indi boylə tək-tənha yaşamaqdan zinhərə gəlib, payız çiçəkləri kimi solmaqda idi. Bu ana qədər atası ilə oturub söhbət edəndə şad olan könlü, indi bu söhbətdə ürəkənci bir işıq, bir şəfəq tapmayırdı.

İndi onun könlü qeyri bir adamın məclisini, söhbətini axtarırdı, qeyri bir adamla ömür sürmək istəyirdi, ona görə də o, həmişə yalnız qalanda balacılığında dəyirman başına gələn uşaqlardan öyrəndiyi növbənöv nəğmələrdən oxuyub vaxtını keçirərdi və iraqdan dəyirmanı gələn bir atlı və ya piyada adam görəndə gözləri şikara çıxmış tərənəzləri kimi parıldayırdı. Həmişə atası durub bunun üçün çay qayırdığı kimi, indi də Tutu səhər tezdən durub atası üçün çay hazırlayıb onu oyadırdı və o, çay içib dəyirmanı gedən kimi özü durub haman “Çılpaq təpəyə” gedərdi və sonra oradan gəlib çiçəklərini sulayıb, onları oxşayırdı.

Bir gün Heydər naxoşlanmışdı, ona görə qızı Tutuya dedi ki, qızım, mən naxoşam, yerimdən dura bilmirəm, dur get dəyirmanı den ver, suyu burax.

Səhər təzə aralanırdı. Tutu yerindən qalxıb açarı götürüb getdi və dəyirmanı den töküüb çıxdı ki, gedib suyu bağlasın. Tutu suyu buraxıb dəyirmanı qayıdanda gördü ki, bir yəhərli boz atın üstə iyirmi-iyirmi bir yaşında bir oğlan güllə kimi buna üz tutub gəlir. Bunu görək Tutunun ürəyi titrədi və istədi ki, fikirləşsin görək bu kimdir,

bunların dəyirmanına gəlirmi, fürsət olmadı. Oğlan şikar görmüş pələng kimi bunun üstünü alıb, cəld sıçrayıb atdan düşdü və bunların gözləri bir-birinə rast olduqda heç birində nitq olmadı ki, bir söz danışsınlar. Oğlan qızı belə gözəl görüb mütəəssir olduğundan, atının cilovunu buraxdı və bihəal halda onun üstünə yürüyüb onun üzündən öpdü və sonra üzünə gülüb geri durdu və sordu:

- Sən kimin qızısən?
- Bu dəyirmançının.
- Atan hardadır?
- Naxoşdur.
- Bizim den üyünübürsə, adam yollayım?
- Mən bilməyirəm, tanımayıram.
- Anan varmı?
- Ölübdür.
- Mənə gəlersənmi, səni alım?

Qız artıq cavab verə bilmədiyindən, gözlərini əlləri ilə tutub, başı ilə işarə elədi ki, razıdır, gedər. Bundan sonra oğlan bir daha onun yanına gedib, onu qucaqlayıb dedi ki, Allahıma and olsun ki, səni alaçağam. Bu sözlərdən sonra oğlan atını minib getdi. Tutu isə bir zaman dəyirmanı divarına söykənmiş qalıb, sonra alına əli ilə siğal verib, yuxudan ayılan kimi başına gələn əhvalatı fikirləşməyə başladı və dedi, yox, bu, yuxu deyil, axtardığımı tapdım. Ah, gecə-gündüz fikir eləyib anlamadığım hissi duydum, anladım. Ah, həyat, həyat. Nə olaydı, məmatın heç olmayaydı...

Haman oğlan “B” kəndlisi Hacı Rəcəbin oğlu Firuz idi. Hacı Rəcəb bir dövlətli adam idi, lakin bu, çox adamların evini yıxdığı üçün, çox balaları yetim, çox arvadları kişisiz, çox fəqirləri yersiz və çöreksiz qoyduğu üçün bunun kənd arasında bir ləqəbi vardı ki, o da “zalım Rəcəb” idi. Hacı Rəcəb iyirmi il əvvəl özü nöker olub, bir az pul yığıb, sonra bunları özğələrə müamələyə verib artırmaqda idi və sonralar da qoçuluq edib oğrudan, doğrudan, ölüdən, diridən, toydan, vaydan pul ala-ala işini o yerə getirmişdi ki, kənddə əvvəlinci adamlardan və dövlətliyələrdən hesab olunurdu. Axır vaxtlarda Rəcəbi yüzbaşı (koxa) seçmişdilər. Bu zaman Rəcəb zülmü lap ərşə dirəmişdi. Ona görə camaat ondan şikayət edib onu qulluqdan kənar elətdirmişdi. Bundan bir az keçmiş Rəcəb xalqın gözündə bir az hörmətli

olmaq üçün həccə gedib Hacı Rəcəb olmuşdu. Amma bununla belə, camaat buna heç inanmayıb indi də quzu dərisi geymiş qurd deyirdilər və bir kəs bunun yanına pula, ya məsləhətə getməzdi. Odur ki, Hacı Rəcəb bir iş üstə camaatdan acıqlananda ürəyinin, dilinin zəhərini evə gəlib arvadının, uşaqlarının üstünə tökərdi.

Hacı Rəcəbin dörd oğlu vardı. Bunlar atalarından o dərəcədə qorxardılar ki, bəlkə ondan izinsiz bir qurtum su da içə bilməzdilər. Bunların ikisini Hacı Rəcəb evləndirmişdi, amma ikisi isə subay idi. Bu dəfə evlənmək Firuzun növbəsi idi ki, onun başına haman əhvalat gəlmişdi. Biçarə Firuz bir yandan qızı sevdliyindən məhəbbət oduna yanırdı, digər tərəfdən isə atasının zülmündən xəbərdar olub bilməyirdi ki, nə eləsin. Nəhayət, üç gün fikirləşib, axırda Firuz bu sirri qardaşlarına açıb onların köməyini tələb elədi. Qardaşları isə daş atıb başlarını tutdular ki, boylə sözü onlar atalarına və analarına açıb söyləyə bilməzlər.

Firuzun hər yerdən əlacı kəsilib, axırda gəlib əhvalatı öz kəndlərinin mollasına söyləyib, təvəqqə elədi ki, bu əhvalatı atasına açsın və ondan riza alsın.

Haman gün molla gedib əhvalatı Hacı Rəcəbə söylədi və hərçənd Hacı Rəcəb əvvəl razı olmaq istəmədi, lakin molla buna vəz nəsihət edib dedi ki, hər kəs belə-belə işlərə mane olsa, Allah onu cəhənnəm odunda yandıracaq. Xülasə, molla gözəl fikirli adam olduğundan, çox zəhmətlər çəkib, bunun rızasını aldı.

Hacı Rəcəbin yanından molla çıxanda onun nökrinə rast olub dedi ki, *Firuzu onun yanına çağırırsın, nökr isə cavab verdi ki, Firuzu atası iki saat bundan əvvəl qonşu kəndə pul yığib getirməyə göndərrib, axşam gələcək.*

Haman gün axşam Firuz, atlı, evlərinə qayıdanda Molla Mehdi-nin yanına gedib ondan əhvalatı sordu və atasının rızasını eşidib şadlıqdan bilmədi ki, nə eləsin. Axırda Molla Mehdidən razılıq edib, Firuz evlərinə getdi və gətirdiyi pulları atasına verdi. Atası pulları sayıb götürəndən sonra Firuz da dedi ki, bu nə işdir sən tutubsan?

Firuz atasına cavab verməyə qadir olmayıb ancaq dedi:

– Atacığım, mərhəmət et...

Bu sözlərdən sonra Firuz qapıdan çıxıb, anasının yanına getdi. Anası Firuzu görən kimi dedi ki, oğul, bu nə işdir eləyibsən?

Firuz anasına cavab verməmişdən sordu ki, anacığım, atamın riza verməyi doğrudurmu? Anası isə dedi ki, balacığım, doğrudur. Ancaq bu yaraşsız işdir, çünki o dəyirmançı qızını sevməyin bunlar üçün *eyibdir: dəyirmançı qızı hara, bunlar hara! Kənd əhli indi bunlara nə deyəcək, əlbəttə, güləcəklər.* Oğul isə cavab verdi ki, qoy hər kəs nə deyir, desin, ancaq mən o Tutunu sevirəm və onu da alacağam. Qardaşları isə bu işə çox şad oldular, çünki əvvəli Firuzu çox sevirdilər və ikincisi də özləri atalarının məramı ilə evləndiklərindən, hər biri özlərindən bədbəxt adam dünyada bilməyirdilər. İndicə onlara yəqin oldu ki, bunların bədbəxtliyinə səbəb mollalar imiş, çünki onlar heç vaxt atalardan sormayıblar ki, övladlarınızı nikah elədirsəniz, onlar bir-birini sevirlermi, onların bu nikaha rızası varmı? Sormuşsunuzmu, bilərsinizmi? İstəyirlərmi bunları nikah eləsinlər? İndi ancaq bunlara yəqin oldu ki, əsil nikah ancaq qardaşları Firuzun və Tutunun nikahıdır və bunlar kimi gözləri görüb, könülləri sevnələrində, çünki şəriət də bunu təklif edir. Bizim atamız kimi bir zalımı, bir tersi Molla Mehdi haqq yola gətirə biləndə görünür ki, mollalar belə-belə müşkülləri, belə-belə zülmələri qəsd etsələr, aradan çıxarda bilərlər, bəs görünür ki, şəriətdə zülm yoxdur, zülm edənlər haman mollalardır ki, şəriətin eynini bilməyib də xalqa deməyiblər və bu qədər zülmü və bədbəxtliklərə səbəb olurlar. Bir qədər belə söhbətlər edib, qardaşlar ayrıldılar və hər kəs durub öz evinə getdi.

Firuz evinə gəlib nə qədər çalışdısa, şadlıqdan yuxulaya bilmədi. Onun fikrindən bir dəqiqə də olsa Tutu çıxmıyrdı. Bu üç günü atasının rızasına ümid etmədiyindən, çəkdikləri cəfalar və elədiyi növbə-növ fikirlər və tədbirlər indi bilküyəmənlər olub, ancaq onun ilə nə vaxt bir daha görüşəcəyəm fikrini eləyib də onun məhəbbətini bəsləyirdi.

Haman gecə baharın axır gecələrindən biri idi. Bədirlənmiş ay günorta yerindən durub “B” kəndini dirəxşan eyləməkdə idi. Həyətdə açılmış güllərin qoxusu və ətrafda oxuyan bülbüllərin cəhcəhəsi Firuzun qəlbini fərəhləndirir, fikrində və xəyalında növbə-növ mənzərələr açmaqda idi.

Yuxulaya bilmədiyindən, Firuz yerindən qalxıb paltarını geydi və sonra balkonda gəzməyə başladı. Bunun boz atı həyətdə bağlanmış idi, ona görə sahibinin çöldə olmasını hiss edib bərkədən kişnədi. Atın kişnəməsini eşidən kimi Firuzun fikrinə gəldi ki, onu minib Tutunun

yanına – görüşməyə və bu əhvalatı ona söyləməyə getsin. Bu fikri edən kimi bihuş bir halda Firuz atını minib darvazadan çıxdı. Kürək kimi yorğa gedən boz atın üstündə dəyirman yolunu yarı edəndə Firuz ayılıb gördü ki, atın üstündədir, dəyirmanı tərəf bərk gedir. Atın başını yıgıb Firuz istədi ki, dala qayıtsın, amma qayıtmadı.

Tutu Firuzdan ayrıldıqdan sonra bir daha dəyirmanı girib onun qabağını təmizləyib qapısını bağladı və evə gəlib, naxoş atasına çay hazırlamağa başladı. Atasını evə girən görüb sordu ki, mən deyən işləri əmələ gətirdinmi? Tutu cavab verdi ki, “bəli”, gətirdim. İki gün belə Tutunun atası naxoş oldu. Bu iki gündə Tutu dəyirmanı gələn dənəri sahiblərinə verib və tezə gələn dənəri də təhvil götürürdü. Hər kəs dənə dəyirməyə qoyandan sonra özü getdiyindən, Tutu həmişə yalnız qalırdı və ona görə atasını razı edəndən sonra dəyirmanın qabağında oturub, Firuzun fikrini eləyirdi. Gecələr isə qapılarının qabağında oturub göydə aya və ulduzlara baxıb, ətrafdan gələn bülbüllərin sədasına öz nəğməsini calayırdı.

İki gündən sonra Tutunun atası yaxşı olub durdu və yenə dəyirmanı özü baxmağa başladı. Tutu işə işini qurtaran kimi gedib “Çılpaq təkəyə” çıxardı və oradan dəyirman yoluna baxıb boz atın və onun sahibinin yolunu gözləyirdi.

Üç gün belə keçdi, oğlandan xəbər çıxmadı. Tutu bundan məyus oldu. Üçüncü günü gecə Tutu yenə atasını yatırıb qapılarının qabağında oturub fikir eləyirdi, birdən onun qulaqlarına at ayağının tap-pıltısı gəldi. Bunu eşitək Tutunun bədəni qızıqıb soyudu. Qapıdan içəri girib Tutu gördü ki, gələn at boz atdır, amma at kölgəlikdə gəldiyindən, üstündəki oğlanı tanıya bilmədi və ona görə də evdən çıxmadı. Birdən Tutu gördü ki, oğlan atdan düşüb atı bağladı və sonra ayağına çıxıb dəyirmanı tərəf baxdı. Tutu isə onda Firuzu tanıyıb, onun yanına gəldi və onlar dəyirman çayının üstündə olan körpünün üstündə bir-birinə rast olub qucaqlaşdılar, öpüşdülər.

Bir zaman bunlar bir-birinin yanaqlarını və ləblərini sorub buse etdikdən sonra bir-birinin əlindən tutub çayı o biri tərəfə keçdilər və burada bir daşın üstündə hər ikisi oturub bir-birinin üzünə baxaraq bir kəlmə də olsa söz danışmayıb, bir-birini sözsüz anlamaqda və nə demək istediklərini alınlarında görməkdə və oxumaqda idilər. Tutunun gecə ay işığı ilə nurlanmış üzünü gördükdə Firuz heç inanmadı ki,

bu qız üç gün əvvəl dəyirman qabağında gördüyü qızıdır. Ay işığında Tutunun nur kimi gözəl üzündə ulduz kimi parlaq gözləri, arxası dolusu pərişan bir halda tökülmüş saçları, lələ kimi qırmızı yanaqları onu ayrı bir halda göstərirdi.

Bir zaman belə qaldıqdan sonra Firuz Tutudan sordu:

– Məni bu günlərdə heç yadıma salıbsanmı?

– Bir dəqiqə də olsa yaddan çıxarmamışam, – cavabını aldıqda bir daha bunların dodaqları bir-birinə rast olub, bihuş halda hər ikisi bir-birini qucaqladılar. Bunlar hər ikisi o qədər bir-birini qucaqladılar, o qədər bir-birinin söhbətinə və məhəbbətinə məşğul oldular ki, heç sübhün açılmasını bilmədilər, bir də gördülər ki, dünya günün işığı ilə işıqlanıb. Bunların hər ikisi burada vəd etdilər ki, hər gecə bir-biri ilə haman yerdə görüşsünlər və sonra vidalaşib bir-birindən ayrıldılar.

Bundan sonra hər gecə Firuz ilə Tutu görüşüb həyatdan ləzzət aparmaqda idilər.

Bir gün yenə Firuz hamını yatırıb Tutu ilə görüşməyə getməli idi.

Dəyirmançı Heydərin belə gözəl qızı olduğunu “B” kəndində hər kəs bildiyi kimi, o həmişə yalnız atası ilə bir daşın dibində olmağını dəxi bilirdi. Bununla belə, Firuzun o qızı sevdiyini heç kəs bilməyirdi.

Bu kənddə Ağamərdan adlı bir kişi vardı. Bu da oğlu Həsənə, Həsən istəmədiyi bir qızı aldığından, Həsən həmişə atası Mərdanın vəfatını gözləyirdi ki, gedib özü istədiyi bir arvad alsın. Mərdan kişi iki ay bundan əvvəl ölmüşdü, ona görə də Həsənin gözləri həmişə axtarıcı idi ki, görək kənddə kimin qızını görə bilir, kimin qızı gözəldir. Bunun həmişə qulaqları səsdə və gözləri axtarıcı olduğundan haman dəyirmançı qızı Tutunun gözəl olmaq sədası da bunun qulağına çatmışdı. Bir gün Həsən özü dəyirmançı Heydərin yanına gedib ona, qızını mənə ver, təklifini etmişdi. Heydə isə buna cavab vermişdi ki, oğul, rəncidə olma, mən qızımı sənə verə bilmərəm, çünki əvvəla sənənin arvadın var, ikincisi də mən həmişə iki arvad alan adamları və onların arvadlarını bədbəxt görmüşəm. Mənim gözümlə ağı-qarası dünyada tək bir qızım var, ona görə də mən onu öz əlimlə bədbəxt edə bilmərəm. Həsən nə qədər çalışsa da, Heydəri yola gətirə bilmədi. Axırda bu elə qərar qoydu ki, Tutunu götürüb qaçsın. Xülasə, bir gün Həsən nökrü Hüseynə dedi ki, tufəngləri pərgarla, bu gecə mənimlə özge yerə gedəcəksən.

Haman gün Hacı Rəcəb nökerini dəyirmançı Heydərin yanına göndərmişdi ki, onu özü ilə bərabər bunun yanına gətirsin.

Sabah saat onda Heydər kişi Hacı Rəcəbin darvazasında atdan düşdü. Hacı Rəcəb isə bunu görüb, Heydər dayı, buyur, buyur, deyə-deyə bunun qabağına getdi. Heydərin qoca və çox doğru adam olduğunu kənddə hamı bilirdi, ona görə də hər kəs ona hörmətlə Heydər dayı deyirdi.

Hacı Rəcəb Heydərin qolundan tutub, qonaq evinə gətirdi. Hacı Rəcəbin oğlanları işdə olduqlarından, özü Heydər kişiye çay süzüb, yemək gətirdi. Yemək zamanı Hacı Rəcəb Heydəre söylədi ki, Heydər dayı, mənim oğlum Firuz sənin qızın Tutunu görüb, ona aşiq olub, ona görə Allahın əmri ilə sənin qızın Tutunu oğlum Firuz üçün istəyirəm; mənə cavabın nədir, de, mən də işdən-gücdən qurtarım, toyu edək. Heydər cavab verdi ki, Allah yazıbsa, o nə deyə bilər? Allah mübarək eləsin. Ancaq Heydər Hacı Rəcəbə dedi ki, onun qızı əvvəla, uşağıdır və ikincisi, səhrada böyüyüb, olur ki, Hacı Rəcəbin evinə layiq iş bacarmasın. Ona görə təvəqqe elədi ki, yola aparsınlar ki, o, bədbəxt olmasın. Hacı Rəcəb gülə-gülə Heydəre söz verdi ki, öz balasına baxan kimi buna baxacaq, nə günə olsa qəbul edib və edəcəkdir.

Hacı Rəcəb hərçənd üreyində bu işə razı deyildi, ancaq indi daha əlacı da yox idi, çünki qorxurdu ki, oğlu Firuz Tutunu götürüb qaçar, onda bu da xalq arasında daha da hörmətdən düşər, ona görə çox can-fəşanlıq ilə bunu razı edib, yola saldı.

Heydər şad-xürrəm evinə gəldi və axşam qızı Tutuya söz arasında dedi ki, qızım, deyəsən Allah bizi bir-birimizdən xeyirli ayıracaq. Tutunun üreyinə atasının sözləri ox deyən kimi dəydi, çünki atası nə demək istədiyini anlamışdı, amma bununla belə, qoca atasından bu da ayrılanda onun günü necə keçəcəyini fikir eləyib gəyət ona rəhmi gəldi və buna görə də canı ağrıdı, amma bu ağrını Firuzun məhəbbəti haman dəqiqədə mən elədi. Odur ki, Tutunun üzü yelli gündə seyr edən bulud dalından çıxan günəş kimi açılib, şadlıqdan gözləri ulduz kimi parıldamağa başladı. Firuz isə haman gün axşam evlərinə gələn kimi nöqərlərindən əhvalatı bilib anasının yanına yüyürdü ki, doğru xəbəri ondan bilsin. Anası ona əhvalatı söyləyən kimi Firuzda bir arzu peyda oldu ki, nə olaydı bircə tez olub bunlar yataydı ki, o da durub Tutu ilə görüşməyə və əhvalatı ona söyləməyə

gedəydi. Yəne həmişəki kimi qardaşlar bir yerdə çay-çörəklərini yeyib-içəndən sonra durub hər kəs öz evinə getdi ki, rahat olsunlar. Firuz isə bu əhvalatı bildiyindən şad olub nəinki yorğunluğunu, bəlkə də dünyanın hamısını unutdu. Ev əhli yatandan sonra Firuz durul atı cullayıb, yenə Tutu ilə görüşməyə getdi.

“B” kəndindən üç verst aralı bir Əhmədli kəndi vardı. Bu kəndi rəvayətə görə Əhməd adlı adam bina etdiyindən, kəndin adı Əhmədli qalmışdı. Bu kənddə Həsənin Xədicə adlı xalası vardı. Xədicəni indiki kişisi götürüb qaçmışdı. Xədicənin 13 yaşı hələ tamam olmamışdı, haman indikiəri gəlib istəmişdi. Xədicə balaca olduğundan, atası onu verməmişdi, ona görə Şirəli gəlib onu götürüb qaçmışdı.

Xədicənin atası sonra istədi ki, qızını onun əlindən alıb, özünü də Sibiriyaya göndərsin, sonra naəlac qalıb qızının nikahına razı oldu, çünki iş işdən keçmişdi, odur ki, Xədicənin bacısı oğlu Həsən də Tutunu götürüb qaçanda xalası Xədicənin evinə gətirmək qəsdı ilə haman gün onun yanına gedib, əhvalatı ona söyləmişdi və xalası Xədicə bu işə rıza vermişdi. Odur ki, Həsən xalasının yanından axşam gec qayıdıb, evə gələn kimi nökerini də yanına salıb, Tutunu götürüb qaçmağa getdi.

İlin qaranlıq gecələri idi. Bunlar hər ikisi dəyirmanı bir az qalmış atlarından yerə düşüb, piyada dəyirmanı tərəf üz qoydular. Bədbəxt Tutu isə həmişəki gecələr kimi bu gecə də atasını yuxuladıb qapılarında oturmuşdu. Firuzun yolunu gözləyirdi. Tutu bir də gördü ki, bir adam gəlir, onu Firuz hesab edib özü öz ayaqları ilə onun qabağına getdi və körpünü keçən kimi sordu ki, Firuz sensən? Bu halda onun sözlərini dinləməyib, Həsən onu tutub ağzını yaylıq ilə bərk bağladı ki, səsi çıxmasın, sonra nökeri ilə köməkləşib onu ata alıb qaçdı. Biçarə Heydər isə bu əhvalatdan bir şey bilmədi. Tutu isə bu işdən o qədər qorxmışdı ki, nitqi tutulub, ağı başından getmişdi.

Həsən haman gün kənddə olsaydı, Firuz dəyirmançı Heydərin qızını istəyib və Heydər də verib, xəbərini eşidərdi, çünki əhvalat kənddə söylenirdi və bəlkə də bu işi tutmazdı, çünki onlar bir-birilə çox dost idilər. Bu ana qədər bunlar hər ikisi Heydərin qızını istədiklərini bir-birindən gizlətməyə səbəb o idi ki, bunların hər ikisi evlənmək fikrində idi. Həsənin bu işi Firuzla söyləməməyinə səbəb o idi ki, Firuz subay oğlandır və əgər qızı belə gözəl bilsə gedib onu

ılar. Firuzun isə bu işləri Həsənə söyləməməyinə səbəb o idi ki, o atasının rızasına ümid deyildi. Ona görə bu sirri söyləməyirdi ki, bəlkə Həsən bunu qabaqlaya ki, bəs dost, haman qızı mən istəmişəm, sən ondan əl çək. Xülasə, bir-birlərinin qorxularından bu sirri heç biri o birinə açmamışdı. Firuzun atası bu işə rıza verdikdən sonra da Firuz iki dəfə də bunun yanına getmişdi ki, əhvalatı dostuna söyləsin, lakin evdə tapmayıb qayıtmışdı.

Haman gecə Həsən Tutunu götürüb dəyirman yolu ilə bir az gətirib, sonra meşə yoluna buruldu və meşə ilə Tutunu haman Əhmədli kəndinə gətirdi.

Firuz isə bunlar meşə yoluna burulanda iki-üç dəqiqə sonra haman yerdən keçəndə bunun boz atı Həsəngilin atlarının qoxusunu anlayıb kişnəməyə və onlara tərəf burulmağa başladı. Firuz bunu zor ilə dəyirman yoluna sahib haman yolla bərk sürdü və bir azdan gəlib dəyirman çatdı. Burada yenə haman atların qoxusunu duyub boz at kişnəməyin arasını kəsmedi.

Qeyri vaxt olsaydı Firuz atını minib gedərdi ki, onun səsinə dəyirmançı Heydər oyanar, amma indi daha xəcalət yeri yox idi, çünki aldım-verdim olmuşdu, ona görə də Firuz getmədi.

Atın kişnəməsinə Heydər yerindən qalxıb, qızı Tutunu çağırdı və sonra qapını açıq görüb elə hesab elədi ki, sabah açılıb, dəyirmanə dən gəlib və Tutu da onu oyatmayıb, özü dən getirənin qabağına gedib. Bu fikri etdikdən sonra Heydər yenə yerindən durub bayıra çıxdı və burada, Tutu, Tutu, deyib, bir neçə dəfə çağırdı. Tutu cavab vermədiyindən, Heydər kişi – ay atlı, kimsən, nə deyirsən? – dedi. Firuz isə – mənəm, Firuzam, – deyər cavab verdi və sordu ki, dəyirmanda növbə varsa, sabah çoxlu dən getirəcəyəm. Tutu burada yoxdur.

– Tutu, ay qız Tutu, haradasan? – deyib bir daha cavab almadıqda, Heydər kişi – vay, yəqin qızımı götürüb qaçıblar. – dedi. Bu sözləri Firuz eşidən kimi tükələri biz-biz olub az qaldı ki, ağı başından getsin və sonra özünü toxdadıb sordu ki, ay kişi, nə deyirsən, bir evə bax. Heydər bir zaman qızı axtarıb çağırırdıqdan sonra bunlar hər ikisinə yəqin oldu ki, qızı götürüb qaçıblar. O saat bunların hər ikisi boz ata süvar olub, quş kimi kəndə gəldilər. Buraya gəldikdə Firuz Heydəri koxanın qapısına apardı ki, ona xəbər eylesin, özü də durmayıb dostu Həsənin yanına getdi ki, əhvalatı ona söyləsin və bərabər qızı axtar-sınlar, lakin buraya gəlib sorduqda cavab aldı ki, Həsən Əhmədli

kəndinə xalası evinə gedib, hələ gəlməyib. Əhmədli kəndi məlum olduğuna görə iraqda deyildi. Ələlxüsus boz atın ayaqlarının altında bir neçə dəqiqəlik yol idi, ona görə Firuz üz tutdu ki, gedib Həsənə gətirsin, çünki Həsən çox diribaş və iş bilən oğlan idi və onun indi Firuzə köməyi lazım gəlirdi. Firuz quş kimi yol gəderkən öz-özünə fikirləşirdi ki, kim Tutunu götürüb qaçar? Heç bunun bir dəfə də olsa üreyinə gəlməzdi ki, özü haman işi tutan adamın üstünə gedir.

Həsən Tutunu götürüb xalası Xədicənin evinə düşəndən sonra Tutu özünə gəldi və burada gözələrini açıb ömründə görmədiyi adamları görəndə təəccüb elədi və dedi:

– Məni buraya niyə gətiribsiniz?

Xədicə cavab verdi ki, səni bu oğlan çox sevir, ona görə də səni götürüb buraya gətirib ki, sabah səni özünə nikah eylesin, sən də razı ol.

– Mən bu işə heç vaxt razı olmaram, – deyər Tutu istədi ki, durub evdən çıxsın. Xədicə buna dedi ki, bala, mən səndən balaca idim, mənə də belə götürüb qaçdılar, indi mən çox şadam, sən razı ol, sonra özün də görəcəksən ki, mənim sözlərim doğrudur. Bir az burada oturandan sonra xalası Həsənə dedi ki, durun gedin öz evinizə. Həsən durub bunun qolundan tutub o biri evə apardı. Tutu burada gördü ki, Həsən onun namusuna toxunmaq istəyir, bunun əlindən çıxıb başladı yalvarmağa ki, sən Allah, mənə belə işlər təklif etmə və sonra gördü ki, bunlardan fayda yoxdur, cəld cibindən bıçağını çıxarıb boğazına tutub dedi: əgər bir qədəm irəli gəlsən, boğazımı kəsəcəyəm. Bu gürultuya Xədicə bu evə gəlib yenə başladı ki, qız, bəsdir, səni öldürər, gəl razı ol. Tutu cavab verdi ki, mən ölümdən qorxmayıram, mənə öldürsün, ancaq heç vaxtı onu yanıma qoymaram və əgər görsem ki, mənim yanıma gəlir özüm-özümü bu bıçaqla öldürəcəyəm. Bunlar bu söhbətdə iken Xədicənin darvazası döyüldü. Xədicə ilə Həsən bir-birinin üzünə baxıb, bir-birindən sordular ki, bu kimdir, xeyir olsun? Xədicə qapıya çıxıb – çağırın, kimsən? – dedi. – Mənəm, Firuzam, Həsənə çağırıram, – deyər cavab gəldi. Bu səsi qapı açıq olduğuna Həsən özü eşidən kimi Tutu da eşitdi və var gücü ilə – Firuz, gəl mənə qurtar, – deyib çığırdı.

Firuz Tutunun səsinə eşidən kimi onu tanıyıb darvazanın üstündən həyəyə aşdı və qapıya yüyürüb, – Tutu, haradasan, sağsansa cavab

ver, – deyib tüfəngini üst ayağa qaldırdı. Hələ Firuz əhvalatı bilmədiyindən, Həsən qapıya çıxanda onu güllə ilə vurmadı. Həsən Firuzu görüb dedi ki, sakit ol, buraya gəl görüm niyə çıxırırsan. Firuz evə girib Həsənə dedi ki, mənim nişanlım Heydərin qızı Tutunu bu gecə götürüb qaçıblar, mən sənə evinə gəldim; səni tapmadım, burada olduğunu bilib, buraya gəldim ki, səni aparam, mənə onu axtarmağa kömək et, burada Tutunun sədası qulağıma dəydi, Həsən, amandır, burada isə, mənə kömək et, onu tapıb aparım. Həsən sordu ki, məgər Tutu sənə nişanlım imiş, mən bunu indi eşidirəm və sonra Firuz dedi ki, əgər söz verirsən ki, mənimlə dostluğu pozmazsan, Tutunu bu gecə mən sənə tapıb verərəm. Həsən əhvalatı başdan-başa necə ki, olub, dostu Firuz söylədi və sonra düşünü açıb dedi ki, Firuz, əlində tüfəng var, sənə izindir, mənə günahlı bilirsənsə, qanım sənə halaldır, mənə öldür. Hesab etmə ki, səndən qorxub bu sözləri sənə deyirəm. Firuz cavab verdi ki, əgər sözlərin doğru olsa, dünya və axirət sən mənim qardaşımsan. Sonra Həsən Firuzun əlindən tutub onu üç evdən keçirib, dördüncü evə – Tutunun yanına apardı. Tutu Firuzu gören kimi bıçağı yerə atıb bunun üstünə yüyürdü və bunu qucaqlayıb hönkür-hönkür ağladı. Həsən xalası Xədicə ilə bir zaman bunları tək qoydular ki, Firuz qızı söyləyib bunun sözlərinin doğruluğunu yəqin eləsin. Bu arada Həsən gedib darvazanı açdı və Firuzun atını içəri gətirib qabağına ot töküüb bağladı. Həsən evə gələndə gördü ki, Firuz Tutu ilə hamam söhbət elədikləri evə gəlirlər. Burada Tutunun gözüünün qabağında Firuz Həsənə qucaqlayıb dedi ki, Tutu, sən yəqin bil ki, əgər mən səni və sən mənə sevdini Həsən bilsəydi, dünyada belə işə razı olmazdı və bu gündən sonra yenə Həsən sənə və mənim qardaşımsan.

Bundan sonra bunlar burada oturub belə bir məsləhət elədilər ki, bu işi nə günə camaatın nəzərinə versinlər ki, nə qız rüsvay olsun və nə də Həsən işə düşsün. Bunlar hamısı belə qərar qoydular ki, guya Firuz Həsənə götürüb öz kəndlərinə qayıdanda yolda hamam qızı götürüb qaçan adamlara rast düşüb, qızı onların əlindən saldırib alıblar. Tutu da Həsən Firuzun dostu olduğundan və bu əhvalat belə qurtardığından şad olub bu sözləri təsdiq etməyi boynuna götürdü və sonra bunlar durub üçü də yola düşdülər. Bunlar kəndə gələndən bir az sonra sabah açıldı. Firuz Tutunu götürüb koxagildə atasına təhvil verib əhvalatı da beləcə koxaya söylədi və Tutu da onların sözlərini təsdiq elədi.

Qızı götürüb qaçan adamları nə qədər axtarıdılarsa, tapa bilmədilər və bu iş beləcə batıb getdi. Bu əhvalatı kənddə hər kəs bir növ söyləyirdi. Az vaxtdan sonra Rəhim bəyin oğlu şəhərdən gəlib, işə o da aşına oldu.

Rəhim bəyin oğlu Kamal bəy “B” kəndinin mülkədarı idi. Rəhim bəy öz sağlığında bunu balaca olduğuna görə tez evləndirməmişdi. Özü də vəfat edəndən sonra oğlu Kamal bəy evlənmək istəmirdi. Kamal bəy ətrafda olan bəylərin hamısından dövlətli və adlı bir bəy idi. “B” kəndində bir adam yox idi ki, bunun xatirini istəməsin və bundan qorxmasın. Kamal bəy heç kəsə bir iş eləməmişdisə də, amma özünü elə dolandırmışdı ki, bunun acığını tutdurmağa heç kəs cürət edə bilməzdi.

Heydərin atası Rəhim bəyə qulluq elədiyini Kamal bəy bilirdi və ona görə də həmişə onun əhvalına gah qənd-çay göndərirdi, gah da onu yanına getirib sorardı.

Heydərin kişi bunun atasının yanından çıxan vaxtı onun qızı Tutu altı yaşında və özü də on bir yaşında idilər.

O zamandan sonra nə Tutu Kamal bəyi, nə də Kamal bəy Tutunu görməmişdi. Kamal bəy hərçənd Heydərin atasının qızı olmadığını bilirdi, lakin bunu indi eşitdiyi kimi gözəl bilməyirdi, ona görə çox istəyirdi ki, Heydərin qızı Tutunu görsün və bu səbəbə görə faytonunu qoşdurub göndərirdi ki, Heydərin qızı ilə bərabər onun yanına gəlsin.

İki saat keçmədi ki, Heydərin öz qızı ilə balaca ağasının yanına gəldi. Kamal bəy də bunun salamını alıb əhvalını sorandan sonra Heydəre dedi ki, Heydərin lələ, bircə də görüm bu necə əhvalatdır və nə günə olub. Heydərin də bərabər əhvalatı buna söylədi. Bu əsnada ev nökrəri gəlib Kamal bəyə dedi ki, anası onu çağırır. Söhbəti yarımçıq qoyub, Kamal bəy o biri evə, anasının yanına getdi ki, görsün anası ona nə deyir. Evə girdikdə açıq-açıqna Tutunun ay kimi üzünü, lələ tək qırmızı yanaqlarını görüb heyran qaldı. Tutu isə ağasını gördükdə dik ayağa qalxıb, üzünü divara çevirdi. Kamal bəy indi onun arxası dolusu topuqlarına tökülmüş qara saçlarını görüb bilmədi ki, bu evə nə üçün gəlmişdir. Bu halda anası Kamal bəydən sordu ki, oğul, axşama necə nəfər adam çağırırsan, necə qonaq olacaq? Kamal bəy cavab verdi ki, qonaqlarım çox olacaq, tədarükü artıq görün. Anasının yanından bəriki evə keçəndə Kamal bəy əli ilə alnını və tükələrini sığal edib,

dedi ki, pərvərdigara, bu nə idi mən gördüm? Pərvərdigara, nə gözəl canlar yaradıbsan? Bu halda Heydər lələ Kamal bəyə ayağa qalxmaqla onun fikrini özünə gətirdi və Heydəri oturdub, Heydər lələ, söyle görüm daha nə var? – dedi. Bir az daha Heydər ilə söhbət etdikdən sonra Kamal bəy Heydəre dedi ki, Heydər lələ, bilirsən nə var?

– Buyur ağa, bilmirəm, – deyə cavab verdi.

Kamal bəy Heydəre dedi ki, Heydər lələ, sən daha lap qocalmısan, mən doğrusu səni qoymaram ki, bu yaşında sən gedib dəyirmanı baxıb belə çətinliklə bir parça çörək yeyəsən və bir də görürsən qocalıqda sənə başına nə işlər gəlir, sən həmişə burada qalacaqsan, burada nə sənə və nə sənə qızın Tutunun xatirinə dəyən işi bir kimsə tuta bilməz. Beş gün ömrün qalıb, onu da qal burada ibadət et, rahat keçir. Qaldı qızın, o da anama köməkçi olsun, daha qocalıb, bir qulluqçu ona azlıq edir.

Heydər kişi bu işə çox şad oldu. Haman gün Kamal bəy onu götürüb bazara getdi, ona və qızına iki dəst üst libası və üç dəst də alt libası alıb yola saldı və dedi:

– Heydər lələ, düz gedərsən hamama və orada təmizlənilib təzə paltarını geyib gedərsən zala və orada çay tədarükü görərsən ki, axşam çox qonaq olacaq.

Axşamərəfi Heydər evə gələndə az qaldı ki, onu tanımasınlar. Heydər otağa girib qızı Tutunu yanına çağırdı və ağası ona alan paltarını verdi ki, qızım, bir daha dəyirmanı getməyəcəyik, çünki bəy qoymayı. Tutu atasının sözünə qulaq asmayıb, cəld parçalara baxdı. Tutu belə parçaları nəinki ömründə geyməmişdi, bəlkə də, görməmişdi, ona görə də çox şad olub parçaları qoltuğuna vurub və bir az da dədəsine və otağın zینətinə baxıb xanımın yanına getdi.

Axşam oldu. Kamal bəyin qonaqları bir-bir, iki-iki cəmleşdilər, bunlardan bir neçəsi qumar oynamağa məşğul oldu, qeyriləri isə söhbətə, qrammofon çalmaqla vaxtlarını keçirirdilər.

Dünyada heç bir şey görməyən və bilməyən Tutu oxuyan qutunu, bu qədər zinəti, belə iltifatı görüb, təzə dünyaya düşən kimi olub, göz-ləri açıldı. Bu, elə bilirdi ki, hamının paltarını dəyirmanı gələn adamların paltarını kimi olar, hamının da evi bunların evi kimi olar. Həmişə qara çıraqla işığına baxan Tutu indi növbənöv asma lampalar, hansılara ki, özü buzlu lampa adı qoymuşdu, çünki ətrafında olan şüşələri deyir-

manın navalçalarından asılan buzlara oxşayırdı, bədennüma güzgülər ki, bu ana qədər onlar dünyada nəyə lazım olar, bilməyirdi və öz-özünü ancaq təmiz sularla görmüşdü. Divardan asılmış xalçaları və yerə döşənmiş xalıları gördükcə, onun ürəyində növbənöv arzular, xahişlər, hisslər oyanmaqda idi. Xanımın evində çıq-çıq səs edən dəyirmi şeyi divardan asılı görüb, Tutu bunun nə olduğunu xanımından soruşdu və xanım – o, saatdır, – deyəndə onun nəyə lazım olduğunu bilməyib dedi ki, o və atası sabah açılmağı və gecənin nə vaxt olduğunu göydəki ulduzlar və xoruzların banlaması ilə bilirdilər. Xülasə, bu evdə Tutunun gözlərinə dəyən bir şey yox idi ki, o onu özlərində, ya qeyri-evdə görmüş olaydı. Doğrusu budur ki, Tutu Xədicə ilə koxanın evindən başqa heç bir yerə nə getmişdi və nə bir şey görməmişdi. Əvvəl dəfə ağası Kamal bəy evə gələndə ondan utanıb, ona baxmayan Tutu, indi hər dəfə o, anasının yanına gələndə gözünün altından ona baxırdı. Onun əynində təzə Avropa paltarını, boynunda və döşündə qar kimi ağ kraxmallı yaxalığı və köynəyi görəndə Tutunun həm xoşuna gəlirdi və həm də onu təəccübləndirirdi. Kamal bəy bunu görmək istədiyindən tez-tez anasının yanına gəlməsi yavaş-yavaş Tutunun üzünü açdı. Axırda Tutu o qədər cəsarətlənmişdi ki, başını qaldırıb layiqincə Kamal bəyin dolu və ağ üzünə, qara qalın bıqlarına, uzun və gözəl daranmış tükələrinə baxıb və öz nur kimi üzünü də ona göstərirdi. Deyirlər ki, insanlar lampa işığında daha gözəl görünürlər. Odur ki, bu dəfə Tutunun üzünü görüb, Kamal bəy onu mələikə hesab edirdi, çünki bu ana qədər gördüyü qızlarda və arvadlarda o, bu tövrüz, göz görməmişdi, ona görə də bu dəfə Kamal bəy az qaldı ki, anasının yanında gedib Tutunu buse eləsin.

Ziyafət qurtardı. Qonaqlar dağılandıqdan sonra Kamal bəy həmişəki kimi anasının yanına gəlib, bununla söhbətə əyləşdi. Bu evlərin işləri qurtardığından, Kamal bəyin anası Qəmərxanım qulluqçuları Dinara dedi ki, gedin otaqları da yığışdırın. Kamalın evini də. Dinar özü ilə bərabər Tutunu da götürüb getdi. Köməkləşib qonaq otağını yığışdırandan sonra Tutu ilə bəhəm Kamal bəyin yatacaq evinə getdilər ki, oranı da yığışdırınsınlar. Tutu Kamal bəyin evinə girəndə heyran qaldı. Əvvəl onun gözüne hündür krovat və bunun başında kağız kimi hər iki tərəfindən sallanmış qıraqları torlu alaçıq, yəni qeyri bir kölgə kimi bir ağ görükdü. Sonra krovatın yanında bir balaca dördayaqlı bir şey ki, bu da gecə stulu idi, bunun üstündə bir şüşə qab ki, bu da qrafın

idi və bir qutu papiros və siqar və bunların yanında bir spicəka var idi. Bundan başqa, bir kamod ki, adını sonra Dinar ona demişdi və bunun üstündə güzgü, çiçəklər qoyulan vazalar, bir neçə xırda şüşələr ki, növbənöv müşklərlə dolu, daraq, şotka və qeyrilərini gördü. Digər tərəfdən isə içi dolu paltar şkaflı, bir neçə sandalya və kreslolar var idi. Dinar əvvəl bu evin gecə lampasını alışıdırıb onun gün şarını başına qoydu və sonra ipək yorğanını ayaq tərəfə çəkib perqu balıncıları çırpıb baş tərəfinə düzdü və sonra müşk şüşələrindən bir neçəsini açıb balıncıların və döşəyin üstünə tökdü.

Şüşələrin ağızları açılan kimi evi bunların qoxusu bürüdü və evdən cənnət qoxusu gəldi. Tutu isə bu sirrə heyran qalıb Dinardan birçə-birçə bunlar nədir və nədən ötrü bunları elə etdiklərini sormağa idi. Bu işin hamısını qurtardıqdan sonra Dinar bu evin pəncərələrinin birini örtüdü, o birisinin isə yenə qar kimi ağ pərdəsini salıb dedi ki, di gəl gedək, daha burada bir iş qalmadı. Bunlar evdən çıxanda Tutu Dinardan soruşdu ki, burada kim yatır, Dinar cavab verdi ki, ev Kamal bəyin yataq evidir, o yatır. Bu xəbəri eşidən kimi Tutu bir daha çevrilib o evə baxdı. Lampanın – gün şarının işığı ağ krovata və balıncılara düşdüyündən, ay işığında görünən kimi gəlirdi. Otaqdan çıxdıqdan sonra Dinar bir daha ağanın gece çustları yadından çıxdı, – deyib evə girdi və oradan bir cüt sarı çust əlinə götürüb çıxdı və sonra ağasının yanına getirib, onun ayaqlarından çəkmələrini çıxartdı. Biçərə Tutu çarıqdan və başmaqdan başqa ayaqqabı görmədiyindən, bu işə çox təəccüb elədi.

Bundan sonra Kamal bəy anası ilə vidalaşib evinə getdi. Kamal bəy evinə gedəndən sonra Dinar Qəmərxanımın yerini saldı. Qəmərxanım Dinara yüklərin birindən Tutu üçün yatacaq göstərib dedi ki, onun yerini öz otağında salsın və sonra getsin.

Dinar Qəmərxanımın əmrini yerinə yetirib, öz evinə getdi. Burada Tutunun yadına atası düşüb xanımdan soruşdu ki, dedəsi harada yatıb? Qəmərxanım cavab verdi ki, qızım, qorxma, onun da özünə təliq evi var. Bundan sonra bunlar bir az da söhbət edib yatdılar.

Kamal bəy Heydəri və qızı Tutunu öz evinə getirib, onları yanında saxlamağını Firuz sabahı günü eşidib, çox pərişan oldu və öz-özünə dedi: nə yaman yerdə gün axşam oldu, nə dərin quyuya daşım düşdü.

Firuzun bu sözləri deyib pərişan olmağına onun iki dəlili vardı. Əvvəla, Firuza yəqin olan bu idi ki, əgər Kamal bəy Tutunu görsə,

dəyirmançı qızı olmayıb, lap meymun qızı olsa, onu alacaq: ikinci, Tutu da onun əvvəla gözəlliyini və onun dövlətini, calalını görəndən sonra Firuzu sevəcəyinə əmin deyildi. Ona görə Allah, mən nə eləyim, necə eləyim – deyə-deyə gəzib, fikir eləyirdi. Bir qədər fikirləşdikdən sonra Firuz belə qərar qoydu ki, var gücü ilə çalışıb üç-dörd günə qızı özünə nikah eləsin, çünki bunların ürəklərində məhəbbət alovu alovlanardısı, qızın onun əlindən çıxacağına əmin idi. Ona görə Firuz Molla Mehdiyin yanına gedib əhvalatı ona söylədi və Molla Mehdiyə iyirmi beş manat pul verib təvəqqə elədi ki, bu işə tez əlac eləsin.

Kamal bəy anasından ayrılıb öz yatağına gəldi və soyunub yatdı ki, yuxulasın... Heyhat... Nə qədər çalışdısa yuxulaya bilmədi. Həmişə təbiətin ağuşunda bəslənmiş Tutunun gözəlliyi və onun məhəbbət cidası Kamalı öylə yaralamışdı ki, onun yarasının ağrısından yata bilmədi. Ona görə yerindən qalxıb libasını ayninə geyib, otağında gəzməyə başladı.

Bir qədər fikirləşdikdən sonra Kamal bəy balkon ilə anasının otağının pəncərəsinin qabağına gəlib onu tiqqıldatdı ki, anasını yanına çağırıb üreyini ona açsın.

Tutu yuxulamamışdı: onun qəlbində iki qüvvə bir-biri ilə savaşımaqda idi. Bu qüvvələrdən biri onun Firuza olan, digəri isə Kamal bəyə təzə pöhrə atmış, təzə qanad açmış məhəbbəti idi. Bayaq onun Firuza, bahar çiçəkləri kimi açmış məhəbbəti indi payız yarpaqları kimi saralıb tökülməkdə idi. Bayaq Firuzun gül kimi üzünü indi onun gözlərində sübh işığına qalmış ay kimi itməkdə idi. Bir parça kağız bərk külək qabağında gedən kimi, Firuzun məhəbbəti Kamal bəyin məhəbbətinin gücündən Tutunun qəlbində uçub itməkdə idi.

Nəhayət, Tutunun məhəbbəti Kamal bəydə davam etdiyindən o, belə qərar qoydu ki, Firuzu unutsun və bir daha ona görünməsin. Ancaq Kamal bəy də bunu sevib almağına ümid olmadığından, Tutu üreyində belə qərar qoydu ki, ömrü varkən ərə getməyib, həmişə kəniz kimi Kamal bəyin yanında qalıb ona xidmət eləsin. Tutu bu fikirdə iken pəncərənin tiqqılına ayrılıb, – kimsən, – dedi. Tutunun səsinə eşidib Kamal bəyin az qaldı ki, nitqi tutulsun, sonra özünə gəlib dedi ki, Tutu, mən anamı çağırıram, onu oyat, mənim yanıma gəlsin. Bu sözlərdən sonra Kamal bəy öz evinə gedib anasını gözləyirdi. Tutu isə yavaşca-yavaşca Qəmərxanımı oyadıb dedi ki, səni Kamal bəy

çağırır. Qəmərxanım cəld yerindən qalxıb, – Allah xeyir eləsin, – deyə-deyə paltarını geyib oğlunun yanına getdi.

Qəmərxanımın çox övladı olub, ancaq bir Kamal bəy qalmışdı, ona görə o, Kamal oğuldan artıq yox, bəlkə də Allahundan artıq istəyirdi. Ömründə Kamal bəy gecenin bu vaxtı onu oyatmadığından biçərə Qəmərxanım elə qorxmışdu ki, az qalmışdı ayaqları tutulsun, o, bir güc ilə oğlunun yanına gəldi və pəncərədən onu gəzən görüb ağlamsına-ağlamsına soruşdu ki, Kamal, nə var, birçə de görüm nə xəbərdir? Kamal bəy, xeyirdir, anam, qorxma, – deyib pəncərədən bunun qabağına çıxdı və bunu qucaqlayıb, gəl, anacığım, sənə bir söz söyləyəcəyəm, – deyə öz evinə gətirdi.

– Sözüünü sabah deyə bilmədinmi?

– Yox, anacığım! Sabahadək davam edə bilmədim, onun üçün səni oyatmağa məcbur oldum.

– Di söylə bir görüm nə var?

– Əziz anam, sözümü deməyə səndən qorxuram.

– Nə sözdür, qorxma, söylə, niyə qorxursan?

– Qorxuram ki, qəbul etməyəsən, onda məndən narazı olacaqsan, çünki mən fikrimi dəyişmərəm.

– Birçə de görüm nə var, söz verirəm ki, razı olaram.

– Anacığım! Tutunu sevmişəm, onu mənə al. – Bu sözləri deyib Kamal bəy anasını bərk qucaqlayıb öpdü. Qəmərxanım bir qədər fikirdən sonra dedi ki, oğlum, mən razıyam, amma qızın Firuzu sevdiyini bilmirəm bilirsən, ya yox? Digər tərəfdən, qızı götürüb qaçırlar, onu yenə saldııb alan Firuzdur. İndi bu işlər sənə eyib gəlməzmi?

– Yox, anacığım, nə eybi var, şərt qızın təmiz qalmasıdır.

– Balacığım, sən mənim birçə dənəmsən, sonra Firuz səni öldürər, özün də bədbəxt olarsan, mənə də ki, daha özün bilirsən...

– Yox, anacığım, sən qorxma, Firuz nəfəsini də mənim qorxumdan ala bilməz, nə fikir edirsən?

– Özün bil, bala, Allah xeyir eləsin, mən razıyam.

– İşin hər üzünü mən fikirləşmişəm: sabah Molla Mehdiyə bir məktub yazıb, onu buraya gətirəcəyəm və ona deyəcəyəm ki, gedib Firuz və onun atası Hacı Rəcəbə desin ki, bir daha Tutu sözünü ağızlarına alıb danışmasınlar.

– Çox əcəb, bala.

Bu sözlərdən sonra bunlar salamatlaşıb bir-birindən ayrıldılar.

Firuz sözünü Molla Mehdiyə deyib qurtaranda Kamal bəyin nökrəri qapıdan içəri girib məktubu ona verdi. Kamal bəy Molla Mehdiyə yanına çağırmaq fikrindən düşüb, sözlərini ona məktub ilə yazıb məlum etmişdi. Ona görə Molla Mehdi məktubu oxuyub başını yellətdi. Molla Mehdi başını yellətdikcə bədbəxt Firuz torpaq kimi qaralıb, gah da heyva kimi saralırdı.

Məktubu qurtarıb Molla Mehdi əlini cibinə saldı və oradan iyirmi beş manat pul çıxarıb Firuzla verdi və dedi: Firuz, al pulunu, iş işdən daha keçib və başladı məktubu oxumağa:

“Möhtərəm Molla Mehdi!

Sizdən təvəqqe edirəm ki, bu məktub sizə çatən kimi gedib mənim tərəfimdən Hacı Rəcəbə və onun oğlu Firuzla deyərsiniz ki, Tutu sözünü ağızlarına alıb danışmasınlar.

Sizə müxlis Kamal”.

Məktub oxunub qurtaran kimi, biçərə Firuz ildırım vuran adam kimi bir zaman bihuş qalıb, sonra Molla Mehdi ilə bir kəlmə də olsa danışmayıb getdi və gəlib ölü kimi həyətlərindəki alma ağacının altına yığılıb qaldı.

Həmin gün axşam Hacı Rəcəb evinə gələndə yolda ona Molla Mehdi rast olub, əhvalatı ona söylədi. Hacı Rəcəb bir növ bu işə şad oldusa da, sonra – oğlum bədbəxt oldu, – deyib bulud kimi qaralıb, evinə gəldi.

Hacı Rəcəb evinə gələndə nökrələri atları və malları fərağat eləyirdilər. Hacı Rəcəb bunları görüb soruşdu ki, ay gədə Firuz haradadır?

Nökrərlərdən biri cavab verdi ki, odur, alma ağacının altında yatıbdır.

Atası buna tərəf üz tutub neçə dəfə çağırırdı. Firuz ayağa qalxmırdı. Axırda atası bunun yanına gəlib bir güc ilə bunu çağırıb durğuzdu və dedi: ədə, quru yerdə niyə yatıbsan, ürəyin ağrımazmı? Firuz cavab verdi ki, ürəyim ağrıdığı üçün burada yatıb qalmışam və sonra yerindən durub, həmişə atası ilə danışmağa cəsarət etməyən Firuz indi atasının ağuşuna atılıb bərkdən: – atacığım, bədbəxt oldum, – deyə ağladı.

Atası nə qədər zalım adam idisə də, yenə də bunu belə ağlayan görüb davam edə bilmədi və buna qoşulub ağladı. Nökrələri isə əhvalatdan bixəbər olduqları üçün bunların yanına yüyürüb, ağaları Hacı Rəcəbi ağlayan görüb, çox təəccüb elədilər, çünki bunlar onun nəinki ağlayan, hətta bu ana qədər heç güldüyünü də görməmişdilər.

Əhvalat kənddə söylənməyə başlandı. Bir neçə günə kimi Tutudan başqa, bu xəbər hər kəsə məlum oldu. Tutunun bu əhvalatı bilməməyinə səbəb bu idi ki, Kamal bəylə anası qadağan eləmişdilər ki, ev adamlarından heç biri bunu ona söyləməsin, ona görə də bir kəs ona söyləmədi. Çünki qorxurdular ki, qız ya dəli olacaq və ya da özü öz ayaqları ilə Firuzla qoşulub qaçacaq.

Heydər kişi bu işi Kamal bəyin anasından eşidib, yarı şad, yarı peşman olmuşdu.

Heydər kişinin şad və peşman olmasına səbəb vardı, şad olmasına səbəb bu idi ki, əziz balası daha gözəl yere düşüb, Kamal bəy kimi bir bəyin arvadı və özü də qaymatası hesab olunacaq idi. Pərişan olmasına səbəb bu idi ki, qızı Tutunun Firuzu sevdiyini bildirdi, indi məhəbbət cəhətinə guya bədbəxt olurdu. Xülasə, Heydər kişi əhvalatı bilib, Allah xeyir eləsindən başqa bir söz demədi. Nəhayət, bu adamların hamısı da belə hesab edirdilər ki, Tutu Firuzu sevir və əgər bu xəbəri eşitsə dəli olacaq və heç də həqiqəti bilməzdilər, əgər Tutu özü onu açmasaydı.

Firuz üç gün nə yedi, nə içdi və nə də evdən çölə çıxdı. Onun ata və anası və qeyriləri belə hesab edirdilər ki, onun nitqi tutulub, ya dəli olub və ya ölür, ona görə heyif oğul, heyif Firuz deyirdilər. Firuz isə ürəyində hələ belə fikir edirdi ki, Tutu onu sevir və ona görə cürbəcür tədbirlər töküdü ki, onu bir görsün və ya ona bir sifariş eləyib əhvalatı bildirsin. Ona görə dördüncü günü Firuz anasının yanına gəlib dedi ki, bir qoca qadın ilə Tutuya xəbər göndərəcəyəm ki, gecə filan yere gəlsin və oradan onu götürüb, düz İstanbula qaçacağam. Anası bunun danışdığına şad olub riza verdi.

Bunların kəndlərində bir dul qarı olurdu. Onun adı Sona qarı idi. Bu həmişə onun-bunun paltarını yuyub, buğda arıtdayıb başını saxlayırdı və arada bir Kamal bəyin evinə də gedib gəlirdi. Ona görə Firuz onun yanına gəlib, on manat pul verib dedi ki, Sona qarı, get Tutuya mənim tərəfimdən filan, filan sözləri de, xəbərin də mənə gətir, gözləyirəm. Sona qarı birdən-birə on manat gören kimi ayağa durub düz Tutunun yanına gətdi. Burada fürsət axtarıb Tutuya dedi ki, Firuz deyir ki, gecə hamını yatırıb darvazaya gəlsin, onu gözləyəcəyəm. Bu sözləri Sona qarından eşidən kimi, Tutu gülüb ona cavab verdi ki, get Firuzla dəginən ki, mənə unutsun və əgər bundan sonra sən də buraya gəlsən, Qəmərxanıma deyib səni döydürəcəyəm.

Sona qarı bu cavabı ilə Firuzun yanına gəldi və əhvalatı ona söyləyib dedi ki, bala, Tutu sən gören Tutu deyil, Tutu bir xanım olub ki, əynindəki, başındakı paltarlar hamısı zərü-zibadır. Bu sözləri eşidən kimi Firuz ümitsizlikdən az qaldı ki, dəli olsun və dedi: doğrudan da, gözəllər vəfasız olarmış.

Tutu Kamal bəyin evində sabahı gündən qulluqçu hesabında sayılmırdı. Bir tərəfdən onun qəlbini ələ almaq üçün Kamal bəy ona növbə-növ paltarlar və ayaqqabılar alıb gətirirdi və onunla çox mehribanə, nəzakətlə danışır söyləyirdi, digər tərəfdən isə Qəmərxanı onu hamama aparıb, gözəl paltarlar tikib, geydirib özü ilə bərabər nahar elədirdi və öz evində qeyri bir pək rəxtxabda yatırdardı. Tutu isə atasının paltarını gələn günü dəyişdirib və özünü də hamama göndərdiyindən belə hesab edirdi ki, bunu da indi hamama aparıb təmiz edəndən sonra belə təmiz və yaxşı geydirərlər ki, öz abırlarına dəyməsin. Bu işlərə bundan başqa bir mənə verməyirdi, verə də bilməzdi. Ancaq Tutu bircə onu hiss edirdi ki, Kamal buna baxanda və danışanda artıq nəzakət ilə danışır və gülür, ona görə də Tutunun məhəbbəti Kamal bəyə gündən-günə artırdı. İki-üç gündən sonra Kamal bəyin yataq otağını sabah və axşam yığışdırmağı buna tapşırıbmışdılar.

Bir gün Kamal bəy evdə yox idi və nahar da eləməmişdi, amma axşama evə gələcək idi. Axşam onun otağını Tutu yığışdırmağa gedəndə gec gəldi, ona görə Qəmərxanı özü köhnə zamana adamı olduğu üçün bunun mənasını da düşünməmişdi, belə fikirləşmişdi ki, Tutunun müşklərdən xoşu gəlib qoxulayıbdır. Sona qarı Firuzun sözlərini Tutuya deyib gedən kimi Tutu gəlib Qəmərxanıma əhvalatı və özünün cavabını söylədi. Bu əhvalatı eşidən kimi Qəmərxanı Tutunun Kamalın balıncını busələməyinin mənasını, oğlunun yerinə çiçəkləri kim tökdüyünü anladı və bildi və ürəyində çox şadlanıb oğlunun yolunu gözləyirdi ki, əhvalatı və Tutunun tutduğu işləri ona açsın, söyləyin. Ancaq Kamal bəy bu gecə evə çox gec gəldi, anası qərar qoydu ki, oğluna əhvalatı sabah söyləsin və Tutu ilə bərabər yuxulamağa getdilər. Kamal bəy gecə gec gəldiyindən sabah da gec durmuşdu. Anası axırda çox tənə gəlib Tutunu göndərdi ki, get Kamalı oyat, durub tez buraya gəlsin. Tutu Kamal bəyin qapısına gələndə əvvəl ona bir titrəmə gəldi. Sonra özünü toxdadıb qapını taqqıldatdı. Kamal bəy Tutu gələndə yuyunub qurtarmışdı, paltarını geyib, döşünü

düymələyirdi. Qapının taqıltısını eşidib, – kimsən, – dedi. Tutu Kamal bəyin səsini eşidib diksindi və dedi: mənəm, xanım səni çağırır. Tutunun səsini Kamal bəy eşidib qapını açdı və dedi: durmuşam, gəl evi yığışdır. Tutu içeri girəndə Kamal bəy üreynə dedi ki, ay kişi, nə vaxta kimi zənn altında ağlayacağam, deyirlər ki, qəfil buse üreyni bildirir. Gəl mən bunu buse edim, görək nə deyir. Tutunun bir gözü əlində, bir gözü Kamal bəydə onun rəxtəbini yığışdırırdı, bir də gördü ki, Kamal bəy onun üstünə gəlir, lalə kimi qızarıb başını aşağı saldı. Kamal bəy onu bərk qucaqlayıb üzündən, gözündən öpdü və dedi:

– Tutu, səni sevirem, əgər məni sevdiyini mənə xəbər versən, canımı sona qurban edərim.

Tutu başını yuxarı qaldırıb dedi ki, mən də səni sevirem.

Bu cavabdan sonra Kamal bəy bunun bir daha dodaqlarından buse edib, şad-xürrəm anasının yanına getdi ki, əhvalatı anasına söyləsin.

Burada oturub, Kamal bəyin anası ilə balasına əhvalatı söyləyib qərar qoydular ki, on günə kimi toyu başlayıb, nikahı oxutsunlar.

Bu gündən sonra Kamal bəy ilə Tutu ləzzət içrə ömürlərini keçirirdilər və hər axşam bir-birini qucaqlayıb öpdükdən sonra ayrılıb hər biri öz evinə gedirdi. Bunlar özlərini nə qədər xoşbəxt hesab edirdilərsə, biçərə Firuz o qədər bədbəxt idi.

Firuz Tutunun cavabını aldıqdan sonra yeməz, içməz, həmişə dəyirman ətrafında Tutu ilə görüşdükleri, öpüşdükleri və söhbət etdikləri yerlərdə, hər gecə, bayquş kimi ulayıb gəzirdi. Bunun ata-anası və dostları nə qədər buna nəsihət edirdilərsə də bu onların sözlərindən sakit ola bilməyirdi, həmişə onun mənzili dəyirman və dəyirman ətrafı olduğundan, dəyirmanə gələn adamlar arasında gah gülünc, gah da ən bədbəxt adam hesab olunurdu. Baharın çiçəkləri ilə onun açılmış könlü indi xəzəni gözləməmiş öz-özünə saralıb, viran olmuşdu. Bayaq onun damarlarının hər birində xoşbəxtlik qanı vurduğu kimi, indi qan əvəzinə irin axırdı. Bir dəqiqə olsa da Tutunu unutmayıb, Firuz daim onun məhəbbətinin atəşinə yanmaqda idi. Amma Tutunun nikah günü idi. Haman axşam Tutu vəslə yetəcəkdi, amma Firuz?..

Tutunun “bu gün toyudur” xəbəri Firuzə çatan kimi o, həmişə meşələrdə Tutunun əvəzində bayquşlara yar olacağını söz verib, dəyirmandan evlərinə gəlidiyi yerdə bir daha dala qayıtdı. Axşam

mallar kəndə gələn vaxtı çobanlar gördülər ki, “Sarı çay” kənarında bir adam başını aşağı sallayıb durub, bu, Firuz idi. Axşam olduğundan, dünya bunun başına dar olub özünü suya atıb, qorq etmək fikr ilə buraya gəlmişdi.

Bədbəxt Firuz çayın kənarında durub Tutunun məhəbbəti ilə vidalaşırdı. Çobanlar ona baxıb, onun başına gələnə bir-birinə nağıl elədikləri halda, gördülər ki, Firuz özünü suya atdı.

Çobanlardan birisi üzmək bildiyindən, onu çıxartmaq üçün yüyürüb haman yerdən özünü suya atdı, o biri isə toqqasını açıb cəld bir ata süvar olub, kəndə xəbər verməyə çapdı. Çox çalışıb axtardıqdan sonra çoban onu tapıb sudan çıxartdı. Çobanın zəhməti fəqət hədəf oldu. Firuz vəfat etmişdi.

Camaat kənddən yığılıb Firuzun yanına gələndə, axşamdan bir saatdan artıq keçmişdi. Bədirlənmiş ay təzəcə dağın dalından çıxıb dünyanı ziyalandırmaqda idi.

Bu zaman Tutu Kamal bəyin ağuşunda rəxtəabda yatıb, pəncərədən üstlərinə işıq salan aya baxdığı kimi, Firuz da məmat ağuşunda çevrilmiş gözləri ilə haman aya baxırdı. Keçən ay bu zaman Tutunun üz-gözünü yandırıcı alov kimi çıxan nəfəsi əvəzində indi onun ağzından məhəbbət yerinə sinəsinə dolmuş su axırdı...

Camaat yığılıb Firuzu evlərinə aparır. Firuzun atası – bala vay, – deyib onun üstünə yığılıb çırpındığı halda, Qəmərxanım oğlunu yar yanına göndərüb, başına yığılan arvadlarla öz evində danışib-gülməkdə idi.

Sabahı günü Tutunu bəzəyib, oğlan evindən çıxarıb xanımlar arasına getirib, ona, “toyun mübarək olsun”, – deyəndə, camaat Firuzu qəbrə qoyub, “Allah sənə rəhmət eləsin” – deyirdilər...

Bir şagird gimnaziyanın balkonunda “millət, vətən, məktəb” deyə gəzirdi. Bu şagirdin ismi Rəşid idi. Rəşid bir fəqir kişinin oğlu idi. Onun atası Rəhim çox çətinlik ilə əhli-əyalının çörəyini qazandığı halda, yenə oğlunu oxudurdu. Rəhim kişi özü hərçənd oxumuş adam deyil idi, lakin yenə elmin insana nəfli və fərz olduğunu yaxşıca bilirdi. Rəhim kişinin oğlu Rəşid də ufaq siniflərdə olarkən bu işi hiss etmişdi, ona görə də bir sinifdə də olsa, ikinci ilə qalmayıb, səkkizinci sinfə qədər səy edərək çatmışdı.

Rəşidin fikri yalnız oxumaq deyildi. Elmə çalışmaqdan başqa, Rəşidin bir fikri də var idi ki, ona nə gecə və nə gündüz rahatlıq verməyirdi. Bu fikir həmişə onun yadına düşən kimi gecələr sübhə kimi yuxusuz qalırdı. Gündüzlər isə yerindən qalxıb, tez-tez gəzişib, əllərini bərk-bərk bir-birinə sürte-sürte deyirdi: əcabə nə oldu ki, bu millət boylə zillətə düşər oldu?

Rəşidin fikri bu idi ki, oxuyub qurtaran kimi öz millətinə xidmət etsin. Rəşid burasını da yaxşıca bilirdi ki, bu millətin nıcatı ancaq məktəb və elmdən asılıdır, ona görə də öz-özünə vəd etmişdi ki, oxuyub qurtaran kimi öz xərci ilə bir məktəb açıb, orada fəqir ataların uşaqlarını oxutsun və bundan əlavə, qeyri-müsəlmanları bu işə təhrik və təşviq etsin ki, məktəblərin ədədi artsın və bununla bərabər oxucuların da ədədi çoxlaşsın.

Rəşiddən başqa millətin bu zillətdə qalmasının səbəbini bilən və həmişə bunun naxoşluğuna çarə arayan bir adam dəxi var idi ki, o da tacir Pənahnın qızı Mina idi. Bu qız ünəs məktəbinin səkkizinci sinfində idi və Rəşid kimi yaxşıca oxuyurdu. Dərslərindən arxayın olanda bu qız həmişə müsəlman bacılarının halını fikir edib, bunları əsarətdən, zəlalətdən nə günə qurtaralım arzusuna düşərdi. Mina məktəbə və bazara özü üçün kitab və ya dəftər almağa gedəndə yolda başları açıq, ayaqları yalın müsəlman uşaqlarını görəncə ürəyi qan ağlayıb deyirdi ki, ah balalar, yazıq balalar! Əgər sizin ananız cahilə olmasaydı, siz bu tozlar içində olmazdınız, məktəblərdə olardınız, elmə çalışardınız! Mina həmişə bir qonaqlığa gedəndə ancaq bu fikir ilə gedərdi ki, orada olan müsəlman arvadlarına desin: bacılarım, qızlarınızı oxudun, bunlar əgər oxumasalar, bunların günləri sizin gününüzdən də fəna olacaq.

Mina qonşularından iki fəqirin qızlarını aparıb öz xərci ilə ibtidai məktəbə qoymuşdu. Anası verdiyi xərclikləri Mina özünə sərf etməyib, həmişə bu iki fəqirin qızlarına bağışlardı ki, onlar oxusunlar.

Rəşid özü və atası fəqir olduqlarından, hərçənd öz xərci ilə məktəbdə bir şagird oxutmayırdı, lakin bu da həmişə müsəlmanları təhrik və təşviq edərdi ki, onlar uşaqlarını oxutsunlar. Rəşidin qonşularında və eqrəbalarında bir oğlan və bir qız qalmamışdı ki, onların analarının başlarını dengesər eləyib axırda məktəbə qoydurmasın.

Xülasə, bu iki bala, bu iki millətpərvər biri o birini heç tanımadıqları halda, həmişə bir məsləkdə olub öz millətlərinin səadətinə çalışırdılar.

Bir gün şəhərin cəmiyyəti-xeyriyyə üzvləri bir müsəmirə təşkil elədilər ki, bu müsəmirədən hasilə gələn paraları fəqir şagirdlərə sərf etsinlər. Bu əhvalatdan xəbərdar olan kimi, Rəşid dərhal gedib üzvlərdən təvəqqe elədi ki, ona bir vəzifə təyin etsinlər ki, o da onu ifa eləsin.

Mina da müsəmirədən xəbərdar olan kimi varlı olduğundan, özü üçün qiymətli bir biletdən alıb bu müsəmirəyə getdi və hətta özündən başqa bir neçə adam da təvəqqe eləyib apardı ki, müsəmirənin mənfəəti artıq olsun.

Həminə müsəmirədə qeyri dost və aşnalar vasitəsilə bu iki cavan, bu iki həmməslək, bu iki millət və vətənpərvər biri o biri ilə tanış oldu.

Müsəmirəyə dair söhbət başlandıqda Rəşid dedi ki:

– Bu günü mən özüm üçün və millətim üçün böyük bir bayram hesab edirəm və ona görə də özümü və millətimi bugünkü bayram ilə və bu iltifat ilə təbrik edirəm.

Mina bu sözləri təzə tanış olduğu Rəşiddən eşitcək, başını qaldirıb onun üzünə baxdı. Ah, nə baxış!.. Və bir az fikirdən sonra öz-özünə dedi ki, “doğrudur, böyük bir bayramdır”. Mina bu sözləri hərçənd xəlvəti demişdi, lakin yenə o sözləri Rəşid eşidib artıq dərəcədə şad oldu, ürəyində dedi ki, “yaşa, bacım!”. İki cavan bu sözləri bir-birindən eşitdikdə ürəklərindən nə keçirdiklərini Allah bildi. Ancaq biz bunların məsləklərindən baxəbar olduğumuzdan onu deyə bilərik ki, bu fikirlər pak və müqəddəs fikirlər idi.

Müsəmirə başlandı. Pərdə açılan kimi Mina səhnədə təzə tanış Rəşidi və onun yanında bir dəstə məktəb şagirdlərini gördü. Bu şagirdlər

gözəl bir nəğmə ilə "Millet" şerqisini oxudular. Mina isə bu nəğməni eşitcək: "Ah, nə gözəl nəğmə, ah, nə gözəl sözlər!" – dedi. Bundan sonra Rəşid yenə səhnəyə çıxıb öz əsəri olan "Vətən" şerini oxudu:

Ah, nə gözəl mənim əziz vətənim!
Ah, nə şərəfatlı mənim millətim!

Yıxmam seni, yıxmaz mənim qeyretim!
Qoymam seni, qoymam ala düşmənim!

Pək sevərəm səni, mənim vətənim!
Satmam səni, mənim əziz millətim!

Sizsiz mənim namus ilə ismətim,
Sizsiz olmaz heç mənim də qeyretim!

Əldən-ələ keçməz mənim vətənim.
Rəzaletdə qalmaz mənim millətim.

Mənim olar namus ilə qüvvətim
Ki, saxlayım səni, mənim vətənim!

Səndən ötrü, mənim əziz vətənim,
Çalışaram, madam ki, var qüdrətim!

Məndən ötrü nədir evim, dövlətim,
Gərçi səni saxlamayım, vətənim!

Qorxaq olub əsir etməm özümü,
Övlad olub çevirmərəm sözümü!

Düşməni əgər çıxardarsa gözümü,
Verməməni, yenə verməməni, vətənim!!!

Rəşidin bu əsərindən və onu boylə bir atəş ilə oxumağından Minaya yəqin oldu ki, Rəşid, doğrudan da, vətən və millətpərvər bir cavandır, qeyriləri kimi yalnız boş-boşuna laf söyləməyir.

Bu həqiqət Minanı ziyadə şad elədi.

Mina ürəyində dedi ki, ah, nə olaydı, hamı boylə vətənpərvər olaydı!

Xülasə, müsəmirə qurtardı və camaat başladı dağılmağa, Mina isə indi heç getmək istəməyirdi. Mina özündə indi özü anlamadığı bir hal hiss eləyirdi. Onun məsum gözləri bu adamların arasında kimi isə arayırdı. Bu halda Rəşid bunun yanına yavuqlaşdı dedi:

– Siz hələ buradamısınız?

Mina isə uyğudan ayılan kimi səksənib cavab verdi ki:

– Bəli, buradayam, indi gedirəm.

– Yoldaşınız varmı?

– Bəli, var, əmim və atam buradadırlar.

– Xudahafiz, təvəqqe edirəm ki, görüşək.

– Mən də sizdən təmənnə edirəm, xudahafiz.

Bu sözlərdən sonra bu iki məsləkdaş ayrıldı.

On gün boylə keçdi, cavanlar bir-birinə rast olmadılar. Lakin bunlar heç biri o birisinin qəlbindən və xəyalından çıxmıyordu. Rəşid həmişə deyirdi ki, ah, o qız nə gözəl cavane idi! Mina isə deyirdi ki, ah, o oğlan nə gözəl cavan idi!

Baharın gözəl bir günü idi. Mina öz otağında pəncərələri açıb dərslərinə baxırdı. Birdən bir bülbül gəlib, bu dərs oxuduğu pəncərəsinin qabağındakı ağacda oturub öz nəğməsini oxumağa başladı. Mina bülbülün bu nəğməsinə başını dərslərindən qaldırıb başladı onu dinləməyə.

Bu halda Minanın ürəyində iki arzusu və iki fikri var idisə, birisi Rəşidin fikri idi. Bir qədər fikir elədikdən sonra Minanın qəlbine gəldi ki, əgər durub gəzməyə getsə, yəqin Rəşidə rast olacaq, ona görə durub gəzməyə getdi.

Rəşid isə dərslərinə çalışmaqdan yorulub, evlərinin həyətinə gəzinirdi. Birdən bunun fikrinə gəldi ki, durub gəzməyə getsin, çünki ruzigar çox xoş idi və bayram günü idi. Ona görə Rəşid boylə xəyal edirdi ki, bəlkə, Mina da gəzməyə çıxacaqdır. Bu fikir ilə bu da durub şəhərə gəzməyə çıxdı. Bunlar hər ikisi, guya bir adamın buyuruğu ilə şəhər bağına getdilər. Mina qabaq çıxdığından, bağa tez gəlib gəzib və sonra bir ağacın kölgəsində oturmuşdu. Bunun xəyalında çox şeylər və başında çox fikirlər dolanırdı. Bu halda Rəşid Minanı oturan

görüb, onun yanına gəlib salam verdi. Mina başını qaldırıb gördü ki, salam verən Rəşiddir, ayağa durub onun salamını alıb görüşdü. Bunlar heç biri bir söz tapmayırdılar ki, bir-birinə deyib söhbət açsınlar. Bir qüvvə bunların hər ikisini guya lal eləmişdi, oylə ki, yandan baxan bir adam oylə hesab edərdi ki, bunlar bir-birindən küsüblər. Bir də Rəşid sordu ki:

– Nə fikrə gedibsiniz, heç danışmayırsınız, bəlkə, mən sizə mane oldum?

– Yox, oylə niyə deyirsiniz? Mən sizi görməyə çox şadam!

– Onda söhbət edək.

– Nədən istəyirsiniz, edək.

– Nədən söhbət edə bilərik: elmdən, dərslərimizdən, millətimizdən...

Millət sözünü eşidən kimi Mina başını qaldırıb Rəşidin üzünə baxdı.

Rəşid isə gördü ki, millətin söhbəti Minaya xoşdur, başladı millətdən, vətəndən danışmağa və Minaya boylə sual verdi:

– Bu il məktəbi qurtarırsınız, fikrinizdə oxumaq varmı, yoxsa oxuduğunuz ilə kifayətlənəcəksiniz?

Mina cavab verdi ki:

– Elmdən doymaq olmaz! Ancaq mən daha oxumayacağam və buna səbəb də mənim millət və vətənimdir.

– Millət və vətən sizin artıq oxumağınıza manemi olur?

– Əzizim, bilirmisiniz nə var: mən görürəm ki, bu saat bizim millətə müəllimlər və qız məktəbləri lazımdır. Bu məsələ üstə mən atam ilə danışmışam və mənim xahişim budur ki, məktəbi qurtaran kimi öz xərcim ilə bir balaca ev kirayə edim və orada 20–30 qız üçün bir məktəb açıb, bunları oxutmağa başlayım. Məvacib mənə lazım deyil; qaldı ki, ev kirayəsi, onu da atam mənə söz verib ki, ildə 400 manat mənim və millətin xatiri üçün versin.

– Yaşasın boylə övladlar! Yaşasın boylə atalar!

Bir az sükutdan sonra Mina Rəşiddən soruşdu ki:

– Sizin fikriniz nədir?

– Mən gimnaziyanı qurtarıb təbib elmini oxumağa gedəcəyəm, qurtarandan sonra fikrim budur ki, fəqirlərə haqsız baxam və hətta dərmanlarını da özüm verəm və bundan artıq da əgər başarığım olsa, öz xərcim ilə 15–20 adam üçün bir xəstəxana açacağam.

Boylə söhbətlər ilə bu iki cavan bir-birinin arzularına və məsləhətlərinə tamamilə aşınmış oldular və bir-birinə söz verdilər ki, mümkün olana qədər öz millətlərinə xidmət eləsinlər.

Xülasə, bir qədər söhbətdən sonra nahar vaxtı çatdı. Bunlar da durub bağdan çıxdılar ki, evlərinə getsinlər.

Yolda gedərkən Rəşid Minaya dedi ki:

– İzin versəniz, mən sizi evinizə kimi ötürərəm.

– Çox sağ olun, əgər sizə zəhmət olmazsa, mən çox şad olaram.

Bunlar söhbət edə-edə Minagilin evlərinə çatdılar. Burada bu iki dost çox mehribanə bir-biri ilə vidalaşaraq ayrıldılar.

Mina evlərinə çox fikrli gəldiyindən, anası bundan xəbər aldı ki, qızım, sənə nə olub, nə fikir eləyirsən?

Mina isə cavab verdi ki:

– Anacığım, bir fikrim yoxdur. – Ancaq anasına bu cavabı verdikdən sonra Mina pəşman olub dedi: – Anacığım, əfv buyurunuz, cürət elədim, indi gerek sizə doğrusunu söyləyəm. Müsəmirədə mənimlə Rəşid namılı vətənpərvər bir cavan tanış olduğumu sizə söhbət eləmişdim, yaqın unutmamışsınız, oylə deyilmi?

– Xatirimdədir, nə var, nə olub?

– Bu gün gəzməyə gedəndə bağda ona rast oldum və bir az söhbət elədik; indi mənə yaqın oldu ki, doğrudan da, o cavan mənim kimi millətpərvərdir, ona görə mən də indi onunla eylədiyimiz söhbətin fikrini eləyirdim.

Bundan sonra Mina Rəşid ilə öz aralarında olan söhbəti anasına nəql eləyib təvəqqe elədi ki, anası izin versin ki, bir daha rast düşəndə Rəşidi öz evlərinə dəvət eləsin. Anası isə dedi ki, balacığım, sən təvəqqeni mən atana dərxi söylərəm, əgər o, izin versə, mən də razıyam.

Haman gün axşam Mina öz otağında oturub dərslərinə məşğul olanda, anası söhbəti atasına açdı və bu cavanların aralarında olan söhbətləri ona söylədi və sonra Minanın təvəqqesini də bəyan elədi. Atası isə cavab verdi ki, əgər Rəşid oylə bir oğlandırsa, mən çox razıyam və izn verirəm ki, Mina onu hər vaxt xahiş eləsə, evimizə gətirsin. Bundan sonra atası Minanı çağıraraq dedi:

– Övladım, sənə izindir, hər vaxt Rəşidi evimizə dəvət edə bilərsən.

Mina isə ata və anasına razılıq eləyib yenə öz otağına getdi və dərslərinə məşğul oldu.

İmtahanlar başlandıqından, bu iki cavana çox zaman görüşmək mümkün olmadı, çünki bunların nəinki gəzməyə, bəlkə, yeyib-ichməyə dəxi vaxtları yox idi. Lakin bunlar gecə-gündüz dərslərinə çalışdılar zamanda da, heç biri o birisini unutmayırdı. İmtahanlar qurtarmışdı. İyun ayının on birinci günündə qurtaran şagirdlərə şəhadətnamə verəcəyini qəzetlər vasitəsilə elan etmişdilər.

Haman gün idi, Rəşid və Mina hər biri öz məktəblərinə getmişdilər ki, şəhadətnamələrini alsınlar.

Mina yaxşı oxuduğundan, şəhadətnamə ilə bərabər qızıl nişan da almışdı. Mina bunları götürüb çox şad evlərinə gedirdi ki, çalışqanlığın meyvələrini öz əbəveynlərinə göstərsin. Rəşid də qızıl nişan ilə qurtarmışdı. Bu, könlü şad, gimnaziyanın yuxarı mərtəbəsindən aşağı düşürdü ki, evlərinə getsin. Bu iki dostun ürəklərində ancaq bir arzuları var idi ki, o da bir-biri ilə görüşmək idi. Minanın yolu gimnaziyanın qabağından olduğundan, çox ümidvar idi ki, bu gün Rəşidə rast olacaq. Boyle də oldu. Mina gimnaziyanın qapısına çatır-çatmaz Rəşid qapıdan çıxdı və Minanı görüb yönəldi ki, onunla görüşüb əhvalını və qurtarmasını sorsun, təbrik eləsin. Görüşdükdən sonra Rəşid dedi ki, Mina, bu gün mənim ürəyimdə olan arzum ancaq siz ilə görüşmək idi. Əlhəmdüllah, arzuma da nail oldum.

Mina cavab verdi ki, əmin olunuz, əzizim, mənim də arzum bu idi ki, zati-alinizlə görüşəm. Bir neçə kəlmələrdən sonra bunlar yol ilə gedə-gedə əllərində olan şəhadətnamələrini və nişan kağızlarını göstərərək bir-birini təbrik edirdilər.

Sonra Mina təvəqqe elədi ki, Rəşid onunla bəhəm onlara getsin. Rəşid isə Minanın təvəqqesini qəbul elədi və bunlar çox mehribanə söhbət edə-edə Minagilə gəldilər. Minanın əbəveyni öz əqrəbalarından da bir neçəsini evlərinə dəvət edib, qızlarının yolunu gözləyirdilər ki, onu təbrik eləsinlər.

Bu halda Minanı və yanında bir oğlanı gələn görüb hamısı onların qabağına getdi ki, görüşsünlər. Mina əbəveyni və əqrəbaları ilə görüşüb dedi ki, söylədiyim millət və vətənpərvər dostum haman bu oğlandır və hamıdan təvəqqe elədi ki, onunla tanış olsunlar.

Rəşid kəməli-ədəblə onlar ilə görüşüb, tanış oldu. Sonra Minanın atası həzəratı bağçada açılmış süfrənin qırağına qəhvə içməyə dəvət elədi. Bunlar hamısı əyləşəndən sonra Mina öz şəhadətnaməsini və nişan kağızını atasına pishnad elədi və dedi ki:

– Rəşid! Sən də göstər.

Rəşid ehtiram ilə yerindən qalxıb əlində olan kağızları Minanın atasına verdi. Atası isə bunların şəhadətnamələrinə baxıb dedi:

– Balalarım! Bu gün mən özümdən artıq xoşbəxt adam daha bilməyirəm və mənim xoşbəxtliyimin səbəbi siz olduğunuzdan, sizdən artıq dərəcədə razılıq edərim və sizi təbrik edərim!

O sözlərdən sonra Mina ilə Rəşid yerlərindən durub hər ikisi ona baş əydilər. Sonra qonaqlar və xanədarlar qəhvə içməyə məşğul oldular.

Qəhvəni içdikdən sonra Rəşid ayağa durub razılıq elədi və izn istədi ki, evlərinə getsin, çünki onu da əbəveynləri öz evlərində gözləyirdilər. Camaat hamısı durub Rəşidlə salamatlaşdı. Minanın atası dedi:

– Rəşid, qapımız sənə açıqdır, təvəqqe edirəm ki, nə vaxt arzu edirsən, buyur.

Rəşid razılıq eləyib evlərinə getdi.

Yay istirahət zamanı olduğunu hər oxucu bilir. Ona binaən Mina ilə Rəşidin məcburi bir məşguliyyətləri olmadığından, tez-tez görüşürdülər. Həmişə onların söhbətləri oxuduqları kitablardan, qəzetlərdən və gələcəkdə millətə və vətənə edəcəkləri xidmətlərdən olurdu.

Rəşid Minagilə gəlib-getdiyi kimi, Mina da Rəşidgilə gəlib-gedirdi. Bu cavanlar gələcəkdə millətə ən mənfəətli bir üzv olduqları bunların işlərindən görünürdü. Bunların səbəbinə üç ayın müddətində bunlar olan şəhərdə neçə dəfələrlə müsəmirə və teatrolar oynanmışdı və bunlardan hasilə gələn pullar cəmiyyəti-xeyriyyələrə vəsul olurdu.

Yayın son zamanı idi. Rəşid Xarkova oxumağa getmək üçün tədarük gördüyü kimi, Mina da öz məktəbi üçün növbə-növbə ərizələr verməkdə və lazım olan ehtiyacı almaqda, düzəltməkdə idi.

Xülasə, yay boylə qurtardı, hicran zamanı gəldi... Axsam vaxtı idi. Mina evlərinin eyvanında o yan – bu yana gəzinirdi. Minanın fikrindəki ancaq “Rəşid ilə nə sayaq ayrılacağam” fikri idi. Haman gün axşam Rəşid ondan ayrılıb Xarkova gedəcək idi. Rəşid söz vermişdi ki, vağzala gələndə gəlib onun özü və ata-anası ilə vidalaşacaq. Ona görə Mina balkonda onun yolunu gözləyirdi. Rəşid isə özü ilə aparacaq şeyləri qutulara və məfrazlara yığb bağçalarında gəzirdi. Bundan soran olsa idi ki, Rəşid, sən nə fikir eləyirsən, “Minadan nəsil ayrılacağam” deməkdən başqa cavab bilməzdi.

Vaxt gəldi, Rəşid faytona əyləşib Mina ilə vidalaşmağa getdi. Mina Rəşidi faytonda gələn görüb, onun qabağına yüyürdü. Hərçənd bunlar mehribanə görüşdülərsə də, lakin bunların üzlərindəki qəm kölgəsini görmək asan bir iş idi. Bunlar bir-birinin əllərindən tutub bir zaman bir-birinə nə demək istədiklərini guya üzlərində yazılan təhrihati-əşiqanəyi oxuduqlarından bir dəxi söz ilə anlatmağı artıq bildikləri üçün bir-birinə bu yolda söz söyləməyirdi və bu halda onları kənardan hər kəs görseydi, məhəbbət oxu ilə yaralandıqlarını və eşq alovuna yandıqlarını seçə bilərdi. Bu halda Minanın atası qapının qabağında Rəşidi Mina ilə bərabər duran görüb:

– Oğul, gedirsən, uğurlar olsun, Allah nicat versin! – dedi.

Mina atasını gören kimi Rəşiddən ayrılıb, kənar durdu, sonra bunlar üçü də içəri getdilər. Burada Rəşid bunların hamısı ilə vidalaşib evdən çıxdı. Mina isə cəld öz otağına girib pəncərəsində açılmış güllərdən neçə dəne üzüb Rəşidin dalınca darvazaya yüyürdü. Rəşid isə bunu görüb dayandı. Minə buna çatıb, əlindən tutub, istədi ki, danışsın, fəqət bir söz də olsa, deyə bilmədi. Bir qüvvə bunların hər ikisini guya lal eləmişdi. Xülasə, bir güc ilə titrək səslə Mina Rəşidə dedi ki:

– Rəşid! Məni unutma, məktub yaz!

Rəşid cavab verdi ki:

– Namusuma yəmin edərim ki, mən səni... səni... heç vaxt... unutmamam!

Bu sözlərdən sonra Rəşid Minadan ayrılıb faytona doğru getdi. Mina isə əlindəki güllərin ləçəklərini yolub Rəşidin başından aşağı tulladı. Rəşid Minaya doğru həqirənə baxıb getdi.

Sentyabrın on beşinci günü idi. Rəşid darülfünunun tibbiyyə şöbəsinə daxil olmuşdu. Haman gün Rəşid qəzetdə boylə bir elan oxudu: “Mina xanım dər şəhre “H” fəqirə və yetim qızlar üçün bir məktəb açıb. Hər kəs qızlarını oxutmaq istəsə, ərizə verə bilər”.

Bu elanı oxuyan kimi Rəşid “xudaya, sənə şükürlər olsun, nə səadətli günlərdə yaşayıram, mən nə xoşbəxt adamam” – deyər yerindən durub teleqrafxanaya getdi ki, Minaya boylə bir teleqram eləsin: “Möhtərəmə Mina, səni evvelinci xidmətinlə təbrik edərim. Rəşid”.

Mina isə teleqramı alıb Rəşidə boylə cavab verdi: “Borcumu ədə edərim, fəxr eləməyirəm, çox şadam. Mina”.

Bu gündən Rəşid ilə Mina başladılar öz işlərinə məşğul olmağa: Rəşid təbiblik elmını təhsil etməyə, Mina isə millətə xidmət etməyə.

Ancaq bu iki dost heç bir-birini unutmayıb, daim bir-birinə məhəbbət bəsləyirdilər.

Dörd il boylə keçdi. Rəşid üreyinin ən dərin guşəsində Minanın məhəbbətini bəslədiyi halda, bir dəfə də olsa, nə söz və nə məktub ilə ürək sözünü Minaya açmamışdı. Çünki sözsüz də onlar bir-birinin qəlblərini və məhəbbət çeşmələrini görüb oxuyardılar. Hər ikisi burasını yaxşıca bilirdi ki, dünya və axirətdə bunlar bir-birinə yardırlar, yoldaşıdırlar, ona görə də tələsməyirdilər.

Bir gün günorta yeməyini yeyib Rəşid öz otağında oturmuş idi və əlində Minanın rəsmini tutub onun məsum üzünə, gözlərinə baxırdı. Bu halda zəng vuruldu, Rəşid qapını açdı, poçtaçıdan məktub aldı. Bu məktub onun dostu və həmsəhərlisi Səməddən idi. Səməd yazmışdı ki:

“Əziz Rəşidim!

Bir neçə gün bundan əvvəl həmsəhərlimiz tacir Abbasəli Minanın atasının yanına elçi göndərmişdi ki, qızı Minanı onun oğlu Rəhimə versin. Minanın atası isə “qızım razı deyil” – deyər elçilərə cavab verib. Bu əhvalatı mən Minanın özündən xəbər aldım, mənə cavab verdi ki, doğrudur və söhbət arasında boylə bir söz də dedi ki, əvvəla, Rəhimi tanımayırsan, ikinci də Rəhim cahildir və bu vaxta qədər millətə və vətənə xidmət etməyib, oylə bir adama nikahlı olmağa nə günə riza verə bilər? Sonra söhbət səndən düşdü. Mina sənə haqqında dedi ki, Rəşiddə olan millət və vətənpərvərliyin onda biri kaş hər bir müsəlmanda olaydı! Allah onu millətə bağışlasın. Sən Minanı sevdiyini mənə söylədiyindən, indi səni təbrik edirəm.

Dostun Səməd”.

Məktubu oxuduqdan sonra Rəşid gülüb öz-özünə dedi ki, mən özüm bildiyim şeyi bir daha dostum mənə xəbər verir. Əlbəttə, oylə də olacaq idi. Çünki mən Minanı sevdiyimi və o da mənə sevdiyini hər ikimiz bilirik.

Bundan sonra Rəşid oturub iki məktub yazdı; biri dostu Səmədə, o biri də Minaya. Rəşid Minaya yazdığı məktub bu idi:

“Əziz Minacığım!

Bu halda dünyada iki arzum var isə əvvəlcisi sizinlə görüşüb ürək sözümü sizə açmaqdır. Bu halda, bu, bizim üçün mümkün olmadığından, məktub ilə kifayətlənirəm. Mən siz ilə özümü bir ruh iki cisim hesab etdiyimdən, əminəm ki, əgər ürəyimə ən dərin guşəsində bu ana qədər bəslədiyim məhəbbətiniz indi daha fəvvarə edir. Bir daha sizə təsdiq edəcək olsam, günahlı hesab edilməyəm. Sizi sevirəm və

sizdən artıq sevdiyim bir kəs dünyada olmadığından, xoşbəxtliyimi sizə bağışlayıb mərhəmətli cavabınızı gözləyirəm.

Həmişə sizin məhəbbətinizi bəsləyən Rəşid".

Saat dörd idi. Mina öz otağında oturub şagirdlərinin dəftərlərini düzəltdirdi. Bu gün Mina yenə fikirli və bihuş idi. Mina həmişə Rəşid-dən məktub alacağını bir qüvvə ona bildirirdi. Ona görə, haman gün Mina yenə ümidvar idi ki, Rəşiddən məktub alacaq. Oylə də oldu, Mina dəftərləri düzəldib, Rəşidin rəsmini qabağına qoyub, onun gül kimi üzünə baxırdı. Bu halda Minanın qulluqçusu qapıdan içəri girib Rəşidin haman məktubunu ona verdi. Mina cəld məktubu açıb oxumağa məşğul oldu. Məktubu oxuduqdan sonra Rəşidin rəsmini əlinə alıb bihuş halda onu ləblərinə yetirib buse elədi və dedi: "Məni sevir, xoşbəxtliyini mənə bağışlayır, ah, Rəşidim!..."

Bu halda Minanın anası qapıdan içəri girib sordu ki, Mina, məktub kimdəndir və nə yazır? Anasını görcək Mina yerindən durub, onun ağuşuna atıldı, başladı ağlamağa. Anası isə bu hala təəccüb edib, bir daha sordu ki, qızım, nə olub, nə üçün ağlayırsan, mənə deyə bilməzsənmi? Mina dedi:

– Anacığım, sevirəm! Sevirəm! Heç bilirsənmi nə günə və nə atəş ilə sevirəm?! O da... Rəşid də məni sevir! Səndən və atamdan təvəqqe edirəm ki, mənim məhəbbətimə riza verəsiniz.

Anası Minanı sakit edib dedi ki, qızım, Allahın əmrinə biz nə deyirik və bir də Rəşid çox gözəl oğlandır, bugün-sabah da kamal və iş sahibi bir adam olacaq. Səbir elə, axşam atan gələr, mən əhvalatı ona da söylərəm, sonra cavab verərəm.

Axşam idi. Mina öz otağında oturub atasının rızasını gözləyirdi və öz ürəyində Rəşidə nə günə cavab verəcəyini onun rəsinə baxaraq fikirləşirdi. Ata və anası isə o biri otaqda öz aralarında bu barədə söhbət açıb bu işi müzakirə edirdilər. Minanın atasının əvvəlki cavabı bu oldu ki, Allah mübarək eləsin!

– Allah yazıb isə, mən nə deyə bilərəm? Mən yenə xoşbəxtəm ki, mənim qızımın sevdiyi adam da onunla həmməsləkdir və özü bu gün-sabah qurtarıb özünə və camaata mənəfəətli bir üzv olacaq və bir də Mina mənim bir tək balam olduğundan istərəm ki, o özü sevdiyi adama getsin, bədbəxt olmasın!

Bu söhbətdən sonra Minanın atası öz dükən hesab-kitabına məşğul oldu. Anası isə durub qızının yanına getdi ki, əhvalatı ona xəbər versin.

Mina anasını görcək ceyran kimi onun üstünə yüyürüb sordu:

– Anacığım! Atam nə dedi, riza verdimi?

Anası cavab verdi ki:

– Qızım, atan da razı oldu. Allah mübarək eləsin və sizi xoşbəxt eləsin!

Bu sözləri eşitək, Mina anasının ağuşuna atılıb, "anacığım, xoşbəxtəm" – deyə onu buse elədi. Bundan sonra Minanın anası o biri otağa gedib öz işlərinə məşğul oldu. Mina isə qələm-kağız götürüb Rəşidə boylə bir məktub yazdı?

"Əziz Rəşidim!

Məktubunu aldıqda məzmununu ata və anama açmağa məcbur oldum və açdım. Sənə olan məhəbbətim üstə danışmağı artıq hesab edirəm, çünki o, sənə özünə məlum olmuş olar, lakin ata və ananın bizim məhəbbətimizə və nikahımıza rızaları olduğundan, özümü və səni dünyada ən xoşbəxtlərdən hesab edib, xoşbəxtliyimizlə səni təbrik etməyi yenə də özümə vəzifə bilərəm.

Ah, nə gözəl günlər və nə gözəl həyat bizi gözləyir! Əzizim, xoşbəxtəm və bundan bir daha özümə söz verirəm ki, sənənlə bərabər daha artıq millətimə xidmət edəcəyəm və özüm xoşbəxt olduğum kimi, onun da xoşbəxtliyinə səy edəcəyəm. Bu məktubu yazmaqla bərabər, rəsmini buse edirəm.

Səni sevən sənənin Minan".

Sabahı günü məktəbə gedəndə Mina özü bu məktubu aparıb poçtaya saldı.

Nəçə aylar boylə keçdi. Qış getdi, bahar gəldi. Minanı bir tərəfdən Rəşidə olan məhəbbəti və digər tərəfdən baharın gözəl havası, çiçəklərin qoxusu, bülüllərin cəh-cəhəsi məst halına salmışdı.

Bir gün yenə Mina bağçalarında güllər arasında oturub qəlbində Rəşidin fikrini eləyirdi. Bu halda onun qulağına zəng sədası gəldiyindən, "Rəşiddən məktub var", – deyə güllərin arasından ürkmüş maral kimi sığıyıp qapılarına yüyürdü və məktubçudan bir məktub aldı. Bu məktub yenə də Rəşiddən olduğundan, Mina onu təlaş ilə açıb oxudu.

“Minacığım!

Səni görüb səninlə söhbət etmək arzusu az qalıb ki, mənə divanə etsin. İki ay qalıb, lakin bu iki ayın hər bir günü mənə sənəlcə gəlir. İnanmayıram ki, bu iki ay qurtarsın və səninlə rübəri söhbət etmək bir daha mənə nəsib olsun. Hər an məhəbbətinin alovuna yanmaq-dayam, davam edəcəyimə əmin deyiləm. Əzizim, əhvalından mənə tez-tez xəbərdar et ki, bəlkə, mən də səbir edə bilim. Hər vaxt rəsm-in mənimlə bərabər olur və müşkül bir işim olanda ancaq sənin ay kimi üzünə baxıb, təsəlli tapa bilərəm. Bir dəm səni unutmayan Rəşid”.

Məktubu oxuyub qurtardıqda Mina ürəyinin ən dərin guşəsində bir ah çəkib:

– Pərvərdigarə, bu zaman nə vaxt qurtaracaq, nə vaxta kimi hicran oduna yanacağam? – dedi.

Beş sənə keçdiyi kimi, bu iki ay da keçdi. Rəşiddən gələn məktublardan görünürdü ki, o bir neçə gündən sonra gələcək. Mina, Rəşid qurtaranda ona paltar və yol üçün iki-üç yüz manat pul lazım olduğunu bildiyi kimi, Rəşid də bu pulları tapmayacağını bilirdi, çünki Rəşidin atası fəqir olduğundan o qədər pulu Rəşidə göndərməyəcəkdi. Ona görə Mina bir gün anasını yanına çağırıb əhvalatı ona söylədikdən sonra təvəqqe elədi ki, anası bu pulları teleqram ilə Rəşidə göndərməyi atasından təvəqqe eləsin. Anası isə Minaya cavab verdi ki, arxayın ol, atana deyərəm və əgər o göndərməsə, mən öz tərəfimdən Rəşidə üç yüz manat teleqram ilə göndərəm.

Axşam idi. Minanın atası tacir Pənah evlərinə gəlirdi. Qapılarına çatar-çatmaz gördü ki, bunların qapısında teleqram paylayan bunu gələn görüb dayandı. Tacir Pənah qapıya çatan kimi teleqramçı ona bir teleqram verdi. Tacir Pənah bir təhər teleqram çatdığına qol çəkib onu yola saldı. Tacir Pənah özü yaxşıca rusca oxuya bilmədiyindən, teleqramı əlində evə gətirib Minanı çağırdı və dedi ki, balacığım, bir bunu oxu.

Mina teleqramı oxudu və utandığından başını aşağı sallayıb dedi ki:

– Atacığım, teleqram Rəşiddendir... yazıbdır ki, dörd-beş gündən sonra gələcəyəm və əhvalımızı xəbər alır.

Atası isə “çox əcəb, gəlir, sağ olsun” deyərək yerə əyləşdi və Minanın üzünü alov kimi yandırdığından, əhvalını sordu ki, Mina sənə nə olub, naxoş deyilsən ha, üzün niyə alov kimi yanır?

Mina cavab verdi ki, yox, atacığım, naxoş deyiləm, sağ olun – əlləri ilə üzünü tutub öz otağına qaçdı və dostu Rəşidin rəsmi qabağına gedib onun rəsmi və göndərdiyi teleqramı öpdü və dedi: “Əzizim! Bir neçə gündən sonra Allah qoysa, daha görüşərik və bundan sonra daha heç vaxt hicran odu ilə cəzalanmarıq!”

Minanın anası isə ərinə bir stəkan çay süzüb yanında oturdu və Minanın Rəşidə pul göndərmək təvəqqesini ona dedi.

Tacir Pənah bu işə artıq məmnuniyyətlə razı olub qızı Minanı yanına çağırdı və cibindən 500 manat pul çıxarıb ona verdi ki, sabah tezdən Mina onu teleqram ilə Rəşidə göndərsin, bununla belə, qızından və övrətindən razılıq elədi ki, onlar onu düşünürdülər.

Atasının bu sözlərindən Mina artıq dərəcədə razı və şad oldu və utandığından daha ondan razılıq etməyib öz otağına getdi. Mina pulları gizləyib iki teleqram yazdı, biri atası tərəfindən pul teleqramı, o biri öz tərəfindən təbrik; çünki Rəşid darülfünunu qurtarmışdı. Teleqramlar yazılıb qurtardıqdan sonra Rəşid ilə görüşəcəyi, onunla keçirəcəyi həyat və bahəm millətində və vətəninə edəcək olduqları xidmətləri gözəl bir mənzərələrdə xəyalından keçdi.

Xülasə, bu gecəni sanki bütövlə uyğusuz keçirdi və səhər tezdən paraları və teleqramları Rəşidə göndərdikdən sonra bir az sakit olub yuxuladı, çünki tətil cəhətinə bir iş daha yox idi.

Rəşid pulu və teleqramı alıb müqabilində bir razılıq teleqramı Minanın atasına və birini də Minanın özünə vurdu.

Neçə gün daha belə keçdi.

Həmin gün idi ki, Rəşid Xarkov şəhərindən axşam çıxması idi, ona görə Minaya boylə bir teleqram göndərirdi:

“Axşam çıxacağam və ayın 15-də saat səkkizdə sənə ilə görüşəcəyəm. Rəşid”.

Həmin teleqramı alaraq Mina sevindiyyindən bilməyirdi ki, nə eləsin. Onun fikrində həmişə “Rəşid indi filan yerdə gəlir. Rəşid indi filan şəhərdədir. Filan qəddərdən sonra Rəşid ilə görüşəcəyəm” fikirləri idi. Bu neçə günləri Mina yuxusuz keçirdi.

Həmin gün idi ki, Rəşid gərək gələcək idi. Günorta vaxtı Mina Rəşiddən teleqram aldı ki:

“Əzizim, bir neçə saatdan sonra görüşəcəyik”.

Mina teleqramı aldığı anda atasına xəbər verib öz otağına getdi və orada Rəşidin rəsminə baxaraq: “Əzizim! Bir neçə saatdan sonra rəsmi əvəzində özünə görüşüb səni qucaqlayacağam” dedi.

Saat yeddi idi. Mina öz əmisi qızı Gülzar ilə Rəşidin qabağına getməyə həm əbəveynindən, həm də əmucəsindən izin almışdı; ona görə Gülzarla bərabər faytona əyləşib vəğzala getdilər. Rəşid ilə görüşməyə bir neçə dəqiqə qalmışdı. Lakin Mina darıxdığından oylə hesab edirdi ki, saatın milləri heç irəli getməyir.

Rəşidin gəldiyindən naşı iki evdə tədarük görülmüşdü: birisi Minagilin evində, o birisi Rəşidgilin öz evində. Bu evlərin hər ikisində yığıncaq və şadlıq var idi ki, Rəşid darülfünunu qurtarıb gəlir.

Mina darıxdığı kimi, Rəşid də darıxdığından, bir dəqiqə də olsa, yerində oturmayıb, daim başını vaqonun pəncərəsindən çıxarıb əziz vətənin düzlərinə və səhralarına baxırdı.

Xüləsə, vaqon bunların şəhərinin vəğzalına varid oldu. Rəşidin başını pəncərədən görək, Mina "Rəşidim!" – deyə onu çağırdı. Rəşid isə Minanı burada görüb sevindiyyindən az qaldı ki, özünü vaqondan yerə atsın. Vaqon dayana-dayanmaz Mina vaqona qalxdı. Rəşid isə Minanı gördüyündən, şeylərini unudub hamıdan qabaq vaqondan çıxdı və bu həsrətkeşlər vaqonun dalanında bir-birinə rast olaraq, "Rəşidim!" "Minacığım!" – deyə görüşüb qucaqlaşdılar və bir az əhvalpürsanlıqdan sonra bəhəm içəri gedib Rəşidin eşyalarından yerə düşürməyə başladılar. Bundan sonra Mina Rəşid ilə Gülzarı bir-birinə tanıtdı. Bu halda Rəşidin dostu Səməd də buraya gəlib çıxdı və bunlar ilə görüşdükdən sonra "siz söhbət edin, mən də şeyləri faytona daşıyım" – deyə başladı xidmətçiləri çağırıb şeyləri daşıtmağa. Şeylər daşınıb qurtarana kimi Mina ilə Rəşid və Gülzar qol-qola tutuşub gözə-gözə bir-biri ilə mehribanane söhbət edirdilər. Bir vaxtı Rəşidin dostu Səməd gəldi ki:

– Əzizim, faytonlar və şeylər hazırdırlar, buyurun gedək evimizə.

Rəşid Səmədə "sağ ol, dostum" deyə Minanı və onun əmisi qızı Gülzarı götürüb bərabər faytona əyləşdilər.

Rəşid ilə Mina öz aralarında qoyduqları şərtə görə əvvəl Rəşid-gilə və burada görüşdükdən sonra bəhəm Minagilə getdilər. Axşam yeməyini burada yedikdən sonra Mina ilə Rəşid ayrıldılar.

Bundan sonra Rəşid ilə Mina hər gün görüşürdülər və Rəşid işini nə günə başlayacağına növbə-növbə sərəncamlar tökürdülər.

Çox müzakirələrdən sonra bunlar böylə qərar qoydular ki, Rəşid bir kabinet açıb naxşları qəbul etməyini elan eləsin. Elə də elədilər.

Neçə günlər gəzdikdən, aradıqdan sonra Rəşid ilə Mina şəhərin bir gözəl yerində ev kirayə edib, Rəşid üçün bir kabinet açdılar və sonra qəzetlər vasitəsilə elan edib işə başladılar. Üç-dörd gündən sonra Rəşidin yanına gündə beş-on naxoş gelirdi. Rəşid bunları qəbul elədikdən irəli həmişə sorardı ki, fəqir deyillər ki və əgər birisi desəydi ki, fəqirəm, onda onun manatını özünə verib, parasız onun naxoşluğuna müalicə edərdi. Az vaxtdan sonra Rəşidin bu insanlığını və himmətini hər kəs bildi və Rəşidin yanına gələn fəqir naxoşlar artmış kimi, dövlətliklər də artmış, çünki hər kəs bunu özünə vəzifə bildi. Rəşid hələ pul cəhətinə başaırsız olduğundan, ancaq bir xidmətçisi var idi, naxoşlara qapı açıb yer göstərirdi. Ona görə onun nişanlısı Minanın yay tətili cəhətinə bir qeyri işi olmadığından, həmişə gəlib ona lazım olan yerdə kömək edərdi. Naxoşları yola saldıqdan sonra gələcəkdə nə günə iş aparacaqlarından söhbət edərdilər. Saat üçdə bunlar bəhəm gah Rəşidgilə, gah da Minagilə gedib nahar edərdilər. İki ay boylə dolandıqdan sonra Rəşidin adı şəhər əhlinin və qeyrilərin arasında məşhurlaşmış və buna binaən Rəşidin işləri gün-gündən irəli getdi. Xülasə, altı-yeddi ayın müddətində Rəşid özü üçün gözəlcə bir ev də aldı və kabinetini öz evinə köçürdü.

Reşid daha bayaqkı kimi qısancaq və korruxlu dolanmayırdı: indi bunun qapısında başqa, ayrı xidmətçiləri və bir dəne də köməkçisi daha vardı. Mina isə dərs zamanı olduğundan, öz işinə məşğul idi, lakin bunlar naharı yenə həmişəki kimi bahəm yeyərdilər. Nahar edəndən sonra bunlar hər ikisi köməkləşib əvvəl Minanın şagirdlərinin dəftərlərini düzəldərdilər və sonra növbə ilə kitab oxuyub birbirini dinlərdilər. Axşamlar ruzigar xoş olanda Mina ilə Reşid bərabər gəzməyə və teatroya da gedərdilər və sonra Reşid Minanı piyada evlərinə ötürüb öz evinə qayıdardı. Çünki bunlar boş yere paralarını sərf etməyib, hər bir qepiklərini milletin bir kəsiri üçün saxlardılar.

Bir gün Rəşid ilə Minanın əbəveynləri öz aralarında böylə bir müzakirə elədilər ki, bəlkə, bunların övladları utandıqlarından toyları haqqında bir söz açmayırlar, ona görə qərar qoydular ki, bir günü hamısı bərabər olanda, bu bərədə bir daha söhbət açsınlar və bunların məramlarını bilsinlər və oylə də elədilər.

Cümə günü idi, bu iki külfət Rəşidgildə nahar elədikdən sonra hamısı zala yığılıb burada toy söhbətini açdılar və Rəşid ilə Minanın fikirlerini soruşdular.

Söhbət açılan kimi Mina utandığından yerindən durub yemək otağına getdi və orada samovar və çay tədarükü görməyə başladı. Mina hərçənd burada iş görürdüsə, yenə də fikri o biri otaqda idi ki, görüm bunlar toyu nə vaxta qoyacaqlar.

Rəşid bunlara cavab verdi ki, indi qışıdır. Mina məktəbdə çalışmaqda və özü də öz işinə məşğuldur, toyu indi edəsi olsalar, neçə qızlar başıaçıq olar, Allah qoysa yay gələr, Mina da məktəbi və dərsi qurtarar, sonra toyu deyərler. Bununla belə, Rəşid dedi ki, iki toy edəcək, birisi milletin füqəraları üçün ki, o da açacaq olduğu xəstəxanadan və onun rəsmiğuşadından ibarət ola, birisini də haman gün özünə edəcək. Rəşidin bu təklifinə tərəfcynin hər ikisi razı və şad olub, “Allah nicat versin, Allah mübarək eləsin!..” – dedilər. Bu söhbətin davamına qədər Mina çayı hazırlayıb xəbər göndərdi ki, buyurub çay içsinlər. Bunlar durub çay içməyə yemək otağına giren kimi, Mina zala – Rəşidin yanına keçib, onun çiyinlərinə əllərini qoyub sordu ki, Rəşidim, nə qərar qoydunuz? Rəşid isə Minanın başını döşünə götürüb, onun saçlarını sıgal edə-edə aralarında olan qərardadı söylədi və sonra şad və xürrəm o biri otağa gedib çay içməyə məşğul oldular.

Hərçənd bir neçə ay böyük bir zaman deyil, lakin yenə Rəşid ilə Mina boylə hesab edirdilər ki, bu heç qurtarmayacaq və bunlar arzularına yetişməyəcəklər. Günlərin hər birisi bunlara illər kimi gəlirdi. Hər vaxt bunlar bir-biri ilə görüşəndə gözyadınlığı verib deyirdilər ki, əzizim, vaxtdan daha bir gün keçdi və sonra hər ikisi öz sözlərinə gəlib bir-birini qucaqlayırdılar. Xülasə, neçə illər keçdiyi kimi, bu neçə ay da keçdi. Məktəbdə dərslər axıra çatdı. Rəşid isə hər gün çalışmaqda idi və para qazanıb toyunun və xəstəxananın tədarükünü görməkdə idi. Bir gün Rəşid ilə Mina öz aralarında məsləhət eləyib qəzetlərdə boylə bir elan elədilər ki, xəstəxana üçün dörd otaq aranır, hər kəsin boylə bir evi var isə, filan yerə məlum eləsin.

Elandan iki-üç gün sonra bir kişi gəldi ki, elə bir evi var.

Rəşid Minanı da götürüb haman evə baxmağa getdi və evi bəyə-nib, onu ildə dörd yüz manata kirayə etdilər. Xəstəxananın hər bir ehtiyacını Rəşid yavaş-yavaş alıb düzəltdiyindən, bunları haman evə daşımağa başladı. Bu otaqlardan biri böyük olduğundan, bura naxoşlar üçün 16 krovat qoydular, yerdə qalan üç otağın biri naxoşa baxan otaq, biri dava-dərman otağı və biri də xidmətçilər üçün təyin olundu.

Xəstəxananın hər bir işini düzüb qoşduqdan sonra Rəşid ata və anasına dedi:

– İndi mən hazıram, nə vaxt istəyirsiniz, toyu edin.

Rəşid ilə Minanın əbəveynləri məsləhət edib toyu iyul ayının birində edəcəklərini qərar qoyub Rəşid ilə Minanı xəbərdar elədilər. Vaxta beş gün qaldığından Rəşid ilə Mina köməkləşib dost və əşnalarına toya və bununla da xəstəxananın rəsmiğuşadına dəvətnamələr yazıb, şəhər poçtası vasitəsilə füqəralar üçün 16 krovatdan ibarət bir xəstəxana açdığını və onun rəsmiğuşadını və bununla bərabər, haman gün naxoşlar oraya qəbul olunacağını elan elədi.

Haman gün idi, axşam yağış yağdığından sübhün havasında ayrı bir məlahət, ayrı bir nəşə, ayrı bir həyat var idi. Minanın otağının qabağında olan ağaclarda bülbüllər cəh-cəh vururlardı. Bülbüllərin cəh-cəhinə Mina uyqudan ayılıb pəncərənin qabağına gəldi. Onun qara və uzun saçları mərmər kimi ağ üzünə, çiyinə, döşlərinə töküldüyündən, Mina bir peri, bir mələikə kimi görünürdü. Bülbüllərin cəh-cəhindən Minanın qulaqlarına “ey mələikə, bu gün sənin toyundur, arzularına çatan gündür, toyun mübarək olsun!” deyə sədalar gəlirdi. Mina saçlarına sıgal edə-edə təzəcə yerindən qalxan günəşə baxıb:

– Ay günəş, sən bu gün mənim toyum üçün mü boylə şəfəq verir-sən? Ah, həyat, həyat! Səndə nə hallar var imiş, sənə nə gözəl günlərin və mərhəmətlərin var imiş! – deyə-deyə əl-üzünü yuyub gül camalına daha artıq zinət verməyə məşğul oldu.

Rəşid isə yerindən durub havanın gözəlliyini görüb:

– Ah, nə gözəl hava, ah, nə gözəl həyat, ah, nə gözəl günlər!.. – deyə əl-üzünü yuyub libasını geyməyə məşğul oldu və güzgünün qabağında durub rəsminə baxdığı yerdə Minanın rəsmiini görüb, “ah, Minacığım! Sabah bu zaman sənə gül camalına baxıb, səni oxşayıb buse edəcəyəm” – dedi.

Rəşid çay içən kimi durub xəstəxanaya getdi. Saat on iki idi. Bu halda iki yerdə yığıncaq var idi. Biri Minanın evində – nikah yığıncağı, digəri isə xəstəxanada – rəsmiğuşad yığıncağı. Dəvət olunan adamlardan bir parası nikahda idi, bir parası da rəsmiğuşadda. Xülasə, xəstəxana dualandı, sonra burada gözəl bir nitqlər söyləndi, təbriklər edildi və haman gün bu xəstəxanaya səkkiz nəfər naxoş qəbul olundu.

Camaatdan bir parası dağıldı, bir parası isə nikaha getdilər. Rəşid naxoşlara yemək verib və onların dərmanlarını hazırlayıb, növbətçilərə tapşırıb evlərinə gəldi. Bu ana qədər camaat nikahdan qurtarıb Rəşidin evinə şadlığa və mübarekbadlığa gəlmişdilər.

Burada yemək və çay qurtarandan sonra camaat faytonlara əyləşib Rəşid ilə bərabər “sağ ol, çox yaşa Rəşidimiz!” – deyib urray çəkəçəkə Minanı götürməyə getdilər.

Orada Rəşid ilə Minanı bir gözəl bezenilmiş od arabasına əyləşdirib yenə mübarekbad: – toyunuz mübarek olsun! – deyə-deyə onları Rəşidin evinə gətirdilər və burada onlara bir daha mübarek deyib dağıldılar...

Dünyada heç bir şey baqi olmadığından, bu cavanların xoşbəxtlikləri də uzun müddət çəkmədi. Bunlar həyatdan ləzzət çəkdikləri halda və hər biri bacardığı qədər hər kəsə və öz millətlərinə xidmət etdikləri halda, “onlar nə üçün boylə xoşbəxt olsunlar, nə üçün boylə ləzzət çəksinlər?!” xiffətini edən bir adam dəxi var idi ki, o da tacir Abbaselinin oğlu Rəhim idi. Ona nə gecə və nə gündüz rahatlıq yox idi. Bu, həmişə, “bunları bir-birindən nasıl ayırım” – deyə çalışırdı. Mina buna gəlmədiyindən Rəhim neçə adama pul vermişdi ki, onları öldürsünlər, onun qisasını alsınlar. Lakin Mina ilə Rəşidin millətə etdiyi xidmət hər kəsə şayan olduğundan, heç kəs bunları öldürməyə razı olmadı. Axırda Rəhim özü bunları öldürmək qəsdinə durdu.

Rəhim bilirdi ki, Mina ilə Rəşid hər gün xəstəxanaya gedir, ona görə də bir gün tapançasını götürüb bunların qabağını kəsdi və faytonlarını dayandırıb hər ikisini güllə ilə vurdu.

Güllə bunların hər ikisinə dəymiş idisə də, fəqət bunlar o saat ölmədilər. Rəhimi polis tutdu, yaralıları isə xəstəxanaya gətirdilər. Burada bir neçə saatdan sonra “ah, arzularımız, ah ümidlərimiz, Allah, şahid ol” – deyə-deyə, bədbəxt əbəvəynlərinin ağışında Allaha canlarını tapşırdılar. Cümlə şəhər əhli ilə bərabər Minanın şagirdləri ilə Rəşidin sağalmamış naxoşları:

– Rəhmət olsun sizə, ay nakamlar, ay cəhəlet fədailəri! – deyə ağladılar.

“N” kəndində dövlətli və hörmətli bir kişi var idi. Bu kişinin adı Rəsul idi. Rəsulun çox övladı olmuş idisə də, ancaq bunların hamısı ölüb, bir oğlu ilə bir qızı qalmışdı. Rəsul kişi qızını ərə vermişdi. Oğlu isə hələ subay idi. Rəsul kişi çox qoca olduğundan, dünyada onun oğlu Aslanı evləndirməkdən başqa arzusu yox idi. Buna görə həmişə işdən-gücdən fariğ olanda Rəsul övretini yanına çağırıb onunla məsləhət edərki ki, oğlu Aslan üçün kimi alsınlar və nə vaxt evləndirsinlər? Bir dəfə də olsa nə Rəsul, nə də övreti oğlanlarından sormazdılar ki, “oğlum, səni evləndirmək istəyirik, sənə kimi alağ, kimi istəyirsən?”. Çünki bu, onlara bir böyük eyib və layiqsiz iş kimi gəlirdi. Bunların fikrincə, ata və ana oğlu üçün hər kəsi alsa və qızı hər kəsə versə, gerek onu qəbul edələr, onların sözlərinə və təkliflərinə tabe olalar. Rəsulun oğlu Aslan hərçənd oxumamış idi, lakin şəhərlərə gedib-gəldiyindən fikri ayıq, gözüaçıq bir cavan idi və burasını da yaxşı bilirdi ki, nə günə olsa bu təklif gerek ona və qeyri övlada ata və ana tərəfindən olunsun və bunların rızası olmadıqda, onlara hökm olunmasın. Aslan burasını da çox yaxşı bilirdi ki, bu qədər müsəlman cavan və cəvanelərin bədbəxt olmasına, terki-təlaq etməsinə və ya ataları vəfat edən kimi gedib onlar alan övrətdən başqa daha bir övret almalarına, ömürlərinin zəhərlənməsinə səbəb ancaq ata və analar “səni kimə verək, sənə kimi alağ” təklifini övladına eləmədiklərindəndir. Çünki tərəfin hər ikisi bir-birini görse, sevsə, nikah olmalarına riza versə, onların həyatının gözəl və xoşbəxt olmaları hər kəsə şayandır. Ona görə də Aslan özünə söz vermişdi ki, hər nə günə olsa, gerek o, gözü ilə görüb könlü sevdini alsın, yoxsa, bədbəxt olacağına əmin idi.

Aslan həmişə öz-özünə deyirdi ki, ay kişi, qərībə insanlarıq, əgər bir at və ya bir kəl almalı olanda ata oğul ilə, qardaş qardaş ilə məsləhət edib alırdılar. Gəl indi gedib ömür yoldaşı ki, övrətdən ibarətdir, alası, ya verəsi ol, dilimiz lal, qulağımız kar, gözüümüz kor olur, bir kəlmə də olsa bir-birimizdən sormarıq ki, bunu nə sayaq edək, kimi alağ, kimə verək? Təəssüf! Təəssüf ki, biz müsəlmanlar ətrafımızda yaşayan bu qədər millətləri gözlerimiz ilə görürük, qulaqlarımız ilə eşidirik, amma bu başımız ilə anlamaq istəməyirik ki, bizim bu kimi işlərimiz, əməllərimiz bizi fənaya verir və verəcək! Mən bu az

ömrümdə nə qədər bədbəxt ittifaqlar görmüşəm! Nədir bunlar! Hamısı bizim qəbih adətlərimizin nəticəsidir. Qonşumuz Səlim kişinin oğlu evləndiyi beş ay deyil, övrətini boşayıb ki, sən beləsen, sən filansan. Kimdir müqəssir? Əlbəttə, ata və anası! Mən özüm şahidəm ki, toydan qabaq biçərə Xurşid nə qədər çalışdı, nə qədər yalvardı ki, o qızı istəmirəm, kimse ona qulaq asmadı, onun sözünü qəbul etmədi, özünü də bədbəxt oldu, övrəti də.

Bircə burasını bu atalardan soran ola ki, ay kişilər, siz övrəti özünüzü alırsınız, bunlar siz iləmi ömür edəcəklər, yoxsa bir-biri ilə və əgər boylə isə nə üçün bunların rızasını gözləməyirsiniz? Mən indi əgər bu sözləri xalq arasında danışsam, mənə deyəcəklər ki: “Sən nə deyirsən, sən hansı məktəbdə oxuyub qurtardın, harada bu sözləri öyrəndin?”. Daha burasını özləri anlamayacaqlar ki, boylə şeyləri anlamaq üçün darülfünun qurtarmaq lazım gəlməz, bunlar elə bir elm, elə bir baş istəməz, çünki hal-hazırda bunları bir az gözlərimiz ilə görürük və qanmağa da qadirik və hər kəs də gərəkdir boylə şeyləri müləhizə edəsin və qansın. Məgər oxumayan adam gərəkdir heç bir şeyi də anlamasın, heyvan kimi yaşasın, bədbəxt olsun? Məgər bizlər adam deyilik? Kimə deyəsən, kimi qandırasan?! Babamız boylə, dedəmiz boylə!.. Məgər biz də gərəkdir boyləmi yaşayaq?

Yox, boylə deyil, buna bir əlac tapmalıyıq, biz müsəlmanların ən birinci nöqsanlarından, ən birinci qəbahətlərindən birisi də budur. Bir millətin əri ilə övrətinin arasında, necə ki, deyirlər, “ocaq başında” birlik, razılıq, sülh olmaya, o millətdə bir qeyri məsələdə, qeyri bir babda ittifaq və ittihad necə ola bilər? Birlik, sülh hamısı ocaq başında bina, ocaq başında pəyğəmbər olar! Ər ilə övrət arasında birlik müsəlihə olmayıb, nizə, nifaq olarsa, onların övladları necə ittifaqa, ittihadı nail ola bilərlər?

Dalaş-döyüşü ocaq başında öyrənərlərsə, böyüdükdə camaat ilə necə dolanacaqlar? Bunları tərk etməliyiz!

Aslan ovçu idi. Payızın axın günləri olduğundan, kəndlilər hər bir işlərini qurtarmışdılar. Aslanın da bir işi olmadığından, hər gün şikara gedərdi. Bir gün səhər tezdən Aslan oyandı. Hava bulud və dumanlı olduğundan, Aslan öz-özünə dedi ki, gərəkdir bu gün dağa ova getsin, çünki dumanlı gündə heyvanlara yavuş getmək olur və heyvanlar da dumanlı günlərdə yaxşı görməyirlər. Bu fikir ilə Aslan cəld

yerindən qalxıb, tüfəngini götürüb evdən çıxdı və nöqərlərinə dedi ki, atam mənə sorsa, deyərsiniz Aslan ova getdi.

Aslan “dağa tez çatım”, – deyər aralıq yolu getdi. Bu yolda bir bulaq var idi və səhər təzə açıldığından, kəndin qızları və arvadları bulağa – çay suyuna gəlirdilər. Bulaqdan bir az kənaraşanda, Aslan gördü ki, yol ilə bulağa 16-17 sinində bir qız, dalında güyüm suya gəlir. Aslan buna yavuşlaşanda, doğrusu, ona diqqətlə baxdı və fikri qızda olaraq yol gedəcəyini unudub bihuş halda dayandı. Qıs isə Aslanın halından və baxışından xəbərdar olub bunun yanında dayandı və güyümü yerə qoyub guya yaylığını bağlamağa məşğul oldu. Halbuki, onun muradı yaylığı bağlamaq deyildi. Qız öz gözəlliyini bildiyi kimi, Aslanın da gözəl olmasından baxəbər olub, artıq irəli yeriməyə qüvvəsi olmadı və başını qaldırıb ona baxdı. Bu baxış Aslana ox kimi deydi. Aslan istədi ki, qızın yanına gedib, onunla bir az söhbət edəsin, lakin Aslanın ayaqları ona tabe olmadığından, yerindən tərpənə bilmədi, ancaq əlindəki tüfəngin qundağını yerə qoyub ona söykənərək qızdan sordu:

– Ay pəri, sən kimsən?

Qız isə buna cavab verdi ki: “Mən səni sevirəm”. Bu halda qız Aslanın gerisindən bulaqdan qayıdanları görüb, güyümü əlinə götürdü və bir daha Aslana baxıb, yola düzəldi.

Aslan istədi ki, onun dalınca getsin, lakin dalı çevrilib bulaqdan gələn adamları gördü və qızın bundan nə səbəbə ayrıldığını anladı.

Aslan tüfəngi əlinə götürüb, təzə yerindən durmuş naxoş kimi yola rəvan oldu. Kəndin kənarına çıxıb, Aslan bir böyük daşın üstündə oturub, başına gələn əhvalatı fikirləşməyə başladı. Bu əhvalat Aslana hərçənd yuxu kimi gəlirdisə də, lakin qızın o üç kəlmə sözü: “Mən səni sevirəm” – daimi onun qulaqlarında cingildəyirdi. Bir müddət daşın üstündə oturandan sonra Aslan istədi ki, durub dağa çıxsın. Heyhat! Öz acizliyini görüb evlərinə qayıtdı. Atasını isə Aslanı evə gələn görüb sordu:

– Oğlum, bəs sən ova getmişdin, niyə qayıtdın, yoxsa yoldaşını tapmadın?

Aslan cavab verdi:

– Xeyr, dedə, həqiqi yoldaşımı mən ancaq bu gün tapdım..

– Bəs nə üçün gedə bilmədin?

– Elə-belə, özüm getmədim...

Təəssüf ki, Aslanın atası onun “həqiqi yoldaşımı ancaq bu gün tapdım” sözlərinin mənasını anlamadı və anlaya da bilməzdi.

Xülasə, Aslan öz otağına girib haman gün büsbütün evdə keçirdi. Hərçənd haman gün buludlu və dumanlı bir gün idi, lakin Aslanın ürəyi çox aydın, çox işıqlı idi, çünki onun ürəyi məhəbbət nuru ilə işıqlanmışdı. Həmişə boylu günlərdə Aslanın və hər kəsin ürəyi tutqun olduğu halda, bu gün Aslan ancaq dünyada işıq və həyatda mənə olduğunu anlamış idi. Bir az otaqda gəzdikdən sonra Aslan üzü üstə öz yerinə yığılıb, gözlerini berk yumdu və özünün həyatına təzə bir nur, təzə bir hal gətirmiş və ürəyini ziyadar etmiş olan ittifaqı, əhvalatı fikrində, ürəyində dolandırmağa başladı.

Bu əhvalatdan Aslan nə qədər mütəəssir və feyziyab olduğunu biz bundan bilirik ki, onun dostu Heydər bunun bu halında otağa gəlib, salam verdiyindən, üst libasını soyunana qədər “sənə nə olub, nə üçün salamımı almıyırsan?” sözlərindən Aslanın bilməmə xəbəri olmadı. Axırda Heydər onun yanına gəlib, onu əli ilə bu bihüşluqdan oyatdı və dedi:

– Aslan, sənə nə olub? Yuxulamışdınmı, yoxsa qəsdən mənə cavab verməyirdin?

Aslan isə uyğudan ayrılan kimi yerindən durub, dostu Heydəri yanında görək; onun boynunu qucaqlayıb dedi:

– Dostum, nə gözəl yerdə məni yad eləyibsen! Çox şadam...

– Bəs niyə mənə cavab vermirdin?

– Vallah, sənin gəldiyindən baxəbər olmamışam.

– Yuxulamış idin?

– Yox.

– Bəs yuxulamamışdın, bu qədər söhbəti necə olub ki, eşitməmişəm?

– Özüm də bilmirəm.

– Yox, Aslan, lap doğrusu, səndə söz var, yoxsa mən səni boylu heç görməmişdim. Doğrusunu mənə söylə, görüm sənə nə olub?

Aslan yerindən qalxıb, dostu Heydərin belindən bir əli ilə tutub və Heydərin əlini boynuna salıb evdə gəzə-gəzə əhvalatı ona söylədi və dedi ki, haman qızı bir neçə dəfə toylarda görüb, amma boylu diqqətlə ona baxmayıb və indi də tanımayır. Heydərdən sordu ki, o qız kim ola, bəlkə, o tanıyır?

Heydər – harada görübsən, neçə yaşında olar? – suallarından sonra zənn ilə dedi ki, o qız yəqin Məhəmməd kişinin qızı Cahandır. Əvvəla,

onu çox gözəl söyləyirlər və ikinci, kəndin qırağında ondan başqa bir adamın oyle qızı yoxdur ki, o yolu gəlsin və ona orada rast olsun. Bundan sonra bunlar məsləhət elədilər ki, haman qızı tanıyıb onun atasının yanına elçi göndərsinlər.

Bir neçə gündən sonra Heydərin axtarmağı və soruşmağı ilə Aslan bildi ki, doğrudan da, qızın adı Cahan imiş və özü də Məhəmməd kişinin qızı imiş. Bu əhvalat yəqin olan kimi Aslanın rəngi ağarıb az qaldı ki, əqli başından getsin, çünki onun cəmi ümidləri bu həqiqət ilə suya qerq oldu. Aslanın dostu Heydər də çox pərişan oldu və ona görə də dostundan sormadı ki, sənə nə olub, bu nə haldır, bunun səbəbi Aslana məlum olan kimi, Heydəərə dəxi məlum idi.

Cahanın atası Məhəmməd kişi haman “N” kəndinin dövlətli və hörmətliilərindən hesab olunan bir adam idi və keçmişdə Aslanın atası Rəsul kişi ilə çox mehriban və çox dost idi. Lakin on il bu əhvalatdan əvvəl Aslanın əmisi oğlu ilə Məhəmməd kişinin qardaşı oğlunun talada su üstə mübahisələri düşüb, Aslanın əmisi oğlu Məhəmməd kişinin qardaşı oğlunu doğrayıb öldürmüşdü. Bu səbəbə görə bu iki tərəfin arasında qan davası, yeni qisas davası var idi. Ona görə də bunlar bir-biri ilə heç vaxt barışmaq və ya əqrəbalaşmaq xəyalında da deyildilər və ola da bilməzdilər. Ona binaən Aslan pərişan oldu, çünki bilirdi ki, nə atası və nə qayınatası bunların bir-birini sevməsinə və bunların nikahına riza verməyəcəklər. O gün Aslanın ürəyini Cahanın məhəbbəti doldurduğu kimi, bu gün də onun qəlbini ümid-sizlik qaraltdı.

Aslan bu xəbəri eşitdikdə bir zaman bihüş olub, sonra yerindən qalxıb başladı öz-özü ilə uyğuda danışan kimi söyləməyə:

– Bax gör, biz müsəlmanlar nəyik, nə fikirdəyik və nə yaşayışdayıq? Ölən müsəlman, öldürən müsəlman, dustaqxanada illər ilə yatan müsəlman, balaları ac, övrəti çılpaq qalan müsəlman!.. Ah, müsəlman, müsəlman! Ürəyi yara müsəlman, üzü qara müsəlman, çörəyi para müsəlman!..

Odur, görürsən iki tersə, rus və ya qeyrisi bu gün dalaşdılar, savaşdılar, üç gün aradan keçməmiş yenə barışdılar, qardaş oldular, çox bərkə düşəndə suda, divana getdilər. Amma biz müsəlmanlar divan nədir, şəriət nədir, bəlkə də, insan olduğumuzu unudub tüfəng, xəncər dəstəyindən yapışıyıq. Ay kişi, on il bir kənddə olasınız, hər biriniz adam cərgəsindən xeyrə, şərə çağırılanda bir-birinizlə danışmayasınız? Nə var, nə olub? On il bundan əvvəl nəinki müsəlmanlıq, bəlkə

də, insanlıq nə demək olduğunu anlamayan iki cahil bir-birini öldürüb deyə, siz də gerek öz aranızda ədavətli dolanasınız? Kimdir müqəssir, ölən? Yox. Öldürən? Yox. Bəs, kimdir müqəssir? Əlbəttə, siz! Vaxtında balalarınızı oxudub, tərbiyə verib, onlara müsəlman, insan nə olduğunu anlatsaydınız, onlar heç vaxt bir-birini öldürməzdi və nə də siz boylə vəhşi tayfa kimi yaşamazdınız. Pərvədigara, hansı dərdimizi yada sahib ağlayaq?!

Nədir indi mənim halım? Atama deyəcəyəm, atam razı olmayacaq; atam razı oldu, Cahanın atası razı olmayacaq. Cahanı götürüb qaçaçağam, əvvəla, bu, insanlıq deyil, ikincisi də dübarə araya düşməncilik düşəcək. Əgər bunların qanacağı olsa, ikisi də, bu işə razı olar və bu ədavət ortadan götürülər və həm də biz xoşbəxt olarıq, amma...

Heydər Aslanın axırkı sözlərini eşidib dedi ki:

– Qardaşım, vallah doğrudur, bunların arasından bu ədavəti ancaq sizin bir-birinizə nişan olmağınız götürür. Gəl bu əhvalatı mən sənə atana açım, görək nə deyir?

Hər iki dost bu işə razı oldu və Heydər bu söhbəti Aslanın atasına söylədi.

Cahan isə Aslandan ayrıldığını və necə bulaqdan su götürüb evlərinə gəldiyini bilmədi. Güyümü yerə qoyub fikrə getdi. Onun fikrinə Aslandan başqa, bir kəs və bir şey yox idi. Aslanın “Ay Pəri, sən kimsən?” sözləri onun qulağında eşidilirdi. Cahan isə bu sədəyə bir daha burada “mən səni sevən”, cavabını verdikdə anası bunun sözlərini eşidib dedi:

– Qızım, nə söyləyirsən, dəli olmayıbsan ki, nə üçün öz-özün ilə danışırısan?

Cahan isə bu sözlərdən özünə gəlib dedi:

– Anacığım, heç bir şey söyləməyirəm, ancaq mən bu gecə bir yuxu gördüm, onu fikirləşirəm.

Anası:

– Qızım, söylə görüm, yuxuda nə görübsən? Allah xeyir eləsin!

Cahan:

– Anacığım! Yuxuda gördüm ki, bir güllü bağçada oturmuşam, ətrafımda bülbüllər cəh-cəh vururlar; indi onu fikirləşirdim.

Anası:

– Qızım, çox gözəl yuxudur: ərə gedəcəksən, həyatın çiçəkli olacaq, ərin də onun bülbülü, – deyə cavab verdi.

Cahan anasına dedi ki, anacığım, bülbülü gördüm... Sonra bu sözləri anasına dediyinə pəşman olub, başladı aralığa söz salmağa və dedi:

– Anacığım, başım çox ağrıyır, mənə izn versən, gedib bir az yataram.

Anası isə:

– Balacığım, get yat, atan üçün mən çay qoyaram, – dedi.

Bu sözlərdən sonra Cahan gedib öz qardaşının otağında yatdı və yenə başladı fikrə getməyə. Bu halda bir adam əgər Cahanın barmağını kəssəydi, Cahan bəlkə onu hiss etməzdi. Çünki onun ürəyi bu halda məhəbbət oduna yanmaqda və partlamaqda idi.

Cahanın sağ günü yatacaqda keçirdi. Onun xəyalında gələcək bir mənərə dolanmaqda və görünməkdə idi. Bir dəqiqə də ömründən olsa, onun xəyalından Aslanın gözəl üzü, ulduz kimi parlaq gözləri çıxmıyrdı. O, həmişə öz xəyalında onu oxşayıb, sünbül kimi bığlarına tumar verməkdə idi. Xülasə, axşam oldu. Bu halda Cahanın anasının yanında qonşularının gəlini Fatma gəlib sordu ki, Cahan haradadır və nə üçün bu gün mənim yanıma gəlməyib? Anası isə cavab verdi ki, Cahan bu gün bir az naxoşdur, evdə yatıbdır.

Fatma dörd-beş ay idi ki, ərə getmişdi. Qızılığında Cahan ilə dost və həmsiir, yoldaş olduğundan, cəld yuxarı çıxıb Cahanın yanına gəldi və Cahanı yatacaqda görəcək, “bacım, sənə nə olub, niyə yatıbsan?” – deyə bunu qucaqlayıb öpdü. Cahan isə Fatmanın boynundan bərk tutub xəlvəti buna dedi:

– Mənə nə olduğunu özüm də bilmirəm. Ancaq sən mənim dostum olduğundan, bircə onu deyə bilərəm ki, bu gün hərçənd göydə günün üzünü mən, ya sən görməmişik, lakin mənim üzümə ayrı bir gün doğub, ürəyimi ziyalandırmaqdadır.

– Sən nə söyləyirsən, mən qanmayıram?

– Fatma, yadımdadırmı səni gəlin aparanda xanəndə bir söz oxuyurdu:

Kəklik-kəklik, gəl ovla məni...

– Hə, yadımdadır, nə olsun?

– Mən də bu gün kəklik kimi yolda bir ovçuya rast olmuşam. Ancaq kəklik kimi mən ondan qaça bilmədim, ayaqlarım getmədi, indi də odur ki, ovçu oduna ürəyim yanır, partlayır. Mən onu sevmişəm, o da məni...

– İndi bildim sənə nə olub, məhəbbət oxuna rast olmusan. Bəs onu tanıdınmı?

– Bizim kənddə Rəsul kişinin oğlundan başqa ovçu kimdir? Birce odur ovçu, mən də onu görmüşəm.

Bu söhbətdən sonra Cahan əhvalatı yoldaşı Fatmaya nəql elədi. Fatma dedi ki, Aslan da subaydır. Əgər o da səni bəyənibsə bugün-sabah sənə elçi göndərər. Heyhat! Bu iki məsumların heç birinin burasından xəbərləri yox idi ki, bunların ataları bir-biri ilə müddəidirlər, çünki on il bundan əvvəl bunlar hər birisi beş, altı yaşında olublar. Xülasə, Fatma Cahanın məhəbbətini təbrik edib və bir az da ona sakitlik verib, evlərinə getdi. Cahan isə yenə fikrə getdi.

Heydər iki-üç gün Aslan ilə elədiyi söhbəti onun atasına söyləməyə vaxt tapmadı. Gah özünün işi oldu, gah da Rəsul kişinin qonaqları mane oldu. Xülasə, bir gün Heydər Rəsul kişini qonaq çağıraraq söhbəti ona açdı. Rəsul kişi bu sözləri eşitcək yaralı pələng kimi Heydər üzünə baxıb dedi: – Bunun üçün mü mənı getirib qonaq edirdin? Kənddə Məhəmməd kişinin qızından başqa qızımı yoxdur, mənı aləm arasında rüsvayımı etmək istəyirsiniz, mənı düşmənin ayağına göndərmək istəyirsiniz? Mən bu işə heç vaxt razı deyiləm və ola da bilmərəm. Mənim oğlum özü üçün bu kənddə qız tapıb bəyənəməyirsə, mən o biri kənddən onun üçün qız alaram, orada tapmasa, gedib şəhərdən alaram. Amma düşməni ayağına nəinki qız üçün, hətta can üçün getməyəm. Bu, mənim axır sözümdür. Bundan sonra nə mənim oğlum və nə sən mənə bu barədə bir söz daha deməyəsınız.

Heydər Rəsul kişini nə qədər sakit etməyə çalışsa da, bir şey bacarmadı, boylə ki, Rəsul kişi qabağındakı bir stəkan çayı da içməmiş durub evinə getdi.

Kənddə bir adət var ki, axşam vaxtı cavanlar kəndin bir yerinə, qocalar o biri yerinə yığılıb orada söhbət edərlər, bu yerlərə yığıncaq yeri deyirlər. Haman gün Heydər Aslana xəbər yolladı ki, yığıncaq yerinə gəlsin.

Axşam vaxtı idi. Aslan ürəyi darıxa-darıxa yığıncağa getdi. Burada Heydəri tək oturmuş görüb bunun yanına gəlib və salam verib cəld sordu:

– Heydər, söylə görüm iş nə günə oldu?

Heydər isə çox məyus və mükəddər buna cavab verdi:

– Necə ki, özün söylədin, oylə də oldu. Atan daş atıb başını tutdu ki, boylə iş olmaz və ola da bilməz.

Bir zaman bunlar bir-biri ilə əsla danışmayıb, fikrə getdilər. Heydər:

– Əlac birce ona qalıb ki, qızı sənin üçün götürüb qaçaq. Doğrudur, mən çox oxumamışam, ancaq yenə kəndimizdə olan məktəbi qurtarmışam və müəllimin sözlərini mən heç vaxt unutmamışam və unutnaram. O, bizə deyərki ki, balalar, belə işlər bizim nə dinimizə və nə də insana layiq olan işlər deyil. Mən nə qədər olsa, dörd il ondan oxumuşam, tərbiyə almışam...

Ona görə də mən heç vaxt bu işə razı ola bilmərəm. Mənim qüvvəm özümə çatır: bugünkü gün sənin yadından çıxmasın, mən sənə vəd edirəm ki, mən evlənməyəcəyəm, çünki mənim üçün heç kəs Cahanın yerini verməz, ancaq sənə birce onu deyə bilərəm ki, dünyada məndən və Cahandan bədbəxt adamlar ola bilməz.

Heydər dostu Aslanın halına yandığından, “yazıq bədbəxtlər” – deyib ağladığından, gözlərini silə-silə evlərinə getdi. Bığarə Aslan bir müddət daşa dönmüş kimi yerində qaldı. Aslan yerindən durub evlərinə gələndə axşamdan çox vaxt keçmişdi. Ona görə Aslan bir daha ata və anasının yanına getməyib, öz otağına gedib, üzünü üstə rəxt-xabına yıxıldı.

Bədbəxt Cahanın yuxusu tezliklə nəticə bağladı. Kaş o yuxunu görməmiş olaydı. Bir neçə gün bu əhvalatdan sonra Məhəmməd kişinin yanına öz kəndlisi Əkbər kişi bir neçə molla ilə gəlib onun qızını oğlu Musa üçün istədi. Məhəmməd kişi çox şadlıq ilə bunların təklifini qəbul edib, “Allah mübarək ələsin”, – dedi. Qonaqlara lazım olan hörməti edib yola salandan sonra Məhəmməd kişi övrətini yanına çağıraraq ona əhvalatı xəbər verdi. Anası isə cəld Cahanın yanına gedib, “qızım, gözlərin aydın olsun, yuxun nəticə bağladı” – deyərək Cahanı qucaqlayıb öpdü. Cahan isə anasından sordu ki, anacığım, söylə görüm, nə olub?

– Ay qız, daha nə olacaq, belə qonaqlarımız, heç demə, sənin elçilərin imişlər, atan səni Əkbər kişinin oğlu Musaya verib. Allah başa çıxartsın.

Anası bu sözlərini qurtarmamış Cahanın ürəyi gedib, yerə yığıldı. Anası isə bunun üstə yüyürüb başladı onun qollarını boğmağa və cəld atasına xəbər göndərüb, əhvalatı ona söylədi. Cahanı evə gətirib onu özünə gətirmək üçün növbənöv müalicələr eləməyə başladılar. Bir neçə saatdan sonra biçərə Cahan özünə gəldi və atasını başının üstündə oturan görüb dedi:

– Atacığım! Yadındadır, bir günü sən mənə gəlib dedin ki, qızım, sən inəyini istəyən var, satımmı? Yadındadırmı?

– Yadındadır, bala, söylə görüm nə demək istəyirsən? (Məhəmməd kişi oylə hesab elədi ki, Cahan ona bir əhvalat söyləyəcək).

– Atacığım! Məgər Allah məni inəkdən də alçaq yaradıb? İnəyi satanda məndən sordun, bəs bu gün mənim özümü satanda nə üçün məndən sormadın ki, qızım, səni satıram, razısanmı?

Bu sözləri Cahan deyib qurtarmamış atasının üstünə yığılıb ağlaya-ağlaya dedi:

– Atacığım, mənə rəhm et, məni Musaya vermə, mən onu sevməyirəm, məni bədbəxt etmə, mən sənə bir qıznam.

Cahanın bu sözləri atasının qəlbini qaldırıb bir zaman mütləssir etsə də, lakin yenə vəhşilik ona qalib olub dedi:

– Qələt eləmə, sən qanan iş deyil bu, sən mənim üzümə ağmı olursan, and olsun Allaha, səni bu saat öldürərəm.

Məhəmməd kişi bu sözləri deyib, ağuşundakı xəstə balasını qeyzlə yerə atdı və evdən çıxdı.

Bir həftə belə keçdi, Cahan yerindən durmadı, iki həftə keçdi, Cahan yaxşı olmadı. Nəhayət, əhvalat kəndə yayıldı. Xalq arasında söylənməyə başladı.

Bu əhvalat Aslana da gəlib çatdı. Aslan isə bu gündən Cahanı daha artıq sevdi, gecə-gündüz onun fikrini edirdi. Həmişə ürəyi yaralı, üzü fikirli və gecə-gündüz yuxusuz olduğundan, Aslan heyva kimi saralıb, ağac kimi qurumuş idi.

Aradan iki-üç ay belə keçdi. Cahan ayağa durmuş idisə də, lakin çox zəif, rəngi qaçmış, lələkə yanaqları ağarmışdı. Novruz bayramına bir neçə gün qalmış Əkbər kişi oğlu Musa üçün Cahana nişan gətirdi.

Haman gün Cahan öz otağında məyus və mükəddər oturub öz gördüyü uyğunu və Aslan ilə rast olduğunu fikirləşirdi. Bu halda onun dostu Fatma onun yanına gəldi. Bu zaman bunların heç biri o biri ilə danışmadılar. Birdən Cahan üzünü Fatmaya tərəf tutub dedi:

– Əziz yoldaşım! Mənim yuxum gör necə oldu, mən güllər, çiçəklər üstündə bülbüllər oxuyan görmüşdüm, indi bağçaları viranə olub, bülbülüm əvəzinə bayquşlar ulayır. O günlər payızın havası bulud, dumanlı günlər olduğu halda, mənim ürəyim bahar çiçəyi kimi xoş, qəlbim bülbüllər kimi təmiz idi, amma indi... indi bu baharın xoş günlərində ürəyim yaralı, qəlbim zülmətdən də qaradır. Pərvədigara, sən bizi niyə boylə rəzil yaradıbsan, nədir mənim təqsirim?.. – deyərək ağlayıb yoldaşı Fatmanın üstünə yığıldı.

Bu gündən sonra Cahan Aslandan əlini üzdü, ancaq onun bir arzusu qalmışdı ki, bu da Aslan ilə bir daha görüşüb ona özünün axırını xudahafizini deməkdən ibarət idi. Deyirlər ki, qəlbədən-qəlbə yol olar, xəbər gələr, xəbər gedər. Bu fikir Aslana da gecə-gündüz rahatlıq verməyirdi.

Bir gün fikrinə gəldi ki, dilənçi paltarını geyib Cahan ilə görüşməyə getsin.

Baharın axır günləri idi. Aslan həmişə pusquda idi ki, görən buna nə vaxt bir dilənçi rast olacaq ki, bu onun paltarını geyib Cahan ilə görüşsün. Bir gün Aslan ata minib qalaya getmək istəyirdi. Darvazalarından çıxar-çıxmaz gördü ki, çox cındır paltarlı bir dilənçi buna tərəf üz tutub gəlir. Aslan cəld atdan yerə düşüb dilənçinin qabağına gedib dedi: kişi, sənə bir manat pul verərəm, gedək mənimlə bu kəndin kənarına, sən paltarını çıxart ver mənə, mən geyim, mənim bir gedən yerim var, bir az müddətdən sonra gəlirəm paltarını da verirəm, manatı da. Dilənçi bu təklifə şadlıq ilə razı olub, Aslan ilə yola düşdü. Kəndin kənarına çıxan kimi Aslan atdan düşüb dilənçinin paltarını eyninə geydi və atı da ona tapşırıb, hər əlinə bir ağac, düz Cahan-gilin evinə getdi.

Haman gecə biçərə Cahan yenə yuxuda görmüşdü ki, bir belə əyri, cındır paltarlı dilənçi bunların həyatına gəlib pay istəyir. Bu, o dilənçi üçün pay aparıb verəndə dilənçi payı alıb buna deyir ki, mən dilənçi deyiləm, Aslanam. Ona görə haman gün Aslanı dilənçi paltarında gözləməkdə idi. İttifaqən bu gün Cahanın nə atası və nə də qardaşı ilə anası evdə var idi.

Cahan evlərinin qabağında oturub özü üçün cürbəcür fikirlər eləməkdə idi. Birdən bunların itləri hürüb darvazaya yüyürdülər. Cahan isə bunların dalınca yüyürüb gördü ki, haman yuxuda gördüyü libasda dilənçi darvazada durub itlərdən qoruna-qoruna bundan pay istəyir.

Cahan itləri qovub bundan sordu ki, sən dilənçi deyilsən, Aslansan, doğrudurmu?

Aslan bu sözləri eşidən kimi təəccüb edib bundan sordu ki, sən onu nədən bildin? Bəli, mən Aslanam!

Cahan – mən sənə bu gecə haman libasda bizə gəldiyini yuxuda görmüşdüm və səni gözleyirdim, gəl, mənədən başqa heç kimse burada yoxdur, gəl sənənlə bir dəfə də olsa söhbət edim, ürəyimi boşaldım, sonra ölsəm də qənim yoxdur.

Bu sözləri deyər-deyər Cahan Aslanın əlindən çəkə-çəkə həyətə gətirdi və burada namaz daşlarının üstündə oturub dedi ki, əzizim, mənim dünyada bir arzum var idi ki, o da bu gün hasil oldu, səni gördüm. Sənə axırncı sözlərimi deyəcəyəm, əzizim! Bunlar Allah qüdrətidir, amma sən burasını bil ki, mənim qəlbim sənədən başqa heç kimsəni sevməyib və sevməyəcək, dünya axirətdə də səni unutmayıb, daim sənə haqqında duaçı olacağam.

Aslan:

– Cahanım! Mənim də bu gün bura gəlməkdə məqsədim ancaq sənənlə görüşüb, ürək sözümlə sənə deyib, sənə olan məhəbbətimi izhar və təsdiq etməkdir ki, o da əlhəmdülilləh, həsula gəldi. Mən də sənə söz verirəm ki, mən heç vaxt evlənməyəcəyəm, mənim ürəyimdə daha boş yer qalmayıb ki, orda sənənlə məhəbbətindən başqa, qeyri məhəbbət də bəsləmək mümkün olsun. Burasını da yəqin bil ki, mənim baharım sənənlə açılmışdı, sənənlə də gerek olsun. O güllər ki mənim qəlbimdə sənənlə, sən də açmışdın, o güllərin üstündə və arasında olan bülbül də ancaq sənənlə ola bilərsən, qeyri bülbül oraya daxil ola bilməz. Ancaq burasını da bil ki, mən hələ Allah dərğahında sənənlə əl üzüməmişəm və üzüməyəcəyəm. Ümid... xəyal... bəslədiyim ümidlər puç oldu, əkdiyim güllər tez soldu. Bundan sonra təzə ümid... təzə bahar... təzə günlər... Mən gedirəm, əzizim, fikir etmə, ümitsiz olma, mənə də unutmama...

Bu sözləri deyib, Aslan yola düşdü.

Cahan istədi ki, onun dalınca getsin, lakin bacarmadı. Bihuş halda haman daşların üstünə yıxılıb qaldı.

Aslan ilə Cahanın görüşməsindən bir neçə gün sonra kənddə gündə bir, gündə iki adam ölməkdə idi. Ətraf kəndlərdə vəba naxoşluğu olduğundan, zənn olunan bu idi ki, bu kənddə də ölənlər vəbadan ölürlər. Xülasə, üç-dörd adam öləndən sonra həkimlər dedi-

lər ki, naxoşluğa bu kənd də yoluxub. Naxoşluq başlayandan bir həftə keçmədi. Cahanın nişanlısı axşam naxoşlayıb səhər vaxtı öldü. İki gündən sonra atası da, üç gündən sonra Cahanın atası da öldülər. Cahan sevmədiyini nişanlısının ölümünə o qədər şad olmuşdu ki, daha doğrusu, öz atasının ölməyi də heç onu ağrıtmırdı. Bunların nikahlarına riza verməyən adamlar bir-cə-bircə ortalıqdan çıxdıqca, Aslan ilə Cahan öz ürəklərində şad olurdular, çünki ümidləri artırdı. Ona görə də ataları öldüyünə heç bənd deyildilər. Aradan bir-iki həftə keçəndən sonra Cahanın qardaşı Əli talada ot yığdığı yerdə naxoşladı, bunu naxoşlayan görüb, hər kəs buradan qaçdı, çünki vəba naxoşluğunun yoluxma olduğunu hamı bilirdi. Bicarə Əli talanın düzündə eləcsiz və köməksiz qaldı. Bu halda Aslan taladan atlı evlərinə gələndə buna rast olub və özünü atdan düşüb Əlinin qolundan tutub evlərinə gətirdi. Cahan bunu bu halda görüb qabağına yüyürdü və orada gördü ki, bunu öz atında, qollarından tutub gətirən öz sevgilisi Aslandır. Əlinin əqli başında yox idi, buna görə bacısı Cahanın bir sualına da olsa cavab verə bilmədi. Aslan ilə Cahan Əlini atdan düşürdüb evə apardılar. Əlinin anası isə əhvalatdan xəbərdar olan kimi “bala vay”, “bircə oğlum vay”, – deyib bihüş halda yerə yıxılıb qalmışdı. Əlini rahat edəndən sonra Cahan anasının yanına gedib, onu özünə gətirməyə məşğul oldu. Aslan isə sirkə və sarımsaq tapıb əzib və bunları bir-birinə qarışdırıb, bunları ilə başladı Əlinin bədənini sürtməyə. Əli üç gün boylu qaldı, ölmədi. Bu üç gündə Aslan bir dəqiqə də olsa, bunun yanından getməyib daim qaraulunu çəkirdi. Dördüncü günü Əli özünə gəlib gözlərini açdı.

Bu halda bir tərəfində anasını, o biri tərəfində Aslanı və başının üstündə bacısı Cahanı gördü. Əlinin ətrafında oturanlar çox şad olub başladılar buna sual etməyə ki, “nə günəsen, yaxşısanmı, nə uzun yuxulamışdın?” Amma Əli bunların sualına cavab verməyib, həmişə Aslanın üzünə baxırdı. Əlinin baxışında: “Sən burada nə qayıırırsan, buradakılar sənə məhrəm deyil” təhməti görünmüyüdü, çünki vaxt oylu vaxt deyildi ki, insanların yaşınmaq yadına düşəydi, ancaq razılıq, təşəkkür baxışı idi. Xülasə, beşinci gün Əli danışdı. Əlinin əvvəlinci kəlamı anası Rəhiməyə bu oldu:

– Anacığım! Aslan mənim haqqımda qardaşlıq yox, insanlıq eləyib. Məni talada naxoş görüb hər kəs mənədən qaçdı. Aslan öz ölümündən qorxmayıb məni buraya gətirdi və məni ölümdən qurtardı.

Əli bu sözləri söylədikcə, Cahan şadlıqla rəngi qaçmış qardaşının üz-gözüne baxıb ürəyində ona, Aslana elədiyi təşəkkürdən də artıq təşəkkürlər və “qardaşım, çox yaxşı” deyirdi. Çünki qardaşının Aslan haqqında boylə sədaqəti böyük ümidlər, böyük xoşbəxtliklər vəd edirdi.

Sonra Əli üzünü Aslana tərəf tutub dedi:

– Qardaşım! Sağ ol, əhvalatdan baxəbərəm, Allah qoysa izhari-təşəkkürümü vəd edirəm.

Buradakı adamların hər birisi Əlinin nə demək istədiyini anladı. Anası isə Aslana üzünü tutub dedi ki, Aslan, sən dünya və axirət mənim övladımsan. Allah səndən razı olsun və biz də səni razı edirik.

Bu sözləri Cahan ilə Aslan bu iki adamın ağzından eşitcək, nəinki atalarının dirilməyinə, bəlkə də, özləri ölüb dirilməkdən də artıq şad oldular, çünki bunların sözlərindən Cahan ilə Aslanın xoşbəxtlikləri çıxırdı.

Payızın orta ayı idi. “N” kəndinin ağaclarının yarpaqları saralıb tökülməkdə idi. Bayaq yarpaqlar arasında gizlənən meyvələr də indi rəngbəreng üzə çıxıb, ayrı bir hüsnə görünməkdə idi. Bir yandan ağaclardan tək bir düşən yarpaqların xışıltısı, bir yandan da çaylardan axan büllür kimi duru suların şırıltısı insanı növbə-növbə fikirlərə salırdı.

Axşam vaxtı, belə bir xoş gündə Aslan ovdan gəlirdi. Aslanın yolu bu dəfə Cahangilin evlərinin yanından düşdü. Aslan yol ilə getdiyi zaman Cahanın qardaşı Əli bunu əlinde quşlar, çiynində tüfəng, dalında tulası gələn görüb, ağacdən alma dərdiyi yerdə çıxıb dedi:

– Aslan, ovun qanlı.

Aslan isə ağacdə Əlini görüb salam verdi, quşlardan onun payını verdi. Aslan ilə Əli nəinki dost, hətta əqrəbə olmuşdular. Cahan Aslana nişan olmuşdu. Hər vaxtı kənddə xeyirdə, şərdə Aslan ilə Əli bəhəm görünməkdə idilər. Aslanın buna tərəf gəldiyini gören Əli bacısına dedi ki, Cahan, get çay qoy və aş da bişir. Aslanı qoymayacağam evlərinə getsin. Cahan isə sevindiyyindən quş kimi evə yüyürüb tədərük görməyə başladı.

Aslan Əlinin yanına gəlib görüşdükdən sonra əlinde olan qırqovullardan da ikisini ona verdi. Əli isə Aslana dedi:

– Gərək bu quşları bu gecə bizdə səninlə bəhəm yeyək, yoxsa almaram, bu saat Cahanı da evə göndərdim ki, çay qoysun, xörək bişirsin, mən də sənə kimi yorulmuşam, gedək çay içək, söhbət edək.

Aslan Əlinin təklifini qəbul etdi, amma izin aldı ki, bir evlərinə gedib həm paltarını dəyişsin və həm də anasını xəbərdar edib gəlsin. Əli bu işə razı oldu.

Əlini əlinde quşlartək gəldiyini Cahan görüb könüldən düşdü və sordu ki, bəs o necə oldu? Əhli bacısına zarafat etmək üçün dedi ki, Aslan bizdən küsüb, nə qədər elədim, dedi ki, sizə gəlmerəm və sonra bacısının əhvalını pozuq görüb dedi:

– Cahan, kefsiz olma, gələcək. Getdi həm soyunsun və həm də anasını xəbərdar eylesin.

Cahanın bu sözlərdən ürəyi və üzü işıqlanıb işə hərəkət etməyə başladı. Anası isə malları sağmağa məşğul idi.

Əli də iş paltarını dəyişib, paltonu çiyninə salıb qonaq otağının balkonuna çıxdı ki, Aslanı gören kimi onun qabağına çıxıb evə gətirsin.

Axşam oldu. Aslan, Əli və anası otaqda oturub çay içib söhbət etməkdə idilər. Cahan isə bir az vaxtda lazım olan xörəkləri bişirib qurtarıb, aralıq qapıda oturub bunların söhbətlərinə qulaq asırdı. Və həm də qapının arasından Aslanın nur kimi gözəl üzünə baxıb, ürəyində: “Ah arzularım, ah ümidlərim, ah, nə xoşbəxtəm”, – deyər fikirləşirdi. Aslanın da vücudu hərçənd burada idi, bunlar ilə söhbət edirdi, lakin ürəyi, fikri mələikə kimi o biri otaqda Cahanın başına dolanmaqda idi. Bir neçə saat söhbət edib və yeyib-içdikdən sonra Aslan salamatlaşıb evlərinə getdi.

Cahanın və Aslanın ataları mərhum olduqlarına bunların toyu o biri ilin novruz bayramından sonraya qoyulmuşdu.

Baharın gözəl vaxtı idi. Ağaclar çiçəkləndiyindən və yarpaqlandığından, “N” kəndi qalın meşə kimi görünürdü. Təzə yerdən qalxıb açılmış çiçəklərin qoxusu, bülbüllərin guya bir-birinin bəhsinə vurduqları cəh-cəhləri iki həsrətkeşin bu günlərdə vüsala yetişməsinə şəhadət edirdilər.

Bir neçə axırkı günləri Cahan evlərində qonaq hesab olunduğundan, heç bir iş tutmayıb ancaq öz nazı ilə vaxtını keçirməkdə idi. Hər səhər yerindən durub, yuyunub bəzəndikdən sonra Cahan öz bağçasına gedib orada öz əkdirdi çiçəkləri sulayıb sığal cə-cə öz-özünə deyirdi ki, “əziz çiçəklərim, bugün-sabah mən gedəndən sonra sizi kim sulayıb tumar edəcək, sizin nazınız ilə kim oynayacaq? Mən indi ayrı çiçəklər bəsləyəcəyəm, ayrı çiçəyə xidmət edəcəyəm, ayrı çiçəyin nazı ilə dolanıb, tumar verəcəyəm...”

Gah da toyuq-cücələri çağırıb onları bir-bir tutub onların dimdiklərindən buse edə-edə biri bu çiynində, biri o biri çiynində, biri bu əlində, biri o biri əlində, həyətdə gəzinirdi.

Bu iki-üç günü Cahan evlərində, həyətlərində olan canlı və cansız şeylərin hamısı ilə vidalaşdı.

Haman gün bir tərəfdən hicran günü, o biri tərəfdən isə çox belalar çəkdikdən sonra ələ düşmüş vüsəl günü idi. Haman gün toy idi.

Cahan gecə öz toy səbəbi ilə çox gec yatdığına görə çox gec də yuxudan ayıldı. Gözlərini açıb ətrafa baxıb quşların oxumasın, dinləməyə başladı. Ruzigar xoş olduğundan, pəncərədən ona xoş qoxular gəlirdi. Bir tərəfdən havanın xoşluğu, çiçəklərin qoxuları, quşların gözəl nəğmələri, o biri tərəfdən özünün xoşbəxtliyi ona bir süstlük halı gətirirdi. Ona görə də Cahan gözlərini yumub bir qədər boylə qaldı. Bu zaman əgər bir kəs onu bu halda öz yerində yatmış görsəydi, onu bir mələikə hesab edərdi. Cahanın qara, uzun və gürzə kimi parlaq iki hörüyü boynunun hər tərəfindən üz-gözünə və mərmər kimi ağ döşlərinə perişan halda yayıldığından, Cahan ayrı bir hüsndə görünürdü.

Bir müddət boylə yatdıqdan sonra Cahan yerindən qalxıb yadına şikar düşmüş ac pələng kimi boynunu və süd kimi ağ qollarını tər-pədib yerindən qalxdı və üzünü yuyub ayna qabağında durub tüstü kimi dağınıq tüklerini daramağa başladı. Bu halda onun ürəyi ov başına dolanan tərzan kimi Aslanın ətrafında dövr etməkdə idi. Bir də onun yanına öz yoldaşları və dostu Fatma gəlib – Cahan, nə özündən bəzənirsən, – deyə güldülər.

Yoldaşları bir az Cahan ilə zarafat elədikdən sonra köməkli bunu bəzəndirib, başına toy alafasını örtüb yığıncaq otağına apardılar.

Həmin gün saat dörd idi. Aslanın yoldaşları və dostları atlarına süvar olub, bir qədər faytonun dalınca, bir qədər qabağınca Cahanı aparmağa gəldilər və burada adətə görə mübarəkbadlıq edib, bəşarətlə Cahanı Aslanın evinə gətirdilər.

RƏHMLİ ARVAD

Abbas kişinin arvadı ölüb, iki nəfər balaca qız yetimləri qalmışdı. Abbas mərhumə arvadını artıq dərəcədə seviridi. Ona görə təzədən evlənməyi artıq bilib, daha evlənmədi. Ancaq fikrini ona verdi ki, balalarının ruzisini qazanıb, onlara tərbiyə verə bilsin. Çünki Abbas kişi çox fəqir idi. Bunun sənəti ancaq odun skladından öz arabaları ilə odun daşımaqdan başqa bir şey deyildi.

Bir gün Abbas kişi uşaqlarının günlük azuqəsini hazırlayıb, böyük qızına tapşırıandan sonra çıxıb öz sənətinə getdi və sklada gələn kimi ona bir araba odun verdilər ki, götürüb onu tez filan yerə aparsın. Abbas dextə atın cilovundan yapışib, arabanı çəkməyə başladı. Ancaq yol yoxuş olduğundan, yolun bir yerində at yorulub, arabanı aparmağa gücü çatmadı. Abbas isə tələsirdi. Ona görə atı qamçılıyıb, döyməyə başladı. Bu əsnada bir dövlətli şəxsin arvadı fayton ilə keçirdi. Bu arvad gördü ki, Abbas kişi atı döyür, at isə irəli gedə bilmədiyindən dala çəkilir. Arvadın ata yazığı gəlib, faytonu saxladı və aşağı düşüb Abbasa dedi:

– Görürsən ki, at çəkə bilməyir, daha bir də heyvanı niyə şappatlayırsan?

– Bu, sənin işin deyil, sən çıx yolun ilə get.

Arvadın ata rəhmi və Abbasın sözündən acığı gəldiyi üçün dedi:

– Mən buradan düz gedib, bu əhvalatı sklad sahibinə xəbər verəcəyəm və səni oradan qovduracağam!

Arvad, Abbası tanıyırdı. Çünki Abbas qabaqda onun üçün bir neçə dəfə odun aparmışdı. Doğrudan da, arvad, Abbasın ata elədiyi ziilmünü yaddan çıxarmadı, evinə qayıdan kimi Abbasın ağasını yanına çağırıb, əhvalatı ona danışdı, onun qovulmasını xahiş etdi. Abbasın ağası dextə bu işdən qeyznak olub, evə gələn kimi Abbası qovdu.

Abbas isə yersiz və nəəlac qaldığından, ağlar bir hal ilə ac balalarının yanına gəldi və onları görcək atalıq mərhəməti cusa gəldiyindən, gözlərindən sel kimi yaş gəlməyə başladı. Balaca qızlar isə atalarının bu halından mütəəssir olub, boynuna və qucağına atılaraq riqqətləndilər, onlar da ağladılar. Abbas uşaqlarının bu halını görüb,

özünə gəldi və onların üzündən öpüb, başlarını tumarladı. Bu gün boylə keçdi.

Sabahı günü Abbas yerindən durub balalarını rahat edəndən sonra evdən çıxıb getdi ki, özü üçün bir qulluq tapsın və bununla uşaqlarının çörəyini qazansın. Lakin neçə gün gəzdi, özünə bir iş tapmadı. İnsan ac qala bilməz, yemək lazımdır. Bəs, Abbas kişi nə eylesin? Pul yox, sənət yox! Ona görə ya özü və ya uşaqları gedib dilənməyə məcbur oldu. Özü dilənməyə xəcalət çəkdiyindən, qızlarını dilənçiliyə göndərdi. İndi bunlar boylə yaşamağa başladılar.

Bir gün Abbas yenə uşaqlarını dilənməyə göndərmiş idi. Bu gün haman uşaqların atalarını qulluqdan qovduran həməən dövlətli arvad da öz faytonuna əyləşib, şəhərdən kənara gəzməyə çıxmışdı. Yolda nədən isə faytonun atları hürkərək faytonu götürüb qaçdılar. Faytonçu isə nə qədər atları saxlamaq istədisə də, atlar dayanmadılar. Arvad gördü ki, işin axırı bəd xəbərləkdir, naçar qaldı, özünü faytondan yerə atdı və baş-gözü dağılıb, bihüş bir xəndəyə düşdü. Bu halda Abbasın yetimləri dilənçilikdən evlərinə qayıtdılar, bir də gördülər ki, xəndəyin içində bir arvad özündən gedib yerə sərilmişdir. Dərhal bu arvadı uşaqlar tanıdılar. Çünki bir neçə dəfə bunun höyətinə dilənməyə getmişdilər. Ancaq bunların ataları ilə bu arvadın arasında olan işdən xəbərsiz idilər. Arvad dəxi bunları tanıdı. Lakin bilməyirdi ki, bunlar haman özü qovlatdığı Abbasın qızlarıdır.

Qızların biri arvadın başını qucağına alıb oturdu, o biri isə tez yüyürüb arvadın evinə getdi ki, əhvalatı ev adamlarına xəbər versin. Xəbəri eşidən ev adamları dərhal bir faytona əyləşib balaca qızı da özləri ilə göturdülər və qızın göstərməsi üzrə həməən yerə gəldilər. Burada arvadı bihüş halda uşaqlar ilə bərabər faytona qoyub şəhərə qayıtdılar. Evə gəldikdən sonra arvad özünə gəlib, əhvalatdan xəbərdar oldu və uşaqların evlərinin yerini sorub, onları yola saldı. Uşaqlar isə gəlib əhvalatı atalarına danışdılar, amma nə uşaqlar və nə ataları bu arvadı tanıdılar. Bunun sabahı günü haman arvad bu uşaqlar üçün bazardan gözəl və zərif paltarlar və qeyri bəxşilər alıb, bunların evinə gəldi ki, uşaqların etdikləri yaxşılığın əvəzini versin. Bu əsnada Abbas kişi evində uşaqlarına yemək verirdi. Bir də gördü ki, qapıdan bir arvad içəri girdi. Abbas kişi dərhal bu arvadı tanıdığı kimi, arvad da bunu o saat tanıdı. Arvad daha Abbas kişinin üzünə baxmayıb uşaq-

lara tərəf yönəldi və onları qucaqlayıb, öpdükdən sonra gətirdiyi hədiyyələri onlara verdikdə Abbas kişi irəli yeriyib, uşaqlarını geri çəkdi və dedi:

– Bu yetimlərin dilənçi olmalarına sən səbəb oldun, ona görə də sən bu hədiyyələrin daha onlara lazım deyil, bundan sonra bunlar dilənmək ilə də başlarını saxlaya bilərlər!

Arvad çox səxavətli və rəhmli bir arvad idi. Ona görə boylə cavab verdi ki:

– Əzizim, doğrudur, mənəm o biçərə ata rəhmim gəldiyindən, sənə zülm etdim, amma mənəm istədiyim o idi ki, bir daha dilsiz heyvanlara zülm etməyəsen, indi isə mən haqqımda edilən yaxşılığın əvəzini verirəm və əgər sən bu uşaqların atası olub da bunları diləndirmək ilə öz başını saxlayırsansa, onda sənə də rəhm eləməyə hazıram. Ancaq bunu bil ki, sən barəndə mən günahkar deyiləm!

Arvad bu sözləri deyib, cibindən “çek” dəftərini çıxardı və on min manatlıq bir çek yazıb, kişiye verdi və xudahafiz edərək çıxıb getdi. Arvad yolda gedərkən elədiyi yaxşılıqdan şad olub özünə söz verdi ki, həmişə məzlumlara kömək eyləyəcək, heç kəsə yaxşılığını əvəzsiz qoymayacaq.

RZANIN QUTUSU

Bir dövlətli kişinin iki oğlu var idi: birisinin adı Əhməd, o birisinin adı Səməd idi. Bu iki qardaş atalarının sağlığında bir-birini artıq dərəcədə sevdirdilər və atalarının hörmətini çox saxlayırdılar. Bir gün bunların atası mərhum oldu. Atalarının ölümündən bir zaman sonra bu iki mehriban qardaş atalarından qalan dövləti öz aralarında iki yerə böldülər. Böldükdən bir qədər sonra böyük qardaş özü üçün toy eləyib, külfət sahibi oldu. Balaca qardaş isə dövlətinin cümləsini nəqd pul eyləyib alış-veriş üçün Hindistana getdi. Balaca qardaş özü üçün ticarət edib, pul qazandığı halda, böyük qardaş heç bir işlə məşğul olmayıb, atadan qalan dövləti xərcləməkdə idi. Bundan bir neçə il keçdi.

Böyük qardaşın beş yaşında Rza adlı bir oğlu var idi. Rza ata və anasının sayəsində yaxşı tərbiyə almış idi. Bunun atası pullarını xərclədiyi halda, Rza əlinə düşən qəpikləri bir qutuya yığmaqda idi. Əhməd, kəsb eləmədiyindən, pulları qurtardı və yavaş-yavaş özgədən borc alıb xərcləməyə başladı. Borc almaq eyib deyil, ancaq Əhməd aldığı vermədiyi üçün az zamanda camaatın hörmət və etibarından düşdü. Əhməd yavaş-yavaş ev şeylərini satmağa başladı. Bir tərəfdən də pul sahibləri Əhmədin yanına gəlib-gətməkdən tənqə gəlmişdilər; buna görə də bunun sənədlərini divana verib, qanun ilə pullarını istədilər.

İndi zavallı kişinin əlacı hər yerdən kəsildi. Buna kömək edəcək bir adam yox idi. Bu halda qardaş Səməddən boylə bir teleqram aldı: “Daha öz şəhərimizə gəlirəm və sabah sənə qonaq olacağam!”

Əhməd bu teleqramı alıb, çox şad oldu və arvadına dedi:

– Qardaşım üçün tədarük gör, sabah gəlib bizdə qonaq olacaq. Bu halımızda bizə ancaq o kömək edə bilər; çünki onun dövləti çoxdur.

Doğrudan da, Rzanın əmisi Hindistanda ticarət edib, artıq dərəcədə dövlətlənmiş idi.

Hindistanda olduğu vaxt qardaşının əhvalından xəbərdar olub, ona kömək etmək üçün gəlirdi. Fikri bu idi ki, onu bir işə qoyub, rahat dolanmasına səbəb olsun. Lakin Rzanın əmisi Səməd, qardaşının əxlaqını bilməyirdi. Ona görə onu imtahan etmək istədi. Bunun üçün bir fəqir libası geyinib, günorta vaxtı qardaşının yanına gəldi. Qardaş isə bunu, doğrudan da, fəqir hesab edib, bunun ilə yaxşı görüşmədi, şirin dil ilə söhbət etmədi, oylə bir sifət göstərdi ki, guya evindən qovmaq istəyir. Axırda buna bir qədər yemək və içmək verib, xudahafız deməmiş, cəld evdən çıxdı ki, bəlkə, qardaşı da tez rədd ola.

Rza isə əmisinə artıq dərəcədə məhəbbət edib, həmişə onun əlindən, üzündən öpürdü. Rza əmisini artıq dərəcədə fəqir görüb, ona xərclik vermək istədi. Buna görə də pul qutusunu gətirib əmisinə verdi və dedi: “Əmiciyim, bəlkə, sən xərcliyin yoxdur. Mən pullarımı sənə bağışlayıram, al xərclə!”

Rzanın əmisi Səməd, qardaş Əhmədin rəftarından artıq dərəcədə rəncidə olmuş idisə də, balaca Rzaya yazığı gəlib cibindən (çek) “təzkirə” dəftərini çıxartdı və yüz min manatlıq bir çek yazıb, bir məktub ilə bərabər Rzanın qutusuna saldı. Məktubün məzmunu belə idi: “Balaca bala! Hərçənd ki, sən atan və mənim qardaşım fəna xasiyyətli bir adamdır, amma sən tərbiyə, əxlaqın gözəldir. Buna görə də mən sənə yüz min manat bağışladım”.

Bundan sonra Səməd Rza ilə görüşüb, getdi. Rza isə balaca olduğundan, bu əhvalatdan bir şey anlamamışdı, ona görə də bu iş onun ata və anasına da naməlum qalmışdı.

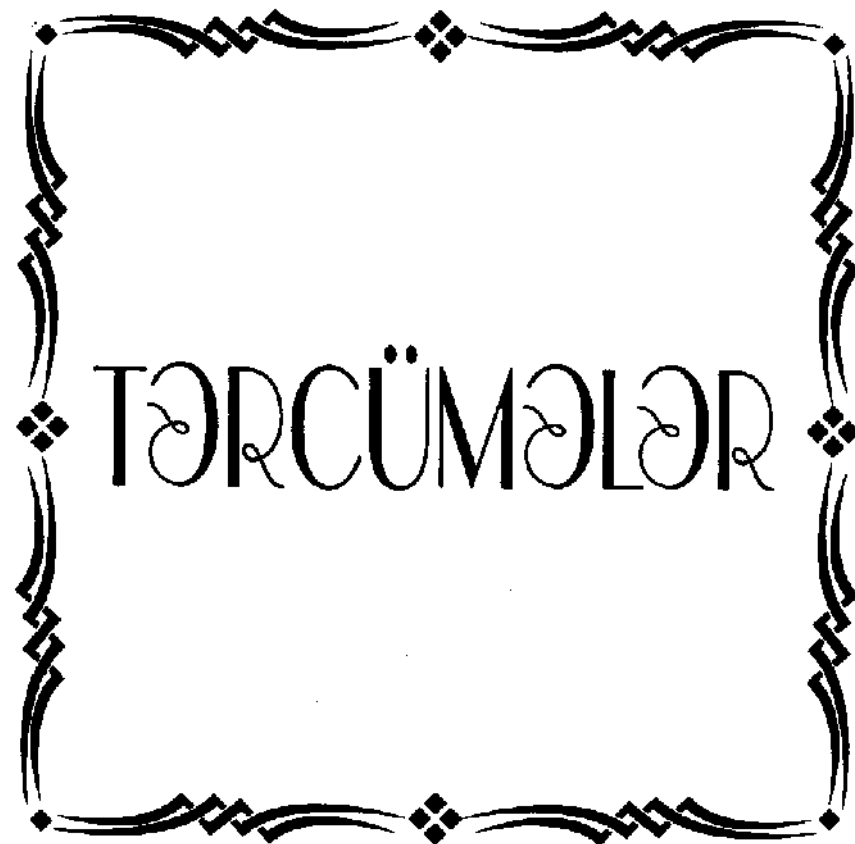
Bir gün borcluların pullarını Əhməddən almaq üçün bunların evinə divan tərəfindən (məmur) gəlib, ev əşyasını yazırdı. Bunu görüb, Rza dextə öz qutusunu gətirdi və açıb məmurun qabağında boşaltdı.

Əhməd qutudan çıxan kağızları götürüb oxumağa başladı. Bu vaxt qardaşının fəqir olmadığını və bunu imtahan etdiyini bildi. Tutduğu əxlaqsız işdən pəşman olub, artıq dərəcədə xəcalət çəkdi.

Əhvalatı bildikdən sonra Əhməd məmura çeki göstərüb dedi:

– Daha evimizin əşyasını yazmayım, sabah mən bankdan pulları alıb, pul sahiblərini razı edəyəm.

Doğrudan da, sabahı günü Rzanın atası bankdan pulları alıb pul sahiblərini razı və sakit etdisə də, özü rahat və sakit ola bilmədi. Çünki qardaşının belə yaxşı sifətini görüb, onunla etdiyi müamələdən xəcalət çəkirdi.

İKİ DOST, İKİ YOL

1

Qırx il bundan əvvəl Tiflis şəhərinin kənarında iki ev var idi. Bunlardan birisi ikimərtəbəli, gözəl tikili, iri akoşkalı idi. Bunun ətrafında barısı, darvazası və bağçasında növbənöv meyvə ağacları var idi. Bu ev Qasım namlı bir dövlətli tacirin evi idi. Amma o biri evin ətrafı köhnə çəpərli, özü əyilmiş və həyatında bir neçə meyvə ağacları var idi. Bu evdə Həsən adlı bir qoca kişi olur ki, hansı ki, dərzilik eləyib çətinliklə başını saxlayır idi. Arxayın vaxt olanda Həsən həyatında özü üçün az-çox göyerti əkərdi və bağçasında olan ağacların meyvələrini dərib satar idi.

Həsən gec evlənmiş idi. Onun Səlim adlı bir oğlu da var idi. Səlimin beş sinni tamam olanda anası vəfat elədi. Həsən çox çətinliklə oğlu ilə öz çörəyini qazanır idisə də, yenə bəxtindən narazı deyil idi. Dövlətli qonşusu bunu hər görendə deyirdi:

– Qərribə axmaq adamsan, səhərdən axşamədək çalışırsan, yenə acından ölürsən!

– Neyləyək, hamı sənin kimi dövlətli ola bilməz ki, mən necə ki, Allah buyurub, halal kəsb eləyib çörək yeyirəm.

– Qonşu, gəl mən sənə bir mənfəətli iş öyrədim: sən bu evini mənə sat, sənə beş yüz manat pul verim, get özün üçün bir dərzidükkanı aç, onda yaxşı pul qazanarsan və rahat dolanarsan, yoxsa bu nə gündür ki, sən çəkirsən?

– Yox, mən heç vaxt razı olmaram ki, mülkümü satam, çünki kasıb da olsam, yenə öz evimdə yaşamaq istəyirəm!

Həsənin boylə cavabından qonşusu narazı olub getdi.

Bir gün qoca Həsən öz həyatında oturub özünü günə verir və balaca oğlu Səlim də onun yanında oynayır, qonşusu Qasım bunu görüb yenə yanına gəlir:

– Xoş gördük, qonşu!

– Sağ ol, cənab tacir!

– Mənim sənə yazığım gəlir, ona görə gəlmişəm ki, sənə bir söz deyim.

– Buyur sözünü!

– Mənim də balaca oğlum var, sən də, sən oğlunun adı Səlim, mənimkinin adı Mikayıl. Mənim oğlum evdə tək qalıb bir kəs ilə oynamayı, sən də oğlun təkdir, ona görə təvəqqe eləyirəm ki, sən oğlunu mənə ver, onu tərbiyə edim, onlar ikisi də bir yerdə oynasınlar, böyüsünlər və oxumaq vaxtı gələndə mən onları məktəbə qoyub, ikisini də öz xərcim ilə oxudaram.

– Yox, cənab tacir! Bu iş mənə əl verməz, çünki mənim oğlum sənə evində yaxşı yeməyə və içməyə öyrənsə, sonra mənim evimi bəyənməz, məsəl var ki, ağac öz yerində yaxşı bitər, qoy mənim oğlum mənim evimdə tərbiyə alsın, sən oğlun sənə evində.

– Qonşu, mən sənə kimi tərs adam heç görməmişəm, mən sənə yaxşılıq etmək istəyirəm, amma sən razı olmayırsan!

– Çox sağ ol, cənab tacir. Ancaq bizim, şükür Allaha, hələlikdə yeməyə çörəyimiz var, nə üçün mənim oğlum özge çörəyi yesin!

– İndi ki belədir, onda heç olmasa, oğlunu bizə göndər ki, mənim oğlum ilə oynasın və sən arxayın ol ki, biz onun xatirinə dəymerik.

– Əcəb, bunu qəbul edərim. Ancaq gərək sən də oğlunu bizə göndərəsən, yoxsa razı deyiləm.

Qonşular hər ikisi buna razı olub ayrıldılar.

2

Bu zamandan sonra Mikayıl və Səlim tanış oldular, başladılar bir yerdə oynayıb gəzməyə. Bir az vaxtdan sonra bunlar oylə mehribanlaşdılar ki, heç bir-birindən ayrılmaq istəmədilər. Boylə ittifaq düşürdü ki, Səlim Mikayılın yanına bir az gec gələndə Mikayıl darıxıb ata və anasına:

– Onun dalınca adam göndərin, – deyərdi.

Səlim də Mikayıldan ayrılmaq istəmədiyindən arxayın olan kimi atasından izn alıb ancaq onun yanına gedərdi. Xülasə, bu iki yoldaş, bu iki dost özlərini ancaq bir yerdə olanda xoşbəxt hesab edirdilər. Qasım və övrəti bu uşaqları boylə mehriban və boylə məhəbbətli görəndə, özlərini xoşbəxt hesab edirdilər. Bir dəfə də olsa, bu iki

yoldaş dalaşmazdılar. Mikayıl çox diribaş və açıqfikirli bir uşaq idi, amma Səlim isə diqqət ilə iş tutan və nizam seven bir uşaq idi. Mikayıl özü-özündən bir oyun icad edərdi, Səlim isə o saat başlardı bu oyun üçün qanun və qaydalar düzüb qoşmağa.

Mikayıl quş tutmağı çox sevdi, lakin heç başarmazdı, çünki bu iş çox səbir istəyən bir işdir, Mikayıl da səbirsiz bir uşaq idi. Amma Səlim bu işi çox gözəl başarırdı, çünki səbirli idi. Mikayıl həmişə bu işə həvəslə başlardı, sonra tez də o işdən soyuyub yarı yolda qoyar idi. Onda Səlim hamam işin təməlinə başlayıb deyərki ki, bir işi başlama, başlayanda tamam eylə. Xülasə, bu iki dost bir il boylə ömür keçirdilər, sonra Səlimin atası başladı ona ev işlərini öyrətməyə, ona görə Səlim hər vaxt Mikayılın yanına getmək istəyəndə, atası ondan sorardı:

– Sənə buyurduğum işlərin hamısını əmələ gətiribsənmi?

– Bəli, baba, eləmişəm!

– Toyuqlara dən veribsənmi?

– Vermişəm, baba!

– Ağacların quru budaqlarını kəsibsənmi?

– Kəsmişəm, baba!

– Oylə olanda get, oğlum, izindir, amma yadında qalsın ki, əvvəl iş, sonra oyun!

Zəmani ki, Səlimin yeddi sinni tamam oldu, Həsən başladı onu oxutmağa, boylə bir ildən sonra Səlim öz sininə görə gözəl yazıb-oxumaq öyrəndi.

Mikayıl isə Səlimin boylə oxuyub yazmağına paxıllıq edərki. Ona görə ata və anasına təvəqqə edərki ki, ona da oxuyub-yazmaq öyrətsinlər. Atası isə deyərki ki, hələ tezdir, onun oxuyan vaxtı deyildir, vaxt gələr, o da oxuyar. Atasının boylə sözləri ilə sakit olmayan Mikayıl xəlvəti oxumağı, boylə ki, bir az vaxtda oxuyub yazmağı öyrəndi.

Mikayılın ata və anası birdən onun oxuyub və yazmağını görüb təəccübləndilər. Qasım övrətindən sordu ki, Mikayıl haradan və kimdən boylə yazıb-oxumağı öyrəndi? Anası isə cavab verdi ki, Səlimdən, çünki həmişə onunla durub-oturur.

– Pah! Olarmış da! Mənə yenə üç ildə bir güc ilə oxuyub və yazmaq öyrətməşdilər.

Ancaq Səlim ilə Mikayılın oxumaqlarında da təfəvüt oldu. Boyle ki, Mikayıl tez yazıb-oxumaq öyrəndiyi kimi, tezəcə də ondan əl çəkmək istədi, onda atası ona bir müəllim tutdu. Səlim isə günü-gündən oxumağa səy edib, elm təhsil eləməkdə idi.

3

Mikayıl üçün müəllim təyin olandan sonra Səlim ilə onun gediş-gəlişləri və binaənəleh dostluqları yavaş-yavaş soyumağa başladı, çünki oynamağa dərslər mane olurdu.

Bir gün Mikayılın atası Səlimin atasının yanına gəlib dedi:

– Qonşu! Mən oğluma müəllim tutmuşam, şagird bir oldu, ya iki oldu, təfəvütü yoxdur. Mən pulu verəcəyəm, ona görə sən də oğlunu göndər, mənim oğlum ilə bahəm oxusun.

– Yox, cənab tacir! Ona sən pul verirsən, ona görə qoy o sənin oğlunu oxutsun, mənim oğlum artıqdır.

– Sən Allah, qonşu, bu qədər tərslik eləmə. Müəllim də çox gözəl müəllimdir və onlar da bir yerdə olsalar yaxşı oxuyarlar və şad olarlar.

– Yox, cənab tacir. Şadlıq ilə oxumağı əvvəla sən qarışdırma, çünki oxumaq ayrı, şadlıq ayrı. Və bir də mənim oğlum bu payız məktəbə gedib orada oxuyacaq.

– Sən nə söyləyirsən, sənin oğlunun hələ doqquz sinni tamam deyil, sən onu nə günə məktəbə qoyarsan?

– Hələ belə, xalq nə təhər, mən də oylə.

Qasım bu sözləri eşidib bir söz daha demədi və qeyzlənib getdi və bundan sonra oğlu Mikayılı Səlimin yanına getməyə çox az vaxt qoyardı.

Səlim arxayın vaxtlarda dostunun yanına gələndə, Qasım və övrəti ona deyirdilər ki, sənin atan çox tərs adamdır, çünki səni qoymayı ki, gəlib Mikayıl ilə bərabər oxuyasan.

Səlim bu töhməti bunlardan o qədər eşidirdi ki, axırda qeyzlənib daha heç yoldaşının da yanına getmədi və atasına dedi:

– Mən daha onlara getməyəcəyəm.

– Nə üçün, məgər onlar sənin keyfinəmi dəyiblər?

– Yox, dedəcan, ancaq müəllimlərini çox mənim başıma qaxırlar.

– Yaxşı, oğlum, özün bil, getmə.

Bu əhvalatdan iki ay sonra Həsən aparıb oğlu Səlimi məktəbə qoydu.

Səlim çox çətinlik ilə məktəbə gedib-gəlirdi, çünki əvvəla, məktəb bunlardan çox irəqdə idi və ikincisi də, bunun əyni və ayaqqabısı da düzgün deyildi, buna görə soyuq vaxtlarda çox böyük zəhmət ilə məktəbə gedib-gəlirdi. Məktəbdə Səlimin güzəranı çox da yaxşı keçməyirdi, çünki yoldaşları ona təzə olduğundan çox sataşdılar. Xülasə, bir-iki aydan sonra Səlim yavaş-yavaş məktəbə və yoldaşlara öyrəndi və yoldaşları da Səlimi yavaş-yavaş sevdilər. Müəllimlər də Səlimi sevdilər, çünki yaxşı oxuyan, gözəl əxlaqlı bir uşaq idi.

Boylə iki il keçdi. Səlim ilə Mikayıl çox az-az biri-birinə rast olardılar. Mikayıl çox pis oxuduğundan ancaq üç ildən sonra bir güc ilə gimnaziyanın əvvəlinci sinfinə daxil oldu.

Həmin günlərdə Qasım qonşusu Həsənə rast olub başladı Səlimi xəbər almağa:

– Söylə görüm, qonşu, oğlun necədir, oxuyurmu?

– Bəli, cənab tacir! Oğlum oxuyur və çox da gözəl oxuyur, belə ki, sinifdən sinfə tərifnamə ilə keçir.

– Pah, məşallah! Bəs bu məktəbi qurtaranda onu haraya qoyacaqsan, əlbəttə, gimnaziyaya, elə deyilmi?

– Xeyir, cənab tacir! Gimnaziyanın xərcini mən verməyi başarmaram, məktəbi qurtaranda Səlimi sənətə qoyacağam.

– Sənət? Nə sənətə qoyacaqsan?

– Hansı olsa. İstər mənim kimi dərzi olar, yəni çəkməçi olar, xülasə, hələ nə bilmək olar ki, uşağın məhəbbəti hansına çox olacaq?

– Sənətdə uşaq xarab olar, vaxtı ilə düz yol getməz, şey öyrənməz, ac olar.

– Cənab tacir! Nə üçün ac olur, mən ki, ac deyiləm, Allahın rəhmi gələr isə o da ac olmaz, hamı elm dalınca gedə bilməz ki.

4

Aradan iki-üç sənə keçdi. Səlim məktəbi qurtardı və başladı atasından təvəqqe eləməyə ki, atası onu şəkil çəkmək öyrədən məktəbə qoysun. Səlimin atası fikirləşdi və qeyri dost və aşinaları ilə məsləhətləşib oğlunun təvəqqesinə görə onu həmin məktəbə qoydu. Səlim

başladı məktəbdə və evdə rəsmlər çəkməyə, oylə ki, yarım ildən sonra o biri sinfə keçdi. Bir il bu məktəbdə oxuduqdan sonra Səlim oylə bir zəkavət və məsrəfət izhar etdi ki, məktəbdə olan müəllimlərin birisinin vasitəsi ilə xırda siniflərdə dərs verməyə başladı və bunun əvəzində məktəbin idarəsi ona ayda beş manat məvacib təyin etdi.

Ay tamamında Səlim öz məvacibini atasına gətirəndə özündən artıq bir xoşbəxt adam bilməyirdi. Atasına dedi ki, Səlim, Allaha şükür elə ki, o, səni boylə xoşbəxt etmiş, pulunun qədrini bil, boş yerə pullarını sərf etmə və burasını da unutma ki, dünyada səndən fəqir adamlar çoxdur.

Bu gündən sonra Səlim öz qazandığı pul ilə özünə paltar və ayaq-qabı almağa başladı.

Bir dəfə Səlim məktəbdən qayıdanda bir gimnaziyada oxuyan şagird faytonda ona çatıb başladı onu çağırmağa:

– Səlim! Səlim! Məgər mənə tanıyırsan? Məgər sən mənə unudubsan?

Səlim Mikayıl ilə rast olmağına çox şad olub onun ilə qucaqlaşmış-öpmüşdü. Bundan sonra Mikayıl başladı Səlimə öz bəxtindən şikayət etməyə ki, çox pis oxuyur və iki il bir sinifdə qalıb və indi də dördüncü sinifdədir və daha oxumaq istəmir. Bu sözlərdən sonra Mikayıl çıxarib başladı papiros çəkməyə. Mikayılın papiros çəkmesini görüb Səlim qayət təəccübləndi və sordu:

– Məgər sən papiros da çəkirsən?

Mikayıl isə lovğalana-lovğalana cavab verdi ki:

– Bəli, çəkirəm, ancaq evdə atam və anam izn vermədiyindən yolda çəkirəm.

– Bəs papirosun pulunu sən haradan alırsan?

– Mənim pulum çox olur, çünki atam mənə ayda on beş manat xərclik verir.

– Pah, dedəm vay! Bu çox böyük puldur, çünki mən və atam ayda on beş manatla dolanırıq.

– A kişi, sən nə deyirsən, bu on beş manat çox vaxt mənim faytonuma çatmır, ona görə mən anamdan da alıram. Birçə də görüm mənə niyə unudubsan, niyə bizə gəlməyirsən? Səlim, səndən təvəqqe eləyirəm ki, mənə qonaq gələsən, hələ ki xudahafiz.

Bu sözləri dedikdən sonra bu iki dost ayrıldı.

Səlim evə gələn kimi Mikayıl ilə rast olduğunu və aralarında olan söhbətləri atasına xəbər verdi.

Atası başını yelleyib dedi ki, oğlum, Mikayılın və cümle onun kimi dolanan adamların axırı puçdur. Balacığımı! Sən boylə olmayasan.

5

Atasının sözlərinin doğruluğu tezlik ilə Səlimə yəqin oldu. Mikayılın atası vəfat etdi. Mikayıl isə o saat gimnaziyadan çıxıb başladı alver etməyə və sağa-sola paralarını sərf etməyə. Mikayılın anası gördü ki, oğlu əgər birçə il boylə sərf edəcək olsa, bir ildən sonra ac qalacaq, ona görə oğluna məsləhət etdi ki, gedib qeyri məmləkətləri gəzib ticarət öyrənsin. Mikayılı tovlayıb Fransaya və İngiltərəyə göndərdilər.

Aradan bir neçə il daha keçdi. Səlim bu məktəbi də qurtardı. Məktəbi qurtaran kimi hamı məktəbdə ona müəllimlik yeri verdilər. Səlim məktəbdən kənarda rəsm dərsləri verib və arxayın vaxtlarda özü də növbə-növbə şəkllər çəkib satmaqla çox paralar qazanmaqda idi. Bu az vaxtdan sonra Səlim özlərinin köhnə evlərini təzədən tikdirdi. Atasına isə Səlimin boylə fərasətini görüb həmişə Allaha şükür edirdi. Lakin Səlimin atası təzə evdə çox yaşamadı. Bir azdan sonra naxoş-layıb vəfat etdi.

Ölən zaman qoca Həsən oğlu Səlimi yanına çağırıb ona boylə bir vəsiyyəət etdi:

– Oğlum, dövlətə çox da xəris olma, qazandığın paraları boş-boşuna sərf etmə, doğruluqla pul qazan və həmişə qazandığından razı olub Allaha şükür elə, həmişə xoşbəxt olarsan.

Bu sözləri deyib Səlimin atası vəfat etdi. Səlim atasının axırkı sözlərini unutmayıb, həmişə doğruluqla kəsb etməkdə idi və gündü-gündən öz sənətində artıq kəmalat göstərməkdə idi. Səlim hətta öz evinin qabağında boylə bir elan da asmışdı:

“Burada rəsm işləri qəbul olunur...”

Mikayıl Qasımladəninin evinin qabağında isə boylə bir elan oxunmaqda idi:

“Bu ev satılır, ya kirayə verilir”.

Səlim bu elanı oxuyan kimi təəccüb elədi və gedib sordu ki, bunun səbəbi nədir. Mikayılın nökrü cavab verdi ki, sahibəsi naxoşlayıb, gedib Fransaya və oradan oğlu ilə bərabər boylə hökm ediblər, görünü ki, daha buraya qayıtmayacaqlar.

6

Bu əhvalatdan beş-altı sənə keçdi. Səlim varlanmış idisə də, yenə həmişəki kimi əmin həyat sürərdi və işlərdi. Yorğun olan zaman çıxıb atasından qalan bağçada özü əkdii bostanda işlər idi. Bir gün yenə Səlim öz bostanında işləyirdi, gördü faytonda bir oğlan gəlir. Bu oğlan Səlimin dostu Mikayıl idi. Ancaq bu saqqallı və qeyri bir libasda olduğundan onu tanımaq olmazdı və Səlim də onu görüb dostunu tanımadı. Mikayıl isə Səlimi uzaqdan tanıyıb dedi:

– Səlim, Səlim! Məni tanıyırsan, yox?!

Bu sözləri eşidən kimi Səlim əlindən belə atıb bu iki dost çox məhribanə görüşdülər və başladılar əhvalpürsanlıq tutmağa:

– Mən indi özüm özümə bir ağa olmuşam, çünki anam da ölüb, atam da. Dövlət və ixtiyar hamısı qalıb mənə. İndi bu evlərimi satıb şəhərin bir gözəl yerində özümə təzə bir ev alacağam. Özümə bir qız nişan eləmişəm ki, yarım milyon manat da onun pulu var, xülasə, istəyirəm alveri də tərk edib, dəmir yolda podrat işləri başlayam. Mən hələ istəyirəm ki, sənə də bir yer verim, sənə kömək edim, ancaq bilməyirəm sən razısan, yoxsa yox, çünki mənə sənə kimi bir doğru adam gərəkdir.

– Mənim sənə nə köməyim ola bilər, mən bir şey bilməyirəm.

– Burada oylə bir şey yoxdur ki, onu bilmək də lazım gəlsin. Kontorda otur, göz-qulaqda ol ki, mənim pullarımı yeməsinlər, vəssalam.

– Əziz dostum! Mən boylə işləri əvvəla başarmaram və ikincisi də, öz sənətimi buraxmaq istəmirəm.

Mikayıl bu sözləri Səlimdən eşidən kimi gülüb dedi:

– A kişi, axır sənə işin nədir, ildə sən nə qazanırsan? Buna da adam iş deyərmi? Mən sənə üç min manat məvacib verirəm, sən nə qazanırsan? Bu, nə gündür, nə ömürdür?

– Çox sağ ol, qardaşım, dostum! Ancaq mən öz halıma razıyam və bundan artıq bir şey dəxi istəməyirəm.

– Özün bil, qardaşım, ancaq təvəqqe eləyirəm ki, məni unutma, mənə qonaq gəl, indi xudahafiz.

Səlim dostunu ötürüb yenə öz işinə məşğul oldu.

7

Bu görüşmədən iki həftə sonra Səlim Mikayılın təzə aldığı evə gedib istədi ki, onunla görüşsün. Səlim zəngi vuran kimi qapıçı açıb sordu ki:

– Nə buyurursunuz, ağam evdə yoxdur və sizə məlum edə bilmərəm ki, əgər ondan yer istəyirsiniz isə gərək sabah tezdən gələsiniz, qeyri vaxtda ağa evdə olmayır.

– Mən yer istəməyirəm, mən onun dostuyam və bir ayrı dəfə gələrdəm.

Bundan sonra Səlim daha iki dəfə gəldi isə də, Mikayıl evdə tapmadı və bundan sonra gəlməyi özünə artıq bildi.

Bu iki dost on il görüşmədilər. Səlim sənətinə səy etdiyindən işləri gün-gündən artmaqda idi. Bu səbəbdən bunun iki köməkçisi və on nəfərə kimi fəhlələri də var idi. Səlim bu on il ərzində özü bir təzə ev tikib, övret də almışdı. Övreti fəqir yerdən olduğundan Səlimin halına razı olub, onu artıq dərəcədə sevir idi və onun işlərinə də kömək edərdi.

Evləndikdən iki il sonra Səlimin Əhməd adlı bir oğlu və dörd il sonra Sona adlı bir qızı da olmuşdu. Bu iki xoşbəxtlər (ər və övret) həmişə öz işlərinə və öz uşaqlarının tərbiyəsinə məşğul idilər. Səlim həmişə deyirdi ki, mənim övretim və uşaqlarım sağ və salamat olsunlar, artıq bir şey mən istəməyirəm. Səlimin dost və əşnalrı bunu boylə dinc və işləyən görüb həmişə deyirdilər ki, Səlim, sən şəhərin çox kənarında olursan, əgər köçüb şəhərin ortasında işləyəcək olsan, artıq pullar qazanarsan. Səlim isə bunlara cavab verirdi ki, əzizlərim, atamın vəsiyyətini heç vaxt unutmamam. O, mənə deyirdi ki, oğul, azə qənaət elə və pullarını boş-boşuna sərf eləmə. Mənim burada da işim çoxdur, bundan artıq da mən istəməyirəm. Mikayıl isə boylə böyük sözləri dinləmədiyindən nəinki dövlətini artırma bilmədi, hətta əlindekini də yemiş idi.

Bir gün Səlim qəzetə oxuyurdu. Bir də gördü ki, qəzetədə bir elan olunur. Bunun dostu Mikayılın mülkləri torq ilə satılır. Qəzetəni yere atıb dedi ki, bu, dövlət, bu da dövlətli! Ah Mikayıl! Ah Mikayıl! Nə olardı ki, atadan qalan dövlətə və alverə qənaət edəydin, onda boylə olmaz idin.

Səlim bu sözləri deməklə ürəyi sakit olmadı. İstədi ki, Mikayılın özünü görüb ona bir təsəlli versin və kömək eləsin. Ona görə durub dostunun yanına getdi.

Səlim dostunun otağına girib nökerinə dedi ki, ağasını çağırırsın, Mikayıl isə dostu Səlimin səsinə tanıyıb gəldi və Səlimi görək boynunu qucaqlayıb, sağ ol, dostum, deyə ağladı.

Mikayılın işləri günbəgündən geri getdiyindən özü bir hala düşmüşdü ki, Səlim onu güc ilə tanıdı...

– Dostum, gözümlə! Bədbəxtliyindən bir nümunə qəzetədə oxuyub çox pərişan oldum, lakin nə eyləməli. Sakit ol, qardaşım!

– Sağ ol, qardaşım! Cəmi dostlarımdan mənə yad edən ancaq sən oldun. Həmişə çörəyimi yeyən adamlar indi mənə yolda görəndə üzlerini qeyri tərəfə tuturlar.

Bu sözləri deyib ağladı.

– Dostum! Başardığımdan sənə kömək edəcəyimə söz verirəm.

– Ah! Sən oylə bilirsən dərd birdir? Övrətim dərddən naxoşlaşıb, uşaqlarıma özüm baxıram, indi gerek onları kəndə aparam.

– Qardaşım, uşaqlarından birisini mənə ver, mən baxım, indi mən də evliyəm.

– Yox, sağ ol, əzizim, övrətim razı olmaz. Və bir də onunla boylə məsləhət eyləmişik ki, onun kəndini satıb təzə bir iş başlayaq ki, bəlkə, işlərimiz düzələ.

– Daha boylə iş tutma, Allaha şükür, hələ ki, kənd var, onu da satma, yenə bir parça çörəkdir durub orada. Halına şükür elə, yavaş-yavaş dolan.

Mikayıl isə dostunun bu böyük sözlərini saymayıb söhbəti dəyişirdi.

Səlim bir saat dostu ilə söhbət eləyib çox qəmnək evinə gəldi. Övrəti isə bunu boylə kefsiz görüb səbəbini sordu. Səlim cavabında:

– Yazıq dostum, yazıq oldun, təəssüf ki, ayılmadın. Bu qədər ki, sən dövlətə hərissən, əlindəki də gedəcək, bədbəxt olacaqsan.

Bu görüşmədən iki il keçdi. Bu iki ilin ərzində Səlim tamam işlərini düzəltdi, onun gözəl rəsmçi olduğunu hamı bildi və ona binaən Səlimin işləri və işləri ilə mədaxili artıdı. Ancaq Səlim heç bir vaxt dostu Mikayılı unutmazdı. Bir gün Səlim yenə işlədiyi yerdə Mikayılın fikrini eləyirdi, bu halda övrəti ona bir məktub gətirdi. Məktubu açıb oxuyan kimi: – Səlim, ah dostum! Yazıq oldun, – deyib ayağa qalxdı və övrətinə dedi ki:

– Tez ol mənim paltarımı gətir, gedirəm.

– Haraya gedirsən, nahar vaxtıdır, nahar eylə sonra get.

Səlim isə buna cavab verdi ki, məktubu dostu xəstəxanadan yazıb ki, gəlib onu bir görsün.

Xülasə, bu sözləri deyib Səlim evdən çıxdı. Qapıdan çıxanda gördü ki, məktubu gətirən xəstəxananın qapıcısı da onu gözləyir, Səlim bunu da götürüb getdi. Yolda xəstəxanadan məktub gətirən adam Səlimə dedi ki, məktubu göndərən adam iki həftə bundan əvvəl xəstəxanaya daxil olub və həkimlər deyirlər ki, o bir neçə gündən sonra öləcək. Bu sözləri eşitdikdə Səlim daha da məyus oldu. Xülasə, gəlib xəstəxanaya çatdılar. Səlim dostu Mikayılı görən kimi bildi ki, dostu bir həftədən sonra öləcək. Səlim dostunun yanına gəlib onu öpdü və bir az söhbət elədikdən sonra həkimlərdən birini çağırıb dedi ki, dostu üçün bir ayrı otaq versinlər və cibindən çıxarıb bir ayın pulunu da həkimə verdi.

Həkim isə Səlimə dedi ki, nahaq yerə pulunuzu sərf etməyiniz, çünki naxoş bir neçə gündən sonra öləcək. Bundan sonra Səlim yenə dostunun yanına gəldi. Onda Mikayıl bir güc ilə yerindən qalxıb dostu Səlimə dedi ki:

– Əgər söz versən ki, mənim təvəqqəmi əmələ gətirəcəksən, səndən bir təmənnam var, deyərim.

– Buyur, başardığımı eləyəcəyimə söz verirəm.

– Qardaşım! Mənim övrətim vəfat edib, mən də bir neçə gündən sonra öləcəyəm, mənim iki övladım var, indi onlar yetim qalacaqlar, səndən təvəqqe edirəm ki, onları sən qəbul eyləyib bir parça çörəyini onlardan əsirgəməyəsən və necə ki, səni atan tərbiyə edib sən də onları oylə tərbiyə et, sənə Allah əvəzini verir.

Bu sözləri deyib Mikayıl dostunun ağuşuna yığılıb ağladı. Səlim də bundan müteəssir olub ağladı.

Bir az sükutdan sonra Səlim dedi ki:

– Dostum! Vəsiyyətini lazımcına əmələ gətirəcəyimə söz verirəm. Onları öz övladlarını kimi təlim və tərbiyə edəcəyimə əmin ol.

Bu sözlərdən sonra Mikayıl yoldaşına bir torba verib dedi:

– Burada bir neçə əmanətlər var, mənim uşaqlarıma təəllüq, bundan başqa bir şey yoxdur ki, onlara verilsin – Mikayıl zəif olduğundan bu sözləri deyib qurtaran kimi yerinə yığılıb yuxuladı. Səlim isə əmanətləri götürüb, yavaş-yavaş meyus və mükəddər evinə gəldi.

9

Bir neçə gündən sonra Mikayıl Səlimin ağuşunda vəfat elədi. Səlim onu öz xerci ilə dəfn cəzəyə, başladı onun vəsiyyətini əmələ gətirməyə.

Mikayıl uşaqlarını kənddə dövlətli əqrəbalarının yanında qoymuşdu. Ona görə Səlim faytona əyləşib kəndə getdi ki, onları gətirsin. Mikayılın əqrəbələri, hərçənd dövlətli idilər, yenə də çox şadlıq ilə onun uşaqlarını Səlimə verdilər. Səlim onları oxşaya-oxşaya evinə getirdi və bunları övrətinə verərkən dedi ki: – Səndən təvəqqe edirəm, bunları öz uşaqların kimi bəslə.

Biçərə uşaqlar çox tez təzə ailəyə öyrənib, başladılar xoşbəxt yaşamağa.

Bir gün Səlimin övrəti ərinə dedi ki, Allaha şükür olsun, Mikayılın uşaqları səlamət, tox və libaslıdırlar, ancaq onların və bizim uşaqlarımızın oxuyan vaxtı gələndə bunların hamısını oxudub elmli cəzləməyə bizdə qüvvə qalmayacaq. Onda Səlim dedi ki, arvad, heç fikir etmə, Allah kərimdir və öz yetimlərini ac qoymaz. Bu danışqda Səlimin yadına düşdü ki, bu uşaqların atası öləndə zaman buna bir əmanət tapşırılmış idi. Səlim durub sandığı açıb torbanı gətirdi ki, içində iki dənə qızıl beşlik, iki dənə qızıl üzük və bir dənə oyun bileti var.

– Sağ ol, övterim, sən yadıma salmasaydın, bilet boş çıxacaq idi. Çün sığorta olmayıb, indi gərək mən gedib bu bileti sığorta elədim. – Səlim bileti götürüb banka getdi ki, onu sığorta etdirdirsin. Bankdakı qulluqçular bileti alıb nömrəsinə baxan kimi Səlimə dedilər:

– Sən bu bileti sığorta elətməkmi istəyirsən? Halbuki, bu biletdə 75 min manat pul düşüb və hər vaxt istəsən, ala bilərsən.

Səlim bu sözləri eşidib dedi:

– Pərvərdigarə, sənə şükür olsun! Doğrudan da, sən yetimləri ac qoymazsan.

Səlim evə qayıdıb övrətini yanına çağıraraq dedi ki, əgər sən söz verirsən ki, dünyada heç kəsə bu sirri izah etməyəsən, ta vaxtı gələndə kimi, sənə bir xəbər verərəm.

Övrəti söz verdikdən sonra Səlim əhvalatı ona söylədi.

Səlim ilə övrəti boylə məsləhət cəzlədilər ki, bu sirri uşaqlara deməsinlər. Ta o vaxta kimi ki, bu uşaqlar da Səlim kimi zəhmətkeş və az şeylə qənaət edən olsunlar, ondan sonra paralarını özlərinə verib desinlər – balalar, ağılı olun, əlinizdə olana şükür edin və paralarını boş-boşuna sərf etməyin.

KOR VƏ ONUN YOLDAŞI

Gün batmağa az qalmışdı. Ətrafda nə bir adam və nə bir quş səsi eşidilməyirdi. Ancaq uzaqdan kəndə qayıdan naxırın səsi – quyudan gələn səs kimi eşidilirdi. Bu vaxt kəndin qırağındakı təpənin üstündə iki gözü də kor Əhməd adlı bir uşaq doyunca (tütək) çaldıqdan sonra yorulub göy otun üstündə uzanmışdı. Bu halda Əhməd bir adamın onun yanına gəlməsini hiss edib öz ürəyində bundan çox darıxdı. Çünki o yanına adam gəlməyi və onun ilə söhbət etməyi əsla sevməyirdi. Amma indi nə etsin? Yerindən qalxıb səs gələn tərəfə yönəldi ki, görsün onun yanına gələn adam kimdir. Korlar adamı gezişindən və danışığından tanıyırlar, amma bu adamın gəlişindən Əhməd anladı ki, bu adam o, tanıyan adamlardan deyildir. Bu halda Əhməd “Ay uşaq! Sən kimsən?” sədasını eşidən kimi bildi ki, bu adam balaca bir qızıdır və özü də onu tanımayı. Ona görə bir az acıqlı səs ilə cavab verdi ki:

- Mənəm, nə deyirsən!
- Burada tütək çalan sən idinmi?
- Mən idim, nə olsun?
- Ah, nə gözəl çalırsan!

Bir az sükutdan sonra kor, qıza dedi:

- Daha nə var, neyçün getməyirsən?
- Əzizim! Mən ki, sənə bir şey eyləməmişəm, daha neyçün mənə qovursan?

– Heç! Ancaq mən istəməyirəm ki, mənim yanıma bir adam gəlsin.

Bu sözləri eşitək qız gülüb dedi:

– Pah, pah... bir buna bax sən Allah, böyük dünya sən deyil ki, sənənin kefin ilə oturulub durulsun.

– Xeyr! Dünya mənim deyil, ancaq mənim anam heç kəsə izin verməyir ki, bu təpəyə mənim yanıma gəlsin.

– Sənənin anan izin verməsə də mənim anam buraya gəlməyə izin vermişdir.

Bu uşaq kor olduğundan evlərində hamının buna yazığı gəlib heç biri bunun sözünün qabağına bir söz deməyirdi. Odur ki, indi qızın boylə cavabından hirsələnib qışqırdı.

– Get, get burdan! Get!

Kim bilir bunların söhbətlərinin axırı nə cürə qurtaracaq idi! Çünki bu halda koru nökrələri evə çay içməyə çağırırdı. Kor gedələrinin (nökrənin) səsini eşitək cəld yerindən qalxıb təpədən aşağı düşməyə başladı. Bu halda qız onun dalınca:

– Ah, nə murdar uşaqdır! – dedikdə Əhməd bunu eşitdi.

Sabahı gün yenə Əhməd həməni yerdə oturub dünənki söhbəti yadına getirərək o barədə fikir edirdi və öz ürəyində qız ilə etdiyi dünənki rəftarından pəşman olub deyirdi: “Vallah o qız çox yaxşı qız idi, çünki danışığı çox yumşaq idi. Amma o tanıyan uşaqlar çox nadinc və qışqırıqçıdırlar. Ah, nə olaydı, o qız yenə buraya gələydi!”

Qız üç gün bu təpəyə əsla gəlmədi. Dördüncü gün Əhməd yenə orada uzanıb fikirləşirdi. Bu halda aşağı tərəfdən – çay kənarından həməni qızın ayaq səsini eşidib, Əhməd ayağa durdu və qız gələn tərəfə gedib onu tanıdı və sordu:

– Sən həməni qızsanmı?

Qız buna cavab verməyib ötüşdü və bir az gedəndən sonra dayanıb orada olan gözəl çiçəklərdən yığmağa və dəstə bağlamağa başladı və dedi:

– Məgər sən görməyirsənmi ki, mən həməni adamam?

Qızın bu sualı Əhmədin ürəyinə ox batan kimi batdı. Çünki onun kor olduğunu qız bilməyib oylə sual vermişdi. Bir az sükutdan sonra qız Əhməddən xəbər aldı ki, sənə boylə tütək çalmağı kim öyrətmişdir?

- Qasım öyrətmişdi.
- Çox gözəl, indi birçə söylə görüm, sən neyçün boylə acıqlısan?
- Mən?.. Vallah daha mən acıqlanmayıram.
- Mən də sənədən daha acıqlı deyiləm, oylə isə di gəl ikimiz bir yerdə oynayaq.

– Mən özge ilə oynamaq bacarmayıram.

– Oynamaq bacarmayırsan? Neyçün?

– Boylə.

– Bax, birçə də görüm nə səbəbə?

– Heylə, belə, – deyə Əhməd dodaqaltı cavab verdi. Çünki hələ bu dəqiqəyə qədər o öz dili ilə özünün kor olduğunu heç kəsə deməmişdi.

Odur ki, qızın boylə sualları onu çox pərişan və qəmgin etdi. Bu sözlərdən sonra qız lap Əhmədin yanına gəlib:

– Sən nə qərribə və gülməli uşaqsan! – deyə onun yanında oturdu və sonra əlindəki çiçəkləri döşliyinə boşaldıb dedi: – Sən məni tanımadığın üçün sənə oylə gəlir ki, guya sən mənim ilə oynaya bilməzsən.

* * *

Korların da gözəli olur. Əhməd də gözəl korlardan idi. Əgər diqqət ilə ona baxan olmasa idi, heç kəs onun kor olduğunu bilməz idi. Ona görə də qız onun korluğunu duymayıb, onun ilə boylə söhbətlər edirdi.

Əhməd isə araya başqa söz salmaq üçün təzədən sordu ki:

– Bu çiçəkləri haradan yığmışsan?

– Oradan – deyə qız başı ilə işarə etdi.

Əhməd kor olduğu üçün bunu anlamayıb xəbər aldı ki:

– Çəməndən?

– Yox, oradan!

– Hə, meşədən. Bunlar nə çiçəkləridir?

– Məgər sən çiçəkləri tanımayırsan? Sən nə təhər adamsan? Doğrusu çox qərribə adamsan.

Əhməd çiçəklərdən bir neçəsini əlinə alıb, barmaqlarını onlara toxunduraraq dedi:

– Hə, bildim, bu bənövşədir, bu da lələdir... – Sonra bu qayda ilə Əhməd istədi ki, həməni qızı da tanısin. Ona görə bir əli ilə qızın əlindən tutub, o biri əli ilə onun əlini sürtdü. Əhməd bu işi qəflətən etdiyi üçün qız qorxub, yanından sıçrayaraq qalxdı və oylə bildi ki, əlini tutub bunu bərk döyəcək. Ona görə ağlamsına–ağlamsına Əhmədə dedi:

– Murdar! Mən sənə nə yamanlıq etmişəm ki, məni boylə qorxudursan?

Qızın bu sözlərindən Əhməd bir zaman yerində mütehəyyir qalıb, qəlbi sındığından yerə yıxıldı və hönkür–hönkür ağlamağa başladı.

Qız bunun hönkürlüyüb ağlamasından boylə anladı ki, Əhməd tutduğu işdən pəşman olub ağlayır. Buna görə yazığı gəlib onu kiritməyə və üreyini ələ götürməyə başladı və dedi:

– Ağlama, vallah mən sənə ilə deyiləm. Daha nə üçün ağlayırsan?

Qızın boylə rəftarından Əhməd artıq dərəcədə xoşal olub səsini kəsdi və durub oturdu. Ondan sonra qız yenə onun yanında oturub dedi ki:

– Vallah sən çox qərribə adamsan!

Əhməd cavab verdi ki:

– Əzizim, mən qərribə adam deyiləm, mən... mən... mən... koram!.. Dünyada bir şey görməyirəm.

– Nə? Korsan? Yeni sən görməyirsən? – Bu sözləri deyib qız Əhmədin əlindən yapışaraq bərkdən ağladı.

Bir neçə dəqiqə bunlar – hər ikisinin gözləri yaşlı olduğu halda – sakit dayandılar. Oğlan başını aşağı dikib əlləri ilə oynayırdı. Qız isə bunun üzünə heyran–heyran baxıb ona yazığı gəlirdi və bunu Əhmədə bildirmək üçün dedi: “Əhməd mənim sənə çox yazığım gəlir”. Əhmədin bu sözədən daha da qəmgin olduğunu görüb qız söhbəti dəyişdirmək üçün dedi ki, gün batdı.

Əhməd:

– Mən bilməyirəm ki, gün nə cürə şeydir, ancaq mən onu hiss edirəm.

– Sən, gün nədir bunu da bilməyirsən?

– Yox.

– Ananı necə, bəlkə onu da tanımayırsan?

– Anamı lap uzaqdan, gəzişindən tanıyıram.

Hətta mən günü də tanıyıram.

– Necə tanıyırsan?

– Günü vallah mən heç özüm də bilməyirəm.

– Aa... a... çox yaxşı, çox yaxşı.

– Hələ mən oxumaq da bilərəm və bir az vaxtdan sonra yazmaq da öyrənəcəyəm.

– Axır sən nə təhər oxuyursan?

– Mən barmaqlarım ilə oxuyuram.

– Barmaqların ilə?

– Doğrusu, mən bu cürə oxumağı öyrənə bilmərəm. Hətta mən gözlərim ilə də çox pis oxuyuram.

- Hələ mən fransızca da oxumaq öyrənirəm.
- Fransızca da? Yəqin barmaqların ilə?
- Pah...

Bu söhbətdən sonra qız oğlana dedi ki:

- Qorxuram ki, sənə soyuq olsun, dur gedək.
- Bəs sənə soyuq olmaz?
- Xeyr, mən qorxmayıram.

– Mən də qorxmayıram! Necə olsun ki, qızlar soyuqdan qorxmasın, oğlanlar qorxsun?..

– Qasım lələ mənə deyir ki “kişi gerek heç şeydən qorxmasın, nə istidən, nə soyuqdan!”

– Amma!.. Qasım kişidən mən oyle qorxuram ki, ha...

– Nə üçün? O, çox gözəl bir adamdır. Sen onu yaxşı tanımayırsan, onun üçün də qorxursan. Məni o oxudur.

– Bəs seni döyməyirmi?

– Yox, məni döymək deyil, hətta heç açıqlanmayı da.

– Əlbəttə, oyle lazımdır. Adam heç koru da döyərmi? Və ya ona açıqlanarmı?

Əhməd qızın “kor” sözünü təkrar etməsindən bir qədər sındısa da yenə özünü o yerə qoymayıb dedi ki:

– Axır o, heç kəsi döyməmişdir, sən nə üçün ondan qorxursan?

Bu halda Qasım lələ “Ağa, huy” – deyib Əhmədi çağırırdı. Qız bunu eşidən kimi Əhmədə dedi ki:

– Odur, Qasım kişi səni çağırır.

– Onu mən də eşidirəm. Ancaq səni yalnız qoyub getmək istəməyirəm.

– Yox, indi sən get, axşamdır, sabah Allah qoysa mən sənin yanına gələm.

Ondan sonra bunlar təcədən düşdülər və aşağıda ayrılıb hər kəs öz evinə getdi.

Qız sözünə yalançı çıxmadı. O günün sabahı Əhməd lələsi Qasımdan dər aldığı zaman darvazaları açılib həyətə bir adam gəldi. Həyəət kiçik olduğundan bayırdakı səs evin içində eşidilirdi. Əhməd isə həyətə gələn adamın gezişindən o saat anladı ki, bu adam dünənki qızıdır. Ona görə Qasım lələdən təvəqqe eylədi ki, ona bir-iki dəqiqəlik izn versin, çünki bayırda onun yanına bir qız gəlib onu axtarır.

Qasım kişi bu işə təəccüb edib Əhmədə izn verdi və özü də durub onun dalınca həyətə çıxdı ki, görsün o necə qızıdır. Qız isə həyətə girən kimi bir arvad görüb düz onun üstünə getdi və sordu:

– O kor oğlan sənin oğlundur?

– Hə, balam, nə eləyirsən?

Bu halda Əhməd anasının yanına çatıb dedi ki:

– Anacığım? Axşam sənə söylədiyim qız haman bu qızıdır. İndi mənim yanına gəlmişdir ki, mənim ilə oynasın, amma mən hələ dərsimi qurtarmamışam, nə edim?

Anası bir əli ilə Səadəti və bir əli ilə öz oğlu Əhmədi qucaqlayıb hər ikisinin üzündən öpdü və Qasım kişiye dedi ki, bu günlük Əhmədə izn ver, bunun ilə oynasın.

Bu gündən sonra həmişə Səadət Əhmədin yanına gəlib onun ilə dər oxumağa və dərədən sonra bir-biri ilə oynamağa gedirdilər. Bunlar daima bir yerdə oxuyub oynadıqlarından bir-birinə o qədər mehriban oldular ki, böyükdə də bir-birindən ayrılmayıb bir külfət oldular.

NADİNC UŞAĞIN YUXUSU

Cəlilin arvadı vəfat edəndə Rəsulun altı yaşı və bacısı Şərəfin beş yaşı var idi. Cəlil arvadını çox sevdiyindən daha evlənmədi və uşaqlarının tərbiyəsi ilə özü məşğul oldu. Cəlil gündüzlər həmişə onlar ilə gah piyada, gah da xüsusi faytonla gəzib, gecələr isə onları özü ilə yatırırdı. İki il boylə keçdi, səkkiz yaşlı Rəsul qayət nadinc bir uşaq olmuşdu. O, bağda oynayanda ona yavuq gələn uşaqları daim sancdı, döyərdi. Amma bununla belə Rəsul öz bacısı, yeddi yaşlı bacısı Şərəfi çox sevərdi və onun heç keyfinə dəyməzdi. Novruz bayramı münasibəti ilə ataları bunlara həmişəki kimi bəxşislər alası idi. Odur ki, Rəsul atasına dedi ki, ata, mənə bir tufəng al. Atası bundan xəbər aldı ki, tufəngi sənə nə üçün alım?

– Ata, mənim Şərəf bacımın keyfinə hər kəs dəysə, onu atıb öldürəcəm.

Atası bir az buna adam atıb öldürmək yaxşı deyil, günahdır, niyə də sən onlara atasın – nəsihətlərini edəndən sonra söz verdi ki, tufəng alacaq.

Həmən axşam atası bunları özü yatırırdı ki, yuxulasınlar. Rəsul yatanda tufəngin fikrini edə-edə yuxuladı. Bu halda gördü ki, qaçaqlar gəlib onun bacısı Şərəfi götürüb qaçdılar. Bunu görcək Rəsul evə qayıdıb tufəngini alıb bunların dalınca yüyürdü və onlara çatma bilməyib izləri ilə yol başladı ki, gedib onların əlindən əziz bacısı Şərəfi alıb evlərinə gətirsin. Bunların izi Rəsulu bir uca dağa gətirdi. Və bir güc ilə həmən dağın başına dırmaşdı. Buradan ətrafa baxıb Rəsul gördü ki, qaçaqlar bunun bacısını qışqırda-qışqırda bir böyük çaydan keçirib aparırlar. Bunu görcək Rəsul güllə kimi dağın o biri üzünü başaşağı yüyürməyə başladı; gah yıxıldı, gah yumalandı; gah da yüyürdü. Xülasə, gəlib özünü çaya çatdırdı, bu ana qədər qaçaqlar çayı keçib gözdən itmiş idilər. Rəsul üzmək bilirmiş, cəld suya atılıb, çayı o biri tərəfə keçdi və sonra paltarını islanmış görüb başladı ağlamağa ki, indi atama nə cavab verəcəyəm. Məni döyəcək. Sonra özünü toxdadıb yenə qaçaqların dalınca yüyürdü, bir qədər yol gedəndən sonra Rəsulun ağzı bir qalın meşəyə düşdü və buradan güc ilə çıxıb

bir dərənin qırağında dayandı və ətrafa baxdı. İndi daha axşam idi. Ona görə ətrafda bir şey görmək olmayırdı. Odur ki, Rəsul öz ürəyində qərar qoydu ki, burada gecəni sabah edib səhər tezdən bacısının dalınca getsin.

Rəsul bir ağacın altında özü üçün yer seçib yuxulamaq istəyirdi, bir də gördü ki, dərənin dibində bir ocaq qalandı. Bir az Rəsul fikir eləyib öz-özünə dedi ki, yaqın bu həmən qaçaqlardır, burada dayanıblar və özləri üçün xörək tədarükü görürlər. Bunun yaqın etmək üçün Rəsul durub yavaş-yavaş dərənin dibinə düşdü və buraya yavuqlaşanda gördü ki, bunlar haman qaçaqlardır ki, onun bacısı Şərəfi bir ağaca seriyiblər ki qaçmasın. Bunu görcək Rəsul bir kol topasının dalında oturub öz-özünə fikir elədi ki, nə günə bacısını bunların əlindən alsın, əsirlikdən xilas cəlsin.

Bir az fikirdən sonra Rəsul dedi ki, bunlar yeyib-içəndən sonra yaqın yuxulayacaqlar, onda gərək gedib bacımı götürüb qaçım.

Bu fikirdə davam edib, Rəsul həmən kolun altında əyləşdi. Qaçaqlar özlərinə yemək hazırlayıb toplaşdılar və başladılar yeməyə. Rəsul gördü ki, qaçaqlar bunun bacısına da yemək verdilər. Onları və bacısını yeyən görüb Rəsulun ağzının suyu axdı, çünki çox acıydı, xülasə, bir qədər burada dayandıqdan sonra Rəsul gördü ki, qaçaqlar yatmaq tədarükünə düşdülər. Rəsul bunu görcək yavaş-yavaş bunlara yavuqlaşdı və mütləq bunlardan arxayın olub bacısı Şərəfin yanına gedib onu yavaşca yuxudan oyatdı və əl-ayaqlarını açıb özü ilə götürüb qaçdı. Bunlar çayı keçib qurtaranda Rəsul gördü ki, qaçaqlar bunların dalınca gəlirlər. Cəld bacısına xəbər verib bərabər qaçdılar. Bir qədər yüyürəndən sonra Rəsulun bacısı yoruldu və daha yol gedə bilmədi. Onda Rəsul bunu dalına alıb qaçdı. Bunlar dağın belinə çatanda qaçaqlar bunların üstlərini aldılar. Rəsul gördü daha əlac yoxdur. Gərək bu onları qırsın və tufəngini boynundan çıxarıb bunlara bir neçə güllə atdı və üçünü öldürdü. Qaçaqlar yoldaşlarını bir yana yığıb qoyana kimi bunlar bir qədər evlərinə tərəf yüyürüb onlardan aralandılar. Rəsul dala baxanda gördü ki, qaçaqların yerdə qalanları bunların üstlərini lap alıb dedi:

– Ay gədə, gəlməyin, vallah sizi də qıracağam.

Qaçaqlar bunun sözlərinə inanmadılar və yüyürdülər. Rəsul yenə tufəngini çıxarıb bunlara neçə güllə atdı və bunlardan dördünü yerə yıxdı. Yerdə qalan bir yoldaş gördü ki, yox, Rəsul ilə bu bacarmaya-

caq, geriye qaçmağa başladı. Rəsul bunu görcək bacısı Şərəfə dedi ki, bacı, yüyür mənim dalınca, daha mən bu qaçağı da öldürüb onlardan sənə heyfini alım ki, qeyriləri də mənə tanıyıb bir də mənim bacıma sataşmasınlar və atamdan pul almaq arzusuna düşməsinlər. – Bu sözləri deyib Rəsul yerdə qalan bir qaçağın dalınca “Adə, qaç, gəlirəm sənə də canını almağa” – deyə-deyə yüyürdü. Şərəf isə sevindi-yindən yorğunluğunu unudub bunun dalınca yüyürdü. Bir az qaçağı qovub Rəsul ona yavuqlaşdı və dizini yerə qoyub ona bir güllə atdı, tüfəngini qatlayan kimi bu qaçaq da dombalaq aşdı. Rəsul bunu görcək – bacı, onu da öldürdüm, gəl indi ona bir qulaq burması da verək – deyə bacısını da götürüb həmə qacağın yanına gəldi. Rəsul gördü ki, qaçaq arxası üstə yerə yıxılıb can verir. Onun qarnının üstə oturub başladı qulaqlarını berk çəkməyə.

Bu halda Cəlil yuxudan ayılıb gördü ki, oğlu Rəsul bunun qarnının üstə oturub berk-berk bunun qulaqlarını çəkir. Cəld yerindən qalxıb “adə nə qayırırsan?” – deyib onu ağzıaşağı yerinə basıb dalına da bir neçə yumruq vurdu və dedi:

– Məgər yuxuda da dinc durmayacaqsan?

PRİNS EDUARD XAMS İLƏ ZARAFAT

Prins Eduard Xams 29-30 yaşlarında hündürboylu, dolu və ağüzlü bir cavan idi. Bu tək bir sağ gözüne gözlük taxardı və həmişə saqqalını qırıxdırdığı kimi bıqlarını da qırıxdırdı. Prins gözəl əxlaqlı və xoşdillə bir adam olduğu halda, həmişə qəm və qüssədə olub ömrünün çoxunu öz evində keçirərdi. Prins özü şux bir adam deyil idisə də, ancaq şux və zarafatçı adamları çox sevərdi. İngiltərə kimi bir dövlətin kralı olduğu halda, o heç öz krallığına fəxr eləməyib lazım olan vaxtlarda tək özü və ya bir yoldaş ilə şəhərə gəzməyə çıxardı və gah da onu heç tanıyan olmasın deyib, təbdil libas gəzərdi. Bu zaman onun yanında heç yoldaşı da olmazdı. Odur ki, Lundra əhalisi hərçənd onu bu zaman tanımazdılarsa da, lakin o təbdil libas olub gəzdiyini bilərdilər. Lundradan qeyri şəhərlərdə də bunu eşitmişdilər və az-çox xəbərdar ingilis bunu gah da bir qəzetlərdə oxuyardı. İngiltərə şəhərlərinin birində bir cavan var idi, bunu hər kəs görsə idi, deyirdi ki, bu özü elə Eduard Xamsdır. Çünki 25-26 yaşında olduğu halda, bu da onun kimi hündürboy, ağüzlü bir oğlan idi. Bunun da adı Prins idi (ingilislərdə bu adda adam çox olur). Prins də tək gözüne gözlük taxardı. Bunun peşəsi mətbəədə yazmaq idi.

Neçə illər boylə bu mətbəədə qulluq edib yorulduğundan, Prins bir gün ərizə verib bir ay istirahət üçün vaxt istədi və aldı. Həmə gün idi ki, Prins mətbəəyə gəlib işlərini onun yerinə təyin olan adama verib yoldaşları ilə salamatlaşdı ki, səfərə getsin.

Prins ilə bərabər həmə qəzet mətbəəsinin bir qulluqçusu da gəzməyə gedirdi. Bunlar hər ikisi müdir ilə salamatlaşanda o, bunlara dedi ki, başınıza bir əhvalat gəlsə və ya bir qəribə əhvalat gəzdiyiniz şəhərlərdə bilsəniz, məlum edin, qəzetdə çap edək. Xülasə, bunlar salamatlaşıb buradan düz vağzala gəldilər ki, bilet alıb yola düşsünlər. Yarım saatdan sonra bunlar ikinci klasın otağında (kupədə) oturub bir-biri ilə söhbət edə-edə yol gedirdilər.

Neçə saat yol gedəndən sonra bunlar gəlib bir balaca şəhərə çatdılar. Vaqon dayananda bunlar hər ikisi durub pəncərədən həmə

şəhərə baxırdılar. Bu halda qapı açılıb içəriyə alçaqboylu, kök bir adam əlində sarı çamadan və bir dənə zontik daxil oldu və şeylərini rahat edib haman kupədə əyləşdi. Bir neçə dəqiqədən sonra vaqon yola düşdü. Prins ilə yoldaşı da öz yerlərində oturdular. Bunlarla yoldaş olan kəs “N” şəhər dumasının üzvü idi və nə işdən ötrü isə bu şəhərə gəlib indi də öz evinə, öz şəhərinə gedirdi. Vaqon yola düşən kimi bunlar biri o birisinə baxıb, sonra hər biri öz işlərinə, söhbətlərinə məşğul oldular. Prins öz yoldaşı ilə nədən isə danışdırdılar, bunların təzə yoldaşı isə qoltuğundan qəzetə çıxarıb oxuyurdu. Birdən ona qəzetədə boylu bir əhvalat rast oldu. “Otuz sinni tamam olmaq münasibətilə əlahəzrət Prins Eduard Xams təbdil libas olub səyahətə çıxacaq. Və belkə, “N” şəhərinə də təşrif buyuracaqdır”. Bu sözləri o oxuyub qurtarmamış Prinsin yoldaşı “yox, Prins, bağışlayın, boylu deyil, siz səhv edirsiniz” – deyər onun ilə danışdı.

Bu halda “N” şəhərinin duma üzvü qəzetədən başını yuxarı qaldırıb Prinsin üzünə baxdı və onu öz kralları Prins Eduard Xams bilib cəld ayağa durdu və dalı geri, qapıdan çıxıb konduktorun yanına gəldi və dedi:

- Siz bilirsinizmi mənim ilə bərabər kupədə oturub gedən kimdir?
- Yox, bilmirəm, de görüm kimdir?!
- Bizim kralımız əlahəzrət Prins Eduard Xamsdır.

Bu sözləri deyib cibindən qəzetəni çıxarıb həmmən əhvalatı da oxudu və dedi:

- Görürsünüzmü, qəzetənin yazdığına görə görə o “N” şəhərinə getsin.

Konduktor əhvalatı qəzetədə oxuyub dedi:

- Mən hələ onun biletinə də baxmamışam, qoy gedib ona da baxım və əgər görsem ki, o, doğrudan da, sizin “N” şəhərinə gedir, onda lap doğrudur, o, həmmən kral özüdür, çünki əvvəla, bu gün onun otuz sinni tamam olur və ikinci, özü də krala çox oxşayır. Konduktor bu sözləri deyib cəld həmmən kupeyə girib çox böyük təvazö ilə biletləri istədi.

Onlar heç söhbətlərini kəsməyib hər ikisi ciblərindən biletlərini çıxarıb ona verdilər.

Konduktor biletlərə baxıb cəld bir əli ilə onlara çəst verib, digər əli ilə onların biletlərini özlərinə qaytarıb qorxusundan dili əsə-əsə

dedi ki, əlahəzrət kralımız! Acığınız gəlməsin ki, sizdən bilet sorudum, bu mənim vəzifəmdir və sözlərini qurtaran kimi bir əli başında, dalı geri qapıdan qan-tər içində çıxdı. Burada “N” şəhər dumasının üzvü və qeyriləri konduktoru gözləyirdilər ki, görək o, nə xəbər gətirəcək və onu qapıdan çıxan görəb üstünə yüyürdülər ki, görək doğrudan da həmmən adam “N” şəhərinə gedirmi? Konduktor bu əhvalatı söyləyib qurtaran kimi “N” şəhər dumasının üzvü cəld həmmən kupeyə gəlib öz şeylərini oradan çıxartdı və dedi:

– Əlahəzrət kralımız, bağışlayınız, sizi mən əvvəl dəfə tanımadım, ona görə sizin ilə bir kupədə oturmağa cürət elədim.

Prins ilə yoldaşı bu işə təəccüb edirdilər və öz aralarında gülürdülər. Bir az zamanda əhvalat vaqonda olan camaatın hamısına yayıldı, ona görə hər kəs istədi ki, durub yol keçmək bəhanəsi ilə öz kralına baxsın, onu görsün. Kuponun qapısı açıq olduğundan Prinsin görək kişilər baş əyirdilər. Arvadlar isə əlləri ilə tumanlarından yapışb çökürdülər (reverans). Bu işlərə baxdıqca Prins və yoldaşı gülməkdən öldülər. Bunlara yəqin olan bu idi ki, camaat hamısı Prinsin kral Eduard hesab edibdir. Odur ki, indi Prins və yoldaşı öz aralarında məsləhət eləyib boylu qərar qoydular ki, bu ittifaq ilə mənfəətbərdar olsunlar. Bayaq Prinsin yoldaşı olan Arlut indi ona özünü xidmətçi hesabında göstərirdi.

Xülasə, bunlar gəlib əvvəlcə vağzala çatan kimi “N” şəhər dumasının üzvü cəld yerə düşüb haman “N” şəhərinin qlavasına boylu bir teleqram vurdu:

“Gəlirəm və mənim ilə bir vaqonda kral həzrətləri təbdil-libas ilə gizli bizim şəhərə gəlir, yer hazırla. İstiqbala çıx, tədarük gör!”

Teleqramı alan kimi şəhər qlavasının gözlləri bərələ qaldı və cəld şəhərdə olan böyük qulluqçulara və şəxslərə telefon ilə əhvalatı xəbər verib istiqbala onları dəvət cəldi və sonra lazım olan işləri görəb, əlində növbənov gül və çiçək dəstələri ilə vağzala, yalançı kralın istiqbalına getdi.

Vaqon “N” şəhərinin vağzalına gələndə bir yandan musiqilər, bir yandan məktəb şagirdləri çalıb-oxumağa başladılar, digər tərəfdən isə hazır olan camaat “kralımız, çox yaşa!” – deyər urra çəkirdilər.

Xülasə, yalançı kral vaqondan çıxmaq istəyəndə həmmən teleqram vuran şəhər dumasının üzvü cəld kupeyə girib bunların çamadanlarını

əlindən alıb kralın çamadanını aparmağa layiq olduğuna vüqarlana-vüqarlana bunların dahnca vaqondan yerə düşüb gedirdi. Yalançı Prins vaqondan ayaqlarını yerə döşənmiş ipek parçaların üstünə qoydu və burada yeridikcə onun ayağının altına etrafına tüstü kimi bürümüş adamlar tərəfindən güllər və çiçəklər atılmaqda idi. Bu halda böyük adamların qızlarından biri yalançı kralın qabağına yeriyib reverans edib əlindəki gül dəstəsini ona təqdim etdi. Kral dəstəni qəbul edib ondan aldı və istədi ki, özündə saxlasın. Çünki qaydanı bilməyirdi. Onun yoldaşı Arlut isə müxbir olduğundan boylə ittifaqları çox görmüşdü və qaydanı yaxşıca bilirdi. Odur ki, xəlvətcə onun ətəyini çəkib çiçəkləri onun əlindən aldı. Xülasə, çox böyük təvazö ilə yalançı kralın istiqbalına çıxan adamlar onu öz adyutantı ilə bərabər çiçəklər ilə bəzənmiş avtomobilə mindirib onun üçün hazırlanmış menzilə gətirdilər. Burada yalançı kral paltarını dəyişib istirahət alınca onun yemək tədarükatını gördülər. Xülasə, bir-iki saatdan sonra nahar hazır oldu, xidmətçilər kralın adyutantına deyib onu nahara dəvət etdilər.

“N” şəhərinin əyan-əşxası bu naharda hazır idilər. Camaat mizin kənarına düzülüb kral həzrətlərini gözləyirdilər. Bir də gördülər ki, kral daxil oldu. Camaat onu görcək “Kralımız, çox yaşa!” – urayını çəkdilər.

Nahar başlamazdan əvvəl şəhər qlavası kralın hüzurunda bir nitq söylədi və sonra camaat onun sağlığına urra çəkdilər və içdilər.

Nahardan sonra yalançı kral öz yatağına təşrif buyurdu ki, rahat olsun.

Axşam idi. Qəzetələrdə kralın “N” şəhərinə təşrif gətirdiyi və əhəlinin layiqincə onun istiqbalına çıxdıqları və onun düşdüyü məkan kamalınca xəbər verilmiş idi. Odur ki, haman kral prins Eduard Xams öz şahnişində – o, uyqudan durub qəzetəyə baxanda haman əhvalat ona rast oldu. Əhvalatı oxuyub gözlerini sildi və fikir etdi ki, görsün uyqudadır, yoxsa bu əhvalatı doğrudan-doğruya ayıqlıqda oxuyur. Bir az fikir etləyib kral öz adyutantından əhvalatı soruşdu ki, bu ne sayaq ola bilər. London şəhərindən haman “N” şəhəri çox da irə deyil idi və bunların arasında telefon var idi. Ona görə prins Eduard telefon ilə əhvalatı həqiqət edib əmr etdi ki, avtomobil hazır olsun. İki saat bundan sonra həqiqi prins Eduard haman “N” şəhərində

yalançı Prins dayanan evin pilləkənləri ilə qalxırdı. Bu zaman yalançı Prins yuxudan duran vaxt olduğu üçün şəhər qlavası üzvləri və böyük əşxaslar zalda oturub onun yolunu gözləyirdilər. Bu halda həqiqi prins zala öz prins libasında, yanında bir neçə xidmətçilər qapıdan içeri girdi və soruşdu ki, Prins həzrətləri harada məkan edib. Camaat bunu görcək məbhut qaldı. Xülasə, birisi ona yalançı Prinsin qapısını göstərdi.

Həqiqi Prins qapıya tərəf üz tutub gedirdi ki, birdən qapı açılıb yalançı Prins qapıdan çıxdı və müqabilində həqiqi prins Eduardı gördü.

Halı müləhizə edin!..

Bu zaman bunlar bir-birinə baxıb məbhut qaldılar. Bu ana qədər tamaşaya yığılmış camaat əhvalata bunlardan da artıq təəccüb etdilər. Həqiqi Prins bir qədər buna baxdıqdan sonra dönüb camaata baxdı və sonra yeriyib yalançı Prinsin qolundan tutub dedi:

– Söylə görüm, bu necə olub?

Yalançı Prins əhvalatı kamalınca ona söylədi və dedi:

– Onları boylə axmaq görüb bu zarafatı etləməyə məcbur oldum, mənə bağışlayın.

Prins Eduard əhvalatı bilib şəhər qlavasını və haman əhvalata səbəb olan “N” şəhər dumasının üzvünü çağırıb dedi:

– Sizin tarixə düşəsi axmaqlığınız mənim xoşuma gəldi. Ona görə də sizin həronizə bir medal (nişan) verirəm, – deyib onların döşünə nişanları sancdı və sonra yenə yalançı Prinsin yanına gəlib dedi:

– Sənin də bu cəsur zarafatın mənim xoşuma gəldi. Ona görə mən sənə də nişan verirəm və səni də bağışlayıram, amma sən gərək mənə vəd edəsən ki, bu gündən sonra daha bığlarını qırxdırmayacaqsan.

MƏHKƏMƏNİN SƏHVI

Sibastiyan mehmanxanasının nömrəsini açıb içəri girdiyini heç kəs eşitmədi və nə də bilmədi, çünki qapını açmağa hazırladığı açarın üstünü o, yağ ilə bürümüşdü. Qapını açıb içəriyə girəndən sonra ona lazım idi heç bir şeyə toxunub səs çıxartmasın. Ona görə içəri girib qapının qabağında bir zaman dayandı ki, görsün yatan adamın səsi haradan gəlir. Nömrədə yatan zərgərin xorultusunu eşidib Sibastiyan düz onun yanına yönəldi və onun başının üstündə durub cibində hazır etdiyi susluq dərmanına bulaşmış yaylığı çıxarıb sol əli ilə onun üzünə çəkdi.

Yaylığı zərgərin üzünə salandan bir neçə dəqiqə sonra onun xorultusu bərkiyib sonra kəsildi. Dərmanın xasiyyəti elə bu idi və gerek daha xorultu olmayaydı. Sibastiyan bu nömrəyə girmişdi ki, həm də zərgərin başının altında olan daş-qaşı və qızıl torbasını götürüb çıxsın.

O, torbanı götürüb qapıya tərəf üz qoyanda gördü ki, xorultu qalxdı. Bu gerek olmayaydı. Ona görə təcrübəli oğru bildi ki, bu daha yalandır, yəqin ki, torbanı alanda nə günə isə yaylıq zərgərin üzündən düşüb və o ayılıb və əgər bu nömrədən çıxsə zərgər durub hayküy salıb bunu tutduracaq. Ona görə o, həmin zərgər (Laitin) üstünə üz qoydu ki, əgər belə isə onu öldürsün. Sibastiyan Laitin yanına gəlib diqqət ilə ona qulaq asanda gördü ki, onun əli divara sürtünür. Sibastiyan o saat bildi ki, onun başının üstündə, divarda zəng var. Lait onu axtarır ki, basıb xəbər versin, odur ki, torbanı yere qoyub onun boğazından yapışdı və onu öz qorxusundan boğub öldürdü. Laitin xorultusunun səsi və nəfəsi tamam kəsildikdən sonra Sibastiyan ondan əl çəkib özünü toxtatdı. Burada onun başına bu fikir gəldi: – Dəfəat ilə boylə böyük oğurluqlar edib, bir dəfə də olsa, adam öldürmək fikrində mən olmamışam və bu ana qədər heç kəsi öldürməmişəm, demək bu əvvəlinci adamdır ki, mən dünya malı və dövləti üçün öldürdüm ki, bu milyon əlimə gəlsin, bu milyonun sahibi olum. Kaş onu öldürməmiş olaydım. Aclığıma razı olardım.

Bir zaman fikirdən sonra Sibastiyan torbanı götürüb qapıdan çıxdı və yenə haman açar ilə qapını bərkidib getdi. O, mehmanxananın çöl

qapısına gələndə boylə hesab etdi ki, qapıçı onu görəcek və tanıyaçaq. Ancaq boylə olmadı, çünki gecədən çox keçirdi. Ona görə də yuxusuz qapıçı oturduğu yerdə yuxulamışdı və bunun qapıdan çıxdığını heç kəs bilmədi.

Xülasə, Sibastiyan yola çıxdı. O, bu işi tutmazdan irəli sonra nə qayırmaq lazım olduğunu qabaqca fikirləşmişdi. Ona görə qapıdan çıxan kimi vağzala tərəf üz qoydu.

Sibastiyan bir qədər piyada yol gedəndən sonra əlini cibinə saldı və gördü ki, həmin nömrəni açdığı açarı səhven özü ilə götürüb. Bu əhvalat bir az onu pərişan etdi. Bu halda fikir etdi ki, çaya tərəf gedib açarı suya qerq eylesin. Ancaq gördü ki, orada bir polis gəzir, digər tərəfə üz tutub bir qəhvəxanaya girdi ki, orada bir qəhvə içsin və sonra da gerek bu daş-qaşları bir kitab arasına qoyub öz adına Parij şəhərinə göndərsin. Qəhvəxanaya doğru gedəndə o, açarı cibindən çıxarıb bir qapının qabağına qoydu və sonra qəhvəxanaya girdi. Burada bir qəhvə içib, qəhvəxananın rahatxanasına girib əvvəl oğurladığı şeylərə baxdı və sonra onları dalında gizlətdiyi kitabın arasına qoyub qoltuğunda bir ağ və iynə-sap çıxarıb onu layiqincə ağ ilə bürələyib tikdi və üstünü də Parijə, öz adına yazıb, qəhvəxanadan çıxdı və vağzala getdi ki, Parijə yola düşsün.

Sibastiyan bu qaş-daşları kitab arasında göndərməkdə də səbəb vardı. Onları kitab arasında göndərməyinə səbəb bu idi ki, heç kəs onu kitabdan başqa ayrı bir şey hesab etməsin. Bəlkə tutdular, çünki Sibastiyan öz hünərini bildiyi kimi Berlin polisinin də hünərini bilirdi.

Xülasə, bunları poçta verib, o özünə də bir bileet aldı və vaqona minib Berlin şəhərindən çıxdı.

Bütün gecəni yuxulamadığına görə vaqona girən kimi özü üçün yer hazırlayıb yatdı.

Bu yatanda həmin kupədə bir kəs yox idi. Neçə saat yuxulayıb duranda Sibastiyan özünün müqabilində həmin axşam öldürdüyü Laiti görüb əvvəl elə hesab etdi ki, bu da uyğundur və sonra gördü ki, yox, doğrudan da bu həmin özü bu axşam öldürdüyü Laitdir. İndi bu boylə fikir etdi ki, yəqin haman Laiti öldürəndə qorxub, odur ki, onun kölgəsi indi onun dalınca gəzir və bunun axırı nə ola bilər fikrini edən kimi əqli başından çıxıb bihuş halda yere yıxıldı. Bu zaman haman Lait yoldaşı ilə onun qolunu boğub özünə gətirdilər.

Sibastiyan gözlərini açanda yenə haman Laiti yanında görəndə öz-özünə dedi ki, daha bu gözəgörünmə olmadı. Bu doğrudan da, həmə özü öldürdüyü Laitdir. Bunun dalınca gəlib və tanıyib. Ancaq hələ səsini çıxartmayı. Görek axırda nə olacaq. Demək pişik siçanı oynadan kimi o da bunu hələ oynadır. Sonra fikrini yerinə yetirəcək. Odur ki, Sibastiyan cəld ayağa durub bunlardan üzr tələb eylədi ki, onları bəlkə öz susluğu ilə rəncidə edib və sonra başladı öz fikrində növbə-növbə tədbirlər tökməyə ki, görek nə günə özünü Laitin əlindən qurtarsın. Bu zaman vəqon bir böyük şəhərə gəlib çatdı. Lait və Sibastiyan – hər ikisi düşüb özlərinə bir qəzetə aldılar ki, yolda oxusunlar.

Lait qəzetəni oxuduğu halda “vay” deyib əqli başından getdi və yıxıldı. İndi Sibastiyan onun qolunu sıxıb özünə gətirdi. Laitin əqli başına gələn kimi qəzetəni əlləri ilə büküb dedi:

– Ah mənim milyonum! Kaş onlar tapılırdı və Qriemili öldürən adam məlum olardı, mən bilirdim ona nə edərdim!

Qəzetədə məlum olan ancaq bu idi ki Qriemili öldürüblər və onu öldürən Frans Lungini də tutublar, çünki böyük dəlillər və Laitin danışığından belə məlum oldu ki, həmə axşam o nömrədə o özü yatacaq imiş. Bu halda Parijdən ona teleqram gəlib ki, durma gəl. Ona görə də ortağı Qriemili yanına çağırıb əhvalatı ona söyləyir və nömrəsinin açarını da ona verib deyir ki, sən burada qal, bunları güd, mən bir Parijə gedib gələcəyəm.

Bu söhbətlərdən sonra Sibastiyan məlum oldu ki, bəs o, Laitin yerinə Qriemili öldürüb və yanındakı Lait doğrudan da bu işdən heç bir şey bilməyir, ona görə də bir az sakit olub, onun ilə söhbət etməyə başladı. Sibastiyan hərçənd danışib söyləyirdisə də yenə rahat ola bilməyirdi. Çünki onu vicdanı ağrıdırdı. Bir az danışib söylədikdən sonra Sibastiyan fikrə getdi və öz-özünə söz verdi ki, nə günə olsa görek o bunun əvəzinə təqsirsiz tutulan Frans Lungini bu işdən xilas eylesin. Parijə gəlib çatandan sonra Sibastiyan hər gün qəzetələri oxuyurdu ki, görsün bu işdən nə əhvalat yazırlar. Sibastiyan bir gün qəzetə oxuyanda gördü ki, qəzetə boylə yazır:

– Qriemili öldürən Frans Lungi həmə mehmanxanada xidmətçi (lakey) imiş.

Həmə axşam mehmanxana sahibindən o, izn alıb, guya dostunun yanına söhbətə gedibmiş.

Bundan boylə məlum olur ki, Frans Lungi doğrudan da Qriemili öldürəcəkmış və ona görə də mehmanxanadan həmə gecə gedibmiş ki, heç kəsin bu işdə ona zənni gəlməsin. Lunginin dostundan sual olunanda o deyib ki, mən Lungini heç görməmişəm, mənim yanıma gəlməyib.

Bu doğru idi, çünki Frans Lungi həmə axşam onun qapısından içəri girib sonra nə fikir eyləmişdisə geri qayıtmış idi. Bununla belə qəzetə yazırdı ki, zənn olunan budur ki, Frans Lungi oraya gəlibse Qriemili öldürəndən sonra gəlib və qapıdan içəriyə girəndə görüb ki, açarı itirib, bir daha geri qayıdıb ki, tapsın, amma tapa bilməyib və açarı sabahı günü polis adamları həmə qapıdan tapıb. Bundan əlavə qəzetədə haman ev nərədədir? Hansı küçədə və hansı qəhvəxanasının yanında olduğunu da yazır idi. Odur ki, qəzetəni oxuyub qurtaran kimi Sibastiyan öz-özünə dedi ki, bir Allahın işinə bax. Mən açarı oraya tullayanda bilmirdim ki, o ev kimindir? Həmə evə o mehmanxanadan gələn və gedən olurmu? İttifaqa bax. Yazıq Lungi bədbəxt oldu. Bundan sonra Sibastiyan öz-özünə bir daha söz verdi ki, nə günə olsa görek onu qurtarsın, çünki heç vaxt o, qəbul edə bilməyirdi ki, bir adamı özü ittifaqən öldürdüyü halda dübarə həmə adam üstə nahaqdan qeyri bir adam da asılsın, öldürülsün. Ona görə o durub yazı maşınında boylə bir məktub yazıb, Berlin şəhərinə göndərirdi:

“Cənab hakim! Qriemili öldürən Frans Lungi deyil, mənim və özü də həmə qəret olmuş puldan ötrü özümü Laiti öldürmüş hesab edirdim, çünki həmə nömrədə Lait olurdu. İndi qəzetələr vasitəsilə mənə məlum oldu ki, ittifaqən Laitin nömrəsində həmə gecə yoldaşı Qriemil yatırmış. Pulları mən götürüb yol ilə gedəndə bir də gördüm ki, açarı da özüm ilə aparıram. Nəhrə tərəf üz qoydum ki, açarı suya qərq edim, bu, mümkün olmadı. Çünki orada polis gezirdi. Şeylər mənim ilə olduğundan polisdən qorxdum, dala qayıtdım. Və həmə evin qabağında açarı yerə saldım ki, ondan xilas olum.

Frans Lungi müqəssir deyil. Burasını biliniz”.

Kağızı yazıb altında nə qol yazdı və nə də tarix qoydu. Məktubun başını bağlayıb izi azdırmaq üçün Sibastiyan vəqona minib Lundra şəhərinə getdi və özü bu kağızı poçtaya verib həmə gün yenə Parijə gəldi. Həmə məktub Frans Lungiyə xeyir gətirəsi yerdə zərər gətirdi. Çünki bir neçə gün bundan sonra qəzetələr boylə yazırdılar: “Berlin hakimi naməlum bir adamdan Frans Lungi haqqında boylə bir mək-

tub alıbdır. Haman məktubdan belə görünür ki, Lunginin özündən başqa yoldaşı da var imiş ki, daş-qaşları özü ilə Lundra şəhərinə satmağa aparıb, burada qəzetələrdən yoldaşının tutulmasını bilib bu məktubu yazır ki, Frans Lungini də qurtarsın. Lunginin Qriemili öldürməyinə neçə belə dəlillər olmağına görə məhkəmə onun asılmağına hökm etmişdir". Bu məlumatı Sibastiyan oxuyub qurtaran kimi durub yığışmağa başladı və yarım saatdan sonra vəğzala gəldi ki, Berlində gedib Frans Lungini qurtarmağa çalışsın. Sibastiyan bir aydan artıq Berlin şəhərinin məhkəmələrində çalışdı ki, Frans Lungini qurtarsın və bu xüsusda yüz minlərlə para sərf etdi, amma bir faydası olmadı. Hakim hökmü təsdiqlədi. Həmin gün idi ki, Frans Lungi asılacaq idi. Saat 12 idi. Camaat meydana cəm olub Fransın asılmağını gözləyirdi. Sibastiyan tamam gecəni uyqusuz qalıb, buraya gəlmişdi. Ona vicdanı rahatlıq verməyirdi, odur ki, o başını aşağı salıb burada gəzinirdi. Bir də gördü ki, Fransı asmağa getirirlər. Onu görə-cək Sibastiyanın rəngi kağız kimi əvvəl ağarıb sonra da bulud kimi qaraldı. Bu zaman Sibastiyanın əqli ilə vicdanı müharibə edirdi. Axırda onun vicdanı əqlinə qalib oldu və Sibastiyan başını qaldırıb gördü ki, Fransı miz üstünə çıxardıb başına torba salmışlar ki, sonra kəndirə keçirib assınlar. Bunu görə-cək Sibastiyan dəli kimi qabağa yüyürüb bərk qışqırdı ki: onu asmayın. O, müqəssir deyil, müqəssir mənəm.

Qriemili öldürən və hakimə kağız yazan mənəm. Məni asın. Bu əhvalatı görə-cək camaat urray ilə yaşasın vicdan sahibləri – dedilər. Həmin gün axşam Frans Lungini dustaqxanadan buraxıb onun nömrəsinə Sibastiyanı saldılar. Sabahı gündən qəzetələr bu əhvalatı yazıb gur-gur guruldayırdılar və hər biri Sibastiyan müqəssirdir, amma əfvə layiqdir – deyə yazırdılar. Məhkəmə isə işi həqiqət edəndən sonra əlahəzrət imperatordan ona mərhəmət tələb etdilər və padşah da onu əfv buyurdu...

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
--------------	---

POVESTLƏR

Neft və milyonlar səltənətində	15
Gözəllərin vəfası	49
Cəhəlet fədailəri	72
Xoşbəxtlər	91

HEKAYƏLƏR

Rəhmli arvad	109
Rzanın qutusu	112

TƏRCÜMƏLƏR

B.Polevoy. İki dost, iki yol	117
V.Korolenko. Kor və onun yoldaşı	130
R.Markoviç. Nadinc uşağın yuxusu	136
R.Markoviç. Prins Eduard Xams ilə zarafat	139
R.Markoviç. Məhkəmənin səhvi	144

İBRAHİM BƏY MUSABƏYOV

**NEFT VƏ MİLYONLAR
SƏLTƏNƏTİNDƏ**

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ-2006

Buraxılışa məsul:

Əziz Güləliyev

Texniki redaktor:

Rövşən Ağayev

Tərtibatçı-rəssam:

Nərgiz Əliyeva

Kompyuter səhifələyicisi:

Ələkbər Karimov

Korrektorlar:

*Sədaqət Əhmədova
Elnaz Xəlilqızı*

Yığılmağa verilmişdir 01.06.2006. Çapa imzalanmışdır 30.08.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 9,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 125.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.